Sosyal ve Beşerî Bilimlerde

Araştırma Yöntem ve Analiz-2024

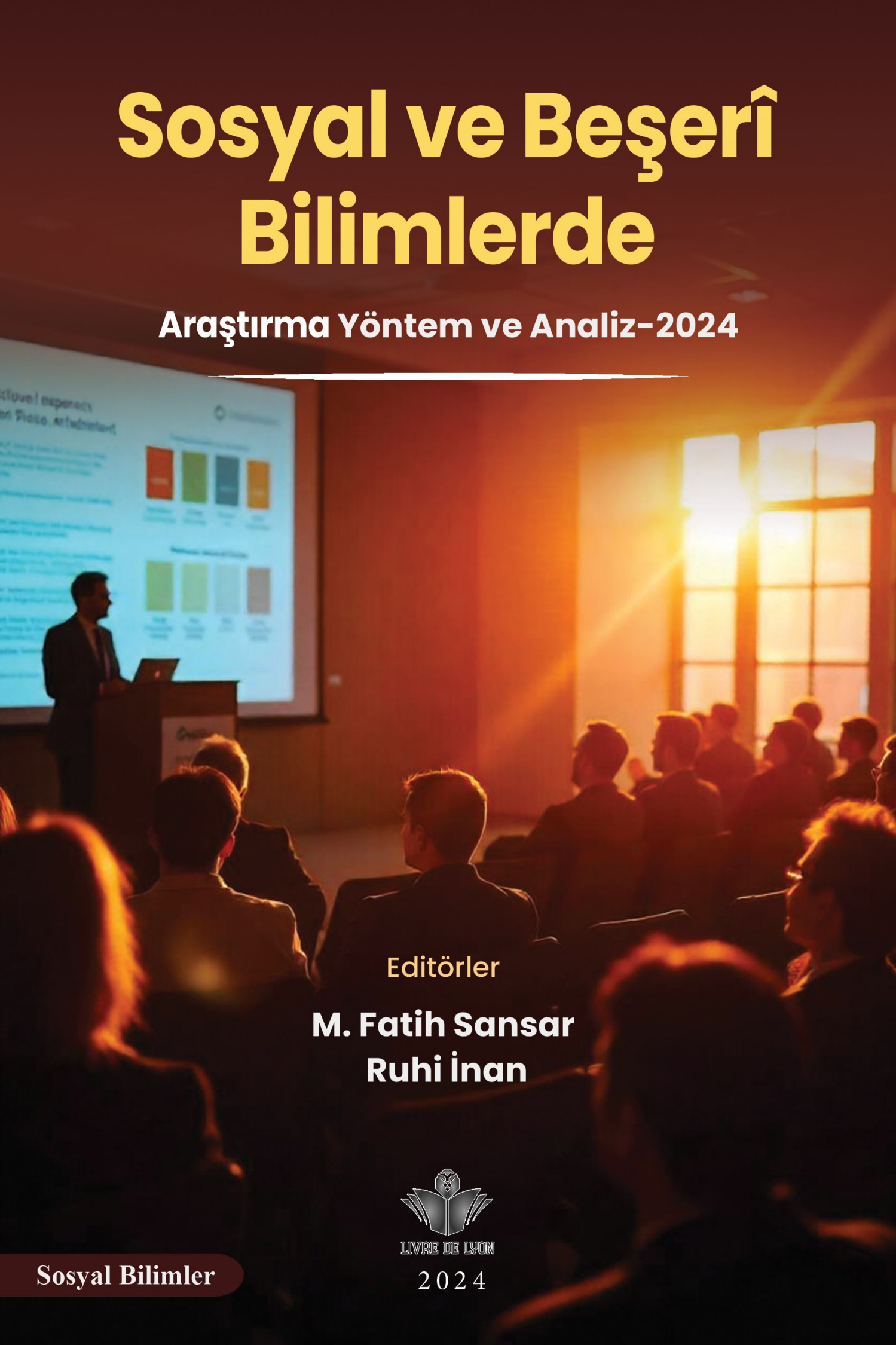

Editörler

M. Fatih Sansar
Ruhi İnan

LIVRE DE LYON

2024

Sosyal Bilimler

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma, Yöntem ve Analiz-2024

Editörler

M. Fatih Sansar & Ruhi İnan

LIVRE DE LYON

Lyon 2024

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma, Yöntem ve Analiz-2024

Editörler

M. Fatih Sansar & Ruhi İnan

LIVRE DE LYON

Lyon 2024

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma, Yöntem ve Analiz-2024

Editors • Assoc. Prof. Dr. M. Fatih SANSAR • Orcid: 0000-0001-7439-2084
Prof. Dr. Ruhi İNAN • Orcid: 0000-0003-4377-0999

Cover Design • Motion Graphics
Book Layout • Motion Graphics
First Published • October 2024, Lyon

e-ISBN: 978-2-38236-727-8
DOI: 10.5281/zenodo.13951490

copyright © 2024 by Livre de Lyon
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission from the Publisher.

Publisher • Livre de Lyon
Address • 37 rue marietton, 69009, Lyon France
website • http://www.livredelyon.com
e-mail • livredelyon@gmail.com

ÖNSÖZ

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma, Yöntem ve Analiz adlı kitabımız; edebiyat, tarih, iktisat ve eğitim alanında yapılan çalışmalardan oluşmaktadır.

James Joyce'un "Sanatçının Genç Bir Adam Olarak Portresi" Adlı Romanının Türkçeye Çevirilerinin Yerlileştirmeci Ve Yabancılaştırmacı Çeviri Stratejileri Bağlamında Karşılaştırmalı İncelemesi başlıklı çalışmada Joyce'un bu eserinin üç çevirisi incelenmiş; bu çevirilerden Murat Belge'nin yabancılaştırmacı, Fuat Sevimay'ın yerlileştirmeci, Veysel Çetin'in ise her iki stratejiyi de kullanan bir tutum içinde olduğu sonucuna varan karşılaştırma yapılmıştır.

Toplumsal-ideolojik eğitim aracı olarak da düşünülen tarihi romanın, insanların ortak geçmişlerine dair ulusal-milli bir aidiyet bilinci oluşturması **Çanakkale Cehennemi Adlı Romanın Tarihsel Roman Çözümlemesi** başlıklı makalede işlenmiştir.

Orta Çağ İslam Coğrafyacılarının Yayınlanmamış Coğrafi Metinleri Üzerine Bir Değerlendirme başlıklı çalışmada, son yüzyılda yayınlanan tüm coğrafi kaynakların ve el yazmalarının yeniden gözden geçirilerek metinlerin yeniden yayınlanması ve doğrulanması gerekliliğine dikkat çekilmiştir.

Balkanların teslim edilmesiyle artan milliyetçilik hareketlerinin milli devletlere geçişi kolaylaştırdığı, bu süreçte Rum, Bulgar ve Ermenilerin Anadolu'dan göçleri ve nüfusun homojenleşmesini, Anadolu'da Türk milliyetçiliği etrafında kurulacak olan millî-devletin temelinin oluştuğu üzerinde durulduğu **Balkanlar'da Osmanlı Topraklarının Paylaşılması** başlıklı çalışma dikkate değerdir.

Padişah eşlerinin ve kızlarının sadece sahip oldukları mal varlıkları ile anılmadıkları kendilerine verilen ulufe, hibe ve paşmaklık ile hayır işlerini gerçekleştirdikleri **Saray Kadınlarının Vakıflar İle Olan İlişkisi** başlıklı makalede anlatılmaktadır.

Atatürk'ün Kayseri ziyaretlerinin önemi, Cumhuriyetin modernleşme sürecinin farklı boyutlarının anlaşılması, bu ziyaretlerin yerel düzeydeki etkilerinin ve halkın bu sürece katılımının daha iyi kavranması gerektiği **Mustafa Kemal Atatürk'ün Kayseri'yi Ziyaretleri** başlıklı makalede ele alınmıştır.

Tunuslu Hayrettin Paşa'nın İktisadi Düşünce Tarihi Açısından Önemi adlı makalede Tunus'ta başarılı ticari faaliyetlerinden ötürü sadrazamlığa kadar terfi eden Hayrettin Paşa'nın iktisadi görüşleri anlatılmaktadır.

Ordu'nun Gönüllülük Ve Tarım Turizmi Potansiyeli başlıklı makalede Ordu örneği dikkate alınarak tarım turizmi ve kadın girişimciliğinin eş zamanlı olarak ilerleyebileceği ön görülmüştür.

Dijital Okuryazarlık Ve Emeklilik Dönemi, adlı makalede emeklilik döneminde dijital okuryazarlık kavramı, yaşlı bireylerin yaşam kalitelerini arttırmada kritik bir öneme sahip olduğu ifade edilmekte hükümet destekli eğitim programların, politikaların, sivil toplum kuruluşların iş birliği yaparak bu kolaylığın emeklilere tanıtılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Plastik sanatları eğitimin verildiği derslerde yapılan tasarımların; bilişsel, duyuşsal, algısal ve psikomotor öğrenmelerin bir sentezini oluşturduğu bu sebeple de plastik sanatlar eğitimi derslerinde teorik ve uygulamalı olarak işlenen derslerin değerlendirilmesinin ciddiye alınması, basit yöntemlerle bu değerlendirmelerin yapılaması **Temel Tasarım Dersi Kapsamında Yapılmış Karşılaştırmalı Öz Değerlendirme Ve Ortak Değerlendirme Uygulaması** başlıklı makalede tavsiye edilmektedir.

Ortaokul Öğrencileri Ve Laboratuvar Çalışmalarının Önemi başlıklı çalışma, bu ders ile ilgili olarak öğrenci ve öğretmen tutumlarının incelendiği, ciddi tespit ve önerilerin olduğu güzel bir çalışmadır.

Okurunun bol olması ümidiyle.

Doç. Dr. M. Fatih Sansar
Prof. Dr. Ruhi İnan

İÇİNDEKİLER

	ÖNSÖZ	I
BÖLÜM I.	JAMES JOYCE'UN "SANATÇININ GENÇ BİR ADAM OLARAK PORTRESİ" ADLI ROMANININ TÜRKÇEYE ÇEVİRİLERİNİN YERLİLEŞTİRMECİ VE YABANCILAŞTIRMACI ÇEVİRİ STRATEJİLERİ BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ ***Hüseyin YURTDAŞ***	1
BÖLÜM II.	ÇANAKKALE CEHENNEMİ ADLI ROMANIN TARİHSEL ROMAN ÇÖZÜMLEMESİ ***Nazım Emre GÜMÜŞ***	9
BÖLÜM III.	ORTA ÇAĞ İSLAM COĞRAFYACILARININ YAYINLANMAMIŞ COĞRAFİ METİNLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME ***Abdullah BALCIOĞULLARI***	29
BÖLÜM IV.	BALKANLAR'DA OSMANLI TOPRAKLARININ PAYLAŞILMASI ***Fahriye EMGİLİ & Sultan GÜRSOY***	43
BÖLÜM V.	SARAY KADINLARININ VAKIFLAR İLE OLAN İLİŞKİSİ ***Dilara ÖZEL***	59
BÖLÜM VI.	MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN KAYSERİ'Yİ ZİYARETLERİ ***Metin AKIZ***	71
BÖLÜM VII.	TUNUSLU HAYRETTİN PAŞA'NIN İKTİSADİ DÜŞÜNCE TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ ***Zeynep GÜNAY***	87
BÖLÜM VIII.	ORDU'NUN GÖNÜLLÜLÜK VE TARIM TURİZMİ POTANSİYELİ ***Kübra GÜNDOĞDU & Saniye Gül GÜNEŞ***	97
BÖLÜM IX.	DİJİTAL OKURYAZARLIK VE EMEKLİLİK DÖNEMİ ***Pınar Nur DALGIÇ & Fatma MANSUR***	129

BÖLÜM X. TEMEL TASARIM DERSİ KAPSAMINDA YAPILMIŞ KARŞILAŞTIRMALI ÖZ DEĞERLENDİRME ve ORTAK DEĞERLENDİRME UYGULAMASI 153
Mücahit BORA

BÖLÜM XI. ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİ VE LABORATUVAR ÇALIŞMALARININ ÖNEMİ 169
Faruk KARDAŞ

BÖLÜM I

JAMES JOYCE'UN "SANATÇININ GENÇ BİR ADAM OLARAK PORTRESİ" ADLI ROMANININ TÜRKÇEYE ÇEVİRİLERİNİN YERLİLEŞTİRMECİ VE YABANCILAŞTIRMACI ÇEVİRİ STRATEJİLERİ BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

A Comparative Analysis of the Turkish Translations of the Novel "A Portrait of the Artist as a Young Man" by James Joyce, Based on Foreignizing and Domesticating Translation Strategies

Hüseyin YURTDAŞ

(Dr. Öğr. Üyesi), İstanbul Üniversitesi
E-mail: hyurtdas@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-0553-1332

1. Giriş

Bu çalışmanın temel amacı, James Joyce'un eserinin Türkçeye üç farklı çevirisini, sırasıyla Murat Belge'nin (1966, 1994), Fuat Sevimay'ın (2015) ve Veysel Çetin'in (2013) çevirilerini yerlileştirme ve yabancılaştırma stratejileri açısından karşılaştırmalı olarak incelemektir. James Joyce 20. Yüzyıl edebiyatının en önemli isimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Modernist geleneğin en önemli temsilcilerindendir. Buna bağlı olarak dili yenilikçidir, geleneksel kullanımların dışında birçok ögeyi barındırmaktadır (Kuparadze, 2020). Bu çalışmada ele alacağımız eseri de James Joyce'un bu yazım özelliklerin görüldüğü romanlarından biridir. Her ne kadar "Ulysses" ve "Finnegans Wake" kadar olmasa da bu eserde de okura yeni gelen, tanımadığı birçok dil kullanımı, yeni sözcükler, dilin geleneksel kullanımının dışından kalan kullanımlar

bulunmaktadır. Dolayısıyla bu eserde kaynak okura bile "yabancı" gelen, tanınmadık pek çok kullanım bulunmaktadır. Kaynak okura dahi yabancı gelen kullanımların bulunduğu bu eserin çevirilerinde nasıl stratejiler kullanıldığını incelemek ilginç göründü bana. Çevirmenler bu ögeleri koruyacak mı yoksa erek okur için tanıdık gelen kullanımlarla mı karşılayacaklardı yabancı deyişleri ve sözcükleri? Bu çalışmada bundan yola çıkarak eserin çevirilerini yerlileştirmeci ve yabancılaştırmacı stratejiler ekseninde karşılaştırmayı uygun buldum. Fransız edebiyatbilimci Antoine Berman (Aktaran Munday, 2001) ve Amerikalı çeviribilimci Lawrence Venuti (1998, 1999)yerlileştirme ve yabancılaştırma konusunda önemli araştırmalarıyla tanınırlar. Her iki bilim insanı da yaygın ve baskın çeviri yaklaşımının yerlileştirmeci yaklaşım olduğu görüşündedir. Ben de bu çalışmada bu hipotezin doğruluğunu birçok somut çeviri örneği vererek test etmeye çalışacağım. Yazının an hatlarını çizen bu girişin ardından yerlileştirme ve yabancılaştırma stratejilerini daha yakından incelemeye geçebiliriz.

2. Yerlileştirme/Yabancılaştırma

Yerlileştirmenin erek kültürün yazın ve kültürüne yakın duran bir strateji olduğunu söyleyebiliriz. Kaynak metnin özelliklerinin değil, erek yazın geleneklerinin önde tutulduğu bir yaklaşımdır bu. Kaynak metinde yer alan sıradışı özelliklerin, kaynak metnin okuruna da yabancı gelebilecek avangard özelliklerin tırpanlandığı bir yaklaşımdır bu. Saydığımız kuramcıların çoğu yerlileştirmeci stratejiye karşı olumsuz bir tavır takınmıştır bu nedenlerle. Bu, etik olmayan bir yaklaşımdır onlara göre. Kaynak metinlerdeki özel, özgün ve erek edebiyat geleneklerinde bulunmayan unsurlar bu stratejide silinir, evrensel bir kültürün geliştirilmesinin önüne geçilir. Erek edebiyatta baskın olan, kanonlaşmış özellikler baskınlıklarını sürdürürler, böylelikle erek edebiyatın yeşermesinin, yabancı özelliklerle yeniden yapılanmasının önü kesilir. Başka bir deyişle, var olan edebiyat anlayışları etkinliklerini sürdürürler; dışa kapalı bir edebiyat ve kültür geleneğinin izleri kendini göstermektedir bu yaklaşımda.

Yabancılaştırmacı yaklaşım ise kaynak kültüre yakın duran bir yaklaşımdır. Kaynak kültürün yapısının, kaynak metnin sıradışı özelliklerinin, erek kültüre yabancı olan özelliklerinin yansıtılmasını hedeflemektedir. Böylelikle kaynak kültüre ve metinlere ait unsurların erek kültürle tanış kılınması, evrensel bir kültür ve edebiyat dünyasının mümkün kılınması hedeflenmektedir. Bu stratejinin etik bir boyutu da bulunmaktadır. Özellikle Venuti'ye göre erek kültürde baskın kanonlara, yerleşmiş kültürel ve edebi niteliklere bir karşı duruş söz konusudur

(1998). Bu yaklaşımda dilin yenilenmesi, kaynak kültür ve metinlerde yer alan özelliklerle yeniden kurulması öne çıkmaktadır. Böylelikle erek kültürde baskın olan kanonlar, yerleşmiş edebi gelenekler sarsılır, yeni bir edebiyat anlayışının, evrensel unsurlarla donatılmış bir edebiyat anlayışının yapıtaşları döşenir.

3. James Joyce'un Edebi Anlayışı, Dil Kullanımı

James Joyce 20. Yüzyıl edebiyatının en önemli isimlerinden ve modernist edebiyatın kurucularından biridir. Eserlerinde dili daha önce kullanılmamış biçimlerde, yeni sözcükler üreterek veya var olan kullanımları değiştirerek ele almış ve böylelikle dilin yenilenmesinin önünü açmıştır. Pek çok edebiyatbilimciye göre James Joyce klasik roman anlayışını bilinç akışı tekniğini kullanarak ve dil kullanımlarıyla oynayarak modernist romana dönüştürmüştür (Kuparadze, 2020). Eserlerinde yeni bir dil ve daha önce kullanılmamış semboller ve imgeler kullanmıştır. Konu olarak ise pek okuru rahatsız edecek biçimde Katolik Kilisesi ve cinsellik gibi temaları ele almıştır. Bu nedenlerle döneminde bir asi olarak görülmüş, eserleri pek çok kez sansüre uğramış, zor yayımlanmış ve eleştirmenlerce yoğun bir biçimde eleştirilmiştir. Şimdi ise eserleri tarihin en çok okunun romanları arasındadır.

James Joyce'un düzyazı eserlerini kısaca değerlendirmek gerekirse. Dublinliler ("Dubliners") 1914 yılında ilk kez yayımlanan Joyce'un 15 öyküsünün toplamıdır. Bu eser İrlanda'da milliyetçiliğin en güçlü olduğu dönemlerde yayımlanmıştır ve 20. Yüzyılın başlarındaki İrlanda'da orta sınıf hayatın bir betimlemesini sunar. Bu eserde Joyce henüz dilsel oyunlara, modernist anlatıma, imge ve simgelerle bezeli bir anlatıma henüz geçmemiştir; eser daha klasik bir anlatımla ilerlemektedir.

"Ulysses"in 1922 yılında yayımlanmasıyla ise klasik anlatım geleneklerinden tam anlamıyla bir kopuş gerçekleşir ve eser modernist romanın en önemli örneklerinden biri olarak gösterilir. Roman, Homeros'un "Odysseia" adlı eserinin bir pastişidir bir bakıma. Leopold Bloom'un karısı Molly Bloom'un ve Stephen Dedalus'un Dublin kentindeki bir günlerini hem dışsal betimlemelerle hem de yoğun iç monologlarla, sürekli yapılan Hristiyanlık ve cinsellik göndermeleriyle bezer.

Sanatçının son romanı olan "Finnegans Wake" ise bilinç akışı tekniğinin, rüya anlatımlarının, edebi göndermelerin zirve yaptığı, adeta yeni bir dilin üretildiği, bu yüzden pek çoklarınca okunamaz olarak görülen bir eserdir. Bu romanda kurgu ve karakter özellikleri büyük oranda dışarıda bırakılır ve eser pek çoklarınca garip, anlaşılması güç bir İngilizceyle yazıldığı için eleştirilir.

Sonuç olarak James Joyce özellikle Dublinliler'den sonra gelen üç romanıyla pek çok kişinin modernist roman ve anlatımla tanışmasını sağlamış, dil oyunları, bilinç akışı tekniğinin kullanımı ve metinlerarası göndermelerle örülü kurgusuyla deyim yerindeyse romanı yeniden kurgulamıştır. Yazarın ele alınacak eseri de bu önemli değişimin ilk yapıtaşlarından biridir. Romanda sayılan bilinç akışı tekniği, yeni ve oyuncu dil kullanımları ilk kez yer almıştır.

4. Çevirilerin Yerlileştirme/Yabancılaştırma Ekseninde Karşılaştırmalı İncelemesi

James Joyce'un eserinde önce küçük bir çocuğun, hatta bebeğin, sonrasında bir çocuğun dilini kullandığını, bunun da anlatımda sıradışılıkların ortaya çıkmasına neden olduğuna belirtelim. Bu metni ve çevirilerini ele alırken özellikle bu noktalara odaklanacağız. Metnin giriş cümlesi de okuru şaşırtan, adeta bir bebeğin dilinden anlatılan bir pasajla başlar:

KM: Once upon a time and a very good time it was there was a moocow coming down along the road and this moocow that was coming down along the road met a nicens little boy named baby tuckoo...

Daha metnin girişinden sıradışı bir metinle karşı karşıya olduğumuz açıktır. Bir bebeğin dilinden, virgül kullanılmadan, kaynak dilin gramatik geleneklerinin dışına çıkılarak ortaya konan bir metin. Çevirmenlerimiz nasıl yaklaşmışlar acaba bu metne?

EM1: Evvel zaman içinde ve ne güzel evvel zamanlardı onlar bir küçük möoinek varmış yoldan aşağı inen ve yoldan aşağı inen bu küçük möoinek tuku bebek adında cici bir küçük çocuğa raslamış…(sf. 5)

Önce, en açık noktadan başlayalım. EM1'de de KM'de olduğu gibi virgül kullanımı yoktur, dolayısıyla metnin bu anlamda sıradışı yapısı korunmuştur. Buna ek olarak anlatım geleneksel yapının dışındadır, KM'deki yabancı görünen anlatım yapısı korunmuştur.

EM2: Evvel zaman içinde ki çok da güzel zamanlardı onlar, yolun yukarısından gelen bir möoinek (burada bir dipnot verilmektedir. Dipnot: "Joyce'un babasının oğluna, 'Tuko bebek' ve 'Moocow-Möoinek' diye seslendiği bilinmektedir.") varmış ve yolun yukarısından gelen bu möoinek, bebek tuko adında şirin mi şirin, küçük bir çocuğa rastlamış… (sf. 9)

EM2'de KM'de olandan çok farklı bir yapıyla ve anlayışla karşı karşıya olduğumuz görülmektedir. Gerçi metnin gramatik yapısı belli bir oranda korunmaya çalışılmıştır ama KM'nin bebek dilinden anlatıldığı göz önünde bulundurulursa "ki" bağlacının kullanımı bu noktada yersiz gözükmektedir.

Buna ek olarak metnin sıradışı yapısını değiştirecek biçimde virgül kullanımı söz konusudur. Bir de elbette dipnot kullanılmıştır. Dipnotta Joyce'un babasının ona nasıl seslendiği açıklanmıştır. Bir bebeğin dilinden anlatılan metinde, tuhaflığıyla beraber akıcı da olan ve belli bir ritm taşıyan KM'nin çevirisinde daha ilk cümleden dipnot kullanmanın bu ritmi bozabileceği düşüncesi akla gelmektedir ister istemez. Dolayısıyla burada KM'deki sıradışılık belli oranda ortadan kaldırılmış, metin erek okura tanış kılınmaya çalışılarak yerlileştirmeci kutba yakın bir çeviri ortaya konmuştur diyebiliriz.

EM3: Evvel zaman içinde ve ne de güzel zamanlarmış onlar, yoldan aşağı inen bir möoinek varmış ve yoldan aşağı inen bu möoinek tuckoo adında sevimli çocuğa rastlamış…(sf. 5)

EM3'te ise sıradışı dil kullanımının belli ölçüde korunduğu gözlemlense de virgül kullanımıyla KM'deki sıradışılık belli oranda ortadan kaldırılmaya çalışılmış, metin geleneksel gramatik yapıya daha yakın bir noktaya çekilmiştir.

Joyce'un sıradışı dil kullanımı ikinci cümlede de devam etmekte, okur yine bir bebeğin ya da küçük çocuğun dünyaya bakışıyla karşı karşıya bırakılmaktadır. Kaynak metne bakalım:

KM: His father told him that story: his father looked at him through a glass: he had a hairy face.

Görüldüğü gibi burada babasının küçük çocuğa bir camın ardından baktığı belirtilmektedir cümlesiyle. Sıradışı bir kullanım söz konusudur. Gözlük olgusunun nasıl ifade edileceğini henüz bilmeyen, belki gözlük sözcüğünü de bilmeyen küçük çocuk, babasının ona bir camın ardından baktığını belirtmektedir. Bunun dışında da cümle yine bir çocuğun gözünden anlatıldığı için sıradışı bir dil kullanımına sahiptir. Bakalım çevirmenlerimiz nasıl yaklaşmışlar bu cümlenin çevirisine:

EM1: Bu masalı ona babası anlattıydı babası ona bir camın arkasından bakardı: kıllı bir yüzü vardı. (sf. 5)

Murat Belge'nin çevirisinde "glass" sözcüğü birebir bir çeviri yapılarak "cam" olarak çevrilmiştir. Dolayısıyla kaynak metindeki sıradışı anlatım korunmuştur. Buradan yola çıkarak Murat Belge'nin yabancılaştırmacı bir yaklaşımı seçtiği sonucuna varabiliriz.

EM2: Ona bu hikayeyi babası anlatmış: babası ona bir camın (burada yine bir dipnot kullanımı vardır. Dipnot: "Burada kastedilen gözlüktür.") ardından bakarmış: babasının yüzü kıllıymış. (sf. 9)

Fuat Sevimay "glass" sözcüğünü Murat Belge gibi "cam" olarak çevirmiş, dolayısıyla bu anlamda yabancılaştırmacı bir yaklaşımı tercih etmiş

gibi görünmektedir. Ancak burada bir dipnot kullanarak bu sıradışı kullanımı açımlamış, hem metnin ritminin bozulmasına neden olmuş, hem de KM'deki yabancılığı ortadan kaldırmıştır. Bu anlamda bu çeviri tercihi kelimenin tam anlamıyla yerlileştirmeci bir tercihin izlerini taşımakta, KM'deki yabancı ögeyi yerli okurla tanış kılmaktadır.

EM3: Ona bu masalı babası anlatmıştı: babası ona gözlüklerinin ardından bakardı: kıllı bir suratı vardı. (sf. 5)

Veysel Çetin ise "glass" sözcüğünü doğrudan "gözlük" olarak çevirmiş, bu anlamda yabancı ögeyi doğrudan yerlileştirmiştir. KM'deki yabancı ve bir anlamda metne avangard bir hava veren, metni edebiyat tarihinde standartlaşmış dil kullanımlarının dışına çıkması hasebiyle öne çıkaran özelliği es geçilmiştir.

Metnin ilerleyen bölümlerinde Joyce'un bebek dili kullanımı devam etmektedir. Böylelikle standart dil kullanımının dışına çıkmaktadır.

Joyce, küçük çocuk diline uygun bir biçimde basit cümlelerle devam etmektedir metne:

KM: The Vances lived in number seven. They had a different father and mother. They were Eileen's father and mother. When they were grown up he was going to marry Eileen. He hid under the table.

EM1: Vance'ler yedi numarada oturuyorlardı. Başka anne babası vardı onların. Eileen'in annesi babası. Büyüdükleri zaman Eileen'le evlenecekti. Masanın altına saklandı. (sf. 6)

Görüldüğü gibi Murat Belge, kaynak metindeki gibi kısa cümleler kurarak, bir yetişkinin kullanacağı sofistike sözcüklerden uzak durarak kaynak metindeki yabancılığı korumuş, yabancılaştırmacı bir tutum izlemiştir.

EM2: Vance'ler yedi numarada otururlardı. Farklı bir anne ve babaya sahiptiler. Onlar Eileen'in anne ve babasıydılar. İkisi de büyüdüğü vakit, Eileen'le evlenecekti. Masanın altına saklandı. (sf. 11)

Fuat Sevimay ise bazı cümlelerde yetişkin diline yaklaşmış, dolayısıyla kaynak metindeki çocuksu ve tuhaf dil yerine erek metinde daha kolay kabul edilecek bir dile yaklaşmış, yerlileştirmeci bir tutumu tercih etmiştir. Örneğin, "farklı bir anne ve babaya sahiptiler" cümlesindeki "sahiptiler" sözcüğünün kullanımı ya da "ikisi de büyüdüğü vakit" parçasındaki "vakit" sözcüğü gibi.

EM3: Vance'ler yedi numarada oturuyorlardı. Farklı anne ve babası vardı onların. Eileen'in annesi babası. Büyüdükleri zaman Eileen'le evlenecekti o. Masanın altına saklandı. (sf. 6)

Burada Veysel Çetin'in Murat Belge'nin çevirisiyle benzerliği dikkat çekicidir. Sadece bir iki sözcük farklıdır. Dolayısıyla burada da yabancılaştırmacı bir tutumun varlığı söz konusudur.

5. Sonuç

James Joyce 20. Yüzyıl edebiyatının en önemli isimlerinden ve modernist edebiyatın kurucularından biridir. Eserlerinde dili daha önce kullanılmamış biçimlerde, yeni sözcükler üreterek veya var olan kullanımları değiştirerek ele almış ve böylelikle dilin yenilenmesinin önünü açmıştır. Pek çok edebiyatbilimciye göre James Joyce klasik roman anlayışını bilinç akışı tekniğini kullanarak ve dil kullanımlarıyla oynayarak modernist romana dönüştürmüştür (Kuparadze, 2020). Eserlerinde yeni bir dil ve daha önce kullanılmamış semboller ve imgeler kullanmıştır. Yazarın bu çalışma kapsamında ele aldığımız romanında ilk kez alışılmadık bir dil, okura yabancı gelecek kullanımlar göze çarpmaktadır. Bebek dili ve çocuk dili kullanılarak ve bilinç akışı tekniği kullanılarak kaynak metnin okuruna dahi yabancı gelecek bir dil ortaya konmuştur. Bu çalışma kapsamında yazarın eserinde ortaya koyduğu bu yabancı dilin Türkçeye yapılan üç çevirisinde de izinin sürülüp sürülmediğini inceledik. Bu yabancılık çevirilerde de korunmuş muydu yoksa daha yerlileştirmeci bir yaklaşımla bu yabancılık ortadan mı kaldırılmıştı? İncelemelerimiz üç çevirmenin de farklı stratejileri tercih ettiğini ortaya koydu. Murat Belge daha yabancılaştırmacı bir yaklaşımı tercih etmiş, kaynak metindeki yabancılığı erek metinde de korumayı tercih etmiştir. Fuat Sevimay erek kültürün yazın geleneklerine daha fazla yaslanmış, metni okura daha fazla tanış kılmaya çalışmış, (özellikle yoğun bir dipnot kullanımı yoluyla) dolayısıyla yerlileştirmeci çeviri stratejisine yakın bir yerde durmuştur. Veysel Çetin ise iki yaklaşımdan da izler taşıyan bir çeviri stratejisi izlemiştir. Lawrence Venuti çevirinin doğası gereği yerlileştirmeci olduğunu, kaynak metinde yer alan yabancı unsurların genel olarak çevirilerde ortadan kaldırıldığını, bunun da çevirinin en büyük skandallarından biri olduğunu belirtir (1999). Bu çalışma kapsamında bu iddianın parçalı olarak karşılık bulduğunu gördük. Üç çeviriye baktığımızda Murat Belge'nin yabancılaştırmacı, Fuat Sevimay'ın yerlileştirmeci, Veysel Çetin'in ise her iki stratejiyi de kullanan bir tutum içinde olduğu sonucuna vardık.

KAYNAKÇA

Belge, M. (1966, 1994). *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi*, İstanbul: İletişim Yayınları

Çetin, V. (2013). *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi*, İstanbul: Mitra Yayınları.

Joyce, J. (1916, 2001). *A Portrait of the Artist as a Young Man*, https://www.gutenberg.org/files/4217/4217-h/4217-h.htm , Erişim Tarihi: 11 Eylül 2014.

Kuparadze, G. (2020). “Language and Style of James Joyce”. Conference: James Joyce and the World. Tiblis, Gürcistan, . Eylül, 26-27, 2019. 114-117.

Lewis, P. (2007). *Introduction to Modernism* (Cambridge UP), pp.122-124.

Munday, J. (2001). *Introducing Translation Studies: Theory and Applications*, Londra ve New York: Routledge.

Sevimay, F. (2015). *Sanatçının Genç Bir Adam Olarak Portresi*, İstanbul: Aylak Adam Kültür Sanat Yayıncılık.

Venuti, L. (1998). Strategies of Translation. (yay. haz. Mona Baker). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, (240-244). Londra ve New York: Routledge.

Venuti, L. (1999). *The Scandals of Translation*. Londra ve New York: Routledge.

BÖLÜM II

ÇANAKKALE CEHENNEMİ ADLI ROMANIN TARİHSEL ROMAN ÇÖZÜMLEMESİ

Historical Novel Analysis of The Novel Called Çanakkale Hell

Nazım Emre GÜMÜŞ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Yabancı Diller Yüksekokulu
emregumus@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1446-9294

1. Giriş

Kuramsal birçok tartışmaya konu olan ve okurlarda oldukça merak uyandıran, ayrıca romanın alt türlerinden birini oluşturan tarihsel roman, yazın dünyasında son yıllarda roman yazarları arasında önemli ölçüde ilgi görmektedir. Yazarın, tarihsel bir dönemi ya da olayı, tarihsel gerçekler ışığında kurgusal bir öyküyle okura aktardığı bu roman türü, tarih ile yazını birleştirerek okurun tarihsel döneme ve olaylara farklı bir açıdan bakmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda romanın tarihsel olayları aktarma sırasında, yazınsal nitelikli, akıcı ve coşkulu olması gereğinden hareketle, yazar sadece anlatının tarihsel boyutunu değil; aynı zamanda yazınsal boyutunu da dikkate alır. Üstelik yazar bu roman türüne, okurlarda tarih bilinci yaratmak gibi eğitsel bir yararlılık işlevi yükler. Tarihsel roman en yalın ifadeyle kurgu ve tarihsel gerçeğin karışımıdır. Yazarlar, tarihsel bir dönemi sahneleyerek, resmî belgelerin tamamlayamadığı veya eksik bıraktıklarını doldurarak kişisel yorumlarını eklerler. Tarihsel roman sadece gerçeklerin kronolojik bir sırayla anlatıldığı bir yapıt olmayıp; bir olayın veya bir tarihsel dönemin atmosferini yansıtarak meydana gelen gerçeklerin mantıklı açıklamalarını sunar. Bir romanın tarihsel roman olarak kabul görmesi için öykülenme zamanı ile romana konu olan olaylar arasında belli bir sürenin geçmiş olması gerekir. Kısaca sıralanan tarihsel

romanın nitelikleri göz önünde bulundurulduğunda, Çanakkale Cehennemi'nin Çanakkale Savaşı'nı gerçeklere bağlı fakat kurgusal bir yapıyla aktarışı, savaşa dair yorumları, hikâye zamanıyla romanın arasındaki süre gibi nitelikleri nedeniyle tarihsel roman türünde bir yapıt olduğu değerlendirilebilir. Tezde tarihsel roman kuramının tanımıyla birlikte özellikleri sıralanarak gelişimini ve türün çeşitli ülkelerdeki öncülerine yer verilmiştir. Verilen kuramsal bilgiler, alanın kuramcılarının belirlediği ölçütler çerçevesinde Fransız tarihçi ve yazar Pierre Miquel'in Türkçeye Çanakkale Cehennemi olarak çevrilen L'enfer des Dardanelles adlı yapıtı incelenmiştir. Geçmişi, gerçeklere sadık kalarak kurgusal olaylar ve kişileri harmanlayarak okura keyif verici bir şekilde aktaran Çanakkale Cehennemi, tarihsel roman kuramına uygunluk açısından yetkin bir örnek oluşturduğu saptaması yapılmıştır. Pierre Miquel, Çanakkale Savaşı'nı roman kişilerinin tanıklıkları ve yaşanmışlıkları doğrultusunda kesitsel olarak sergilediği romanında, bir yazar olarak tarihçi kimliği ve tarih bilgisi kadar, yazınsal yeteneğe sahip olduğunu da kanıtlar. Sonuç olarak, Türk tarihi ve yazınında önemli bir yeri olan Çanakkale Savaşlarına ilişkin farklı gözlem ve olayların, tarihsel roman teknikleri çerçevesinde tarihsel gerçekliklerine ve tarihsel romanın tanımının gerektirdiği ilkeler doğrultusunda hem tarihsel belgelere dayandırılarak hem de yazınsal bir tür olarak roman gerçekleri doğrultusunda kurguyla yoğrularak öykülendiği tespit edilmiştir. Olayların anlatılmasında yazarın oluşturduğu kurgu evrenine uygun olarak tarihsel kişiliklerin yanı sıra kurgusal kişiliklere yer verildiği gözlenmiş ve tezimizde hangi kişiliklerin tarihsel, hangilerinin kurgusal olduğu belirtilmiştir. Çanakkale Cehennemi'nin ana izleği olan Çanakkale Savaşının yabancı bir yazarın bakış açısından anlatımı hem tarihsel hem de yazınsal bakımdan ilgi çekmektedir.

2. Kuramsal Çerçeve

2.1. Tarihsel Romanın Genel Özellikleri

Tarihsel romanda bulunması gereken en temel özellikleri üç maddeyle sıralamak gerekirse; ilk olarak okuyucuda gerçeklik algısının oluşmasını sağlamasıdır. Çünkü bu durum romanın yapısında doğal olarak bulunan bir özelliktir. Bir diğer özellik ise yazarın gerçekleri okur için daha dikkat çekici ve cazip hale getirmek adına olayları ve kişileri yeniden yorumlayıp macera, aşk ve gizem gibi unsularla bezerler. Yazar bu hususta konuyu dilediği gibi işler ve yorumlar. Fakat tüm bunları yaparken tarihsel roman yazarının belki de farkında olmadan üstlendiği bir görev vardır. Bu görev okuyucusuna milli

tarih bilinci vermek, geçmişin önemini hatırlatmak ve okuyucunun bunlardan bir ders çıkarıp ilerisi için isabetli kararlar almasına katkıda bulunmaktır. Üçüncü özellik ise, eserin konusunun yazarın yaşadığı dönem öncesini içermesi ya da en azından çocukluk dönemini kapsayan bir zaman dilimine ait olması gerekmektedir (Argunşah, 1990, s. 7-9).

Tarihsel romanın konusunun geçtiği zamanın şartlarını etraflıca sunması, sadece olayları değil bu olaylara neden olan koşulları aktarması tarihsel romandan beklenen bir durumdur. Scott'ın tarihsel romanlarının önemli bir özelliği olan bu ölçüt Lukács'ın da dikkat çektiği bir husus olarak karşımıza çıkar (Göğebakan, 2004, s. 74-75). Lukács tarihsel romanın ana maksadının olayların yeniden aktarılmasından ziyade bu dönemde yer almış kişilerin şiirsel bir biçimde diriltilmesi ve insanların hangi durum ve koşullar altında nasıl düşündükleri ve hissettiklerinin aktarılmasının olduğunu ifade eder (Lukács, 2016, s. 46).

Lukács, tarihsel roman yazarlarının eserlerinin yapısını oluştururken sıradan ve kurmaca kişilikleri kullanmalarının daha doğru olacağını; büyük tarihsel kişilerin ön plana alındığı eserlerde sosyal olguların hakikati yansıtmada yetersiz kalabileceğini ve asıl önemli olanın bu kişiliklerin kendilerinin değil de yaşadıkları zamana yön veren sosyoekonomik olaylar ve olgular olduğunu düşünür (Göğebakan, 2004, s. 100-101)

2.2. Türün Doğuşu

Fransız devrimiyle birlikte tarih anlayışı değişir ve bunun doğal sonucu olarak romanda kendine tarihsel bir form bulmak adına bu değişimden etkilenir. Önemli ölçüde çeşitli öğeyi barındıran (dönemler, karakterler, temalar vb.) tarihsel romanın zenginliğinin ortaya çıkacağı ve tüm okuyucu kitlesinin hedef alınacağı büyük romantik döneme girilir (Gengembre, 2010, s. 367-368). Walter Scott'ın Waverley adlı yapıtının tarihsel romanın ilk örneği olduğu konusunda yazınbilimcilerin büyük bir kısmının ortak görüş bildirmeleri, türün 19. yüzyılda doğduğuna işaret eder. Scott'ın göstermiş olduğu başarıyla tarihsel roman türünün ana hatlarını çizer ve kendisinden sonra gelen birçok yazarı etkiler. Yazarın bu başarısı sadece İngiltere'yle sınırlı kalmaz ve bütün Avrupa'ya yayılır (Göğebakan, 2004, s. 16-17). Fransız İhtilalinin bir sonucu olarak ortaya çıkan Batıdaki milliyetçilik akımı, döneme hâkim olan romantizmin sanatkârlara malzeme olarak tarihi sunması, tarihsel romanın daha hızlı yayılmasına ve kabul görmesine neden olur (Argunşah, 2016, s. 11). Göğebakan'da Argunşah gibi tarihsel romanın türünün doğuşunda Fransız

İhtilali'nin etkisinin büyük olduğunu düşünür ve konuyu şöyle detaylandırır: "Tarihsel romanın ortaya çıkışında bir diğer etken de Fransız Devrimidir. Fransız Devrimi, Napolyon savaşları ulusçuluk dalgasını Avrupa'da neredeyse moda haline getirecektir. 1789 ve 1814 yılları arasında Avrupa'da her ülke şu ya da bu şekilde bir değişime maruz kalacaktır. Uluslar, hem Napolyon işgallerinin uyandırdığı intikam duygusu hem de dönemin genel karakteristiği haline gelen ulusçuluk akımı nedeniyle olayları o güne değin görülmemiş bir biçimde algılamaya başladılar. Hem ilk tarihsel romanın 19. Yüzyılda yazılmış hem de tarihsel romanın en parlak dönemini 19. Yüzyılda yaşamış olması bu bağlamda bir rastlantı değil, sözünü ettiğimiz sürecin bir sonucudur" (Göğebakan, 2004, s. 19). Lukács, Scudéry ve Calprenède gibi dönemin yazarlarının romanlarından örnek vererek bu eserlerin sadece konu ve kostüm bakımından tarihsel olduklarını belirtip bu eserleri sözde tarihsel roman olarak tanımlar (Lukács, 2016, s. 15). Farrell, tarihsel romanın doğuşuyla ilgili olarak Lukács'ın Tarihsel Roman adlı eserinde ikna edici bir şekilde savunduğu üzere, bu türün Scott ile ortaya çıktığına vurgu yapar. Her ne kadar 17. ve 18. yüzyıllarda tarihsel temalı romanlar mevcut olsa da bunlardaki karakterler ve olay örgüleri henüz kendi dönemini tarihsel olarak algılamayan yazarların kaleminden çıkar. Scott kendisinde doğuştan var olan öyküleme yeteneği, İskoç lehçesini çok iyi kullanması ve aristokrat görgü kurallarına aşinalığı sayesinde, dilencilerden ve tarım işçilerinden burjuvaziye, mesleklere ve toprak sahibi aristokrasiye kadar tüm İskoç toplumunu çok ustaca hassas bir şekilde betimler. Scott'ın eserlerinde sıradan insanlara duyarlılığı ön plana alması yeni bir yönelim olur. Benzer şekilde, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda İskoçya'yı sarsan siyasi ve dini çatışmaların yanı sıra Kuzey İskoçyalıların tuhaflıklarını da inandırıcı bir şekilde resmeder (Farrell, 2021).

Günümüzde tarih, sosyal medyanın da etkisiyle sadece tarihçiler tarafından kaydedilen basit bir gerçekler zinciri değil, kimlik ve aidiyet duygumuzla bağlantı kurmak için kullanılan karmaşık bir anlatıdır. Bu karmaşık anlatının okurlarca daha iyi idrak edilmesi noktasında tarihsel roman devreye girer. Çünkü tarihsel roman sadece geçmişin anlatımı değil aynı zamanda hissettirilmesidir. Okurların, tabi oldukları ulusun zaferleri, haksızlığa uğramış toplumların acıları, geçmişte yaşamış tarihsel kahramanların hikayeleri gibi tarihsel olaylar ve kişiliklerin kurguyla harmanlanarak aktarılmasından çokça etkilendiğini fark eden yazarlar, günümüzde tarihsel romana ağırlık verdikleri görülür. Tüm dünya yazınında, son yıllarda en çok satan kitaplar arasında tarihsel roman türüne giren yapıtların olması, tarihsel romanın altın çağını yaşadığını düşündürür.

3. Walter Scott- Tarihsel Romanın Öncüsü

Tarihsel romanın hem mucidi hem de en başarılı uygulayıcısı olarak kabul edilen Sir Walter Scott 15 Ağustos 1771 tarihinde İskoçya'nın Edinburgh kentinde dünyaya gelmiştir. Babası bir avukat ve annesi bir doktorun kızı olan Scott, ilk yıllarından itibaren yaşlı akrabalarının İskoçya hakkındaki hikayelerini dinlemeyi severdi ve bunun etkisiyle doymak bilmez bir şiir, tarih, drama, peri masalları ve aşk romanları okuru olur. Dikkat çekici bir hafızaya sahip olan ve şiir okumasıyla insanları şaşırtan Scott'ın komşu kırsal bölgeleri keşif merakı onda doğal güzelliğe olan sevgiye ve İskoç atalarının tarihi mücadelelerini derinden takdir etmesine yol açar (Britannica, 2021). Scott yaşadığı çağa kendi anavatanı olan İskoçya'nın da ötesinde çok derin ve tartışılmaz bir etki bırakır. 1820'den 1870'e kadar tüm Avrupa'da, Rusya'da olduğu kadar İspanya'da da onun taklitçileri çoğalır (Robert, 2021). Her ne kadar XVII. ve XVIII. yüzyıllarda dahi tarihsel konulu romanlar olsa da tarihsel romanın ilk örneklerini Walter Scott'ın hayata geçirdiği hususunda yazın dünyasında bir görüş oluşur. Tarihsel roman, yazarın bu türdeki ilk yapıtı olan Waverley adlı romanıyla yazın dünyasında yeni bir tür olarak yerini alır (Lukács, 2016, s. 15). Scott'ın büyük başarı yakalayan bu yapıtın ilk basımı iki gün içinde tükenir. İngiliz roman yazarı Jane Austen bu romanla ilgili olarak esprili bir dille şu yorumu getirir: "Walter Scott›ın roman yazma işini iyi beceremez, özellikle de iyi romanları- bu adil değil- Bir şair olarak yeterince ünü ve iyi bir kazancı var ve başkalarının ekmeğinde gözü olmamalı. Ondan hoşlanmıyorum ve elimden gelse Waverley›den de hoşlanmak istemiyorum- ama korkarım ki mecburum" (Phillpott, 2011, s. 3). Stuart Ferguson, Waverley'in tarihsel romanın ilk örneği olmanın dışında türün en önemli yapıtı olduğunu ifade eden Lukács'ın, asıl başarının 1745 Britanya›sının siyasi ve askeri olaylarının yeniden anlatılması değil, bir siyasi hareketin (Jacobite İsyanı) ve özellikle de İskoç klan toplumunun Charles Edward Stuart›ı destekleyen gerici unsurlarının yeniden yaratılması olduğunu vurguladığına dikkat çeker (Ferguson, 2005, s. 424). Scott yazdığı dönem açısından bakıldığında Fransa ve Kuzey Amerika›daki devrimler, Haiti ve İrlanda›daki ayaklanmalar, Napolyon savaşları, Britanya İmparatorluğu›nun genişlemesi ve denizlerdeki egemenliği, köle ticareti ve giderek yükselen kapitalist yaklaşımın İngiliz köylüsünü etkilemesi gibi olağanüstü karışıklar içeren bir dönemde eserler verir (Farrell, 2021). Scott, sadece kitapları en çok satan yazar olması yönüyle değil, en çok beğenilen yazar olmasıyla da döneminin en başarılı yazarı kabul edilir. Kitapları on dokuzuncu yüzyıl boyunca satılır ve ününü 1890›lara kadar korur. Elbette diğer yazarlar, kendilerini Scott›tan ve

onun başarısından uzaklaştırarak kendilerine alan yaratsalar da çoğunlukla bu başarının büyüklüğünü inkâr edemezlerr (Hewitt, 2004).

4. György Lukács -Tarihsel Romanın Kuramcısı

Varlıklı bir Yahudi ailenin çocuğu olarak Macaristan'ın Budapeşte kentinde 13 Nisan 1885 tarihinde dünyaya gelen György Lukács, 20. yüzyılın ilk yarısında Avrupa komünist düşüncesinin ana akımını etkileyen Marksist filozof, yazar ve edebiyat eleştirmenidir. 1918 yılında Macar Komünist Partisine katılan Lukács burada kültür ve eğitim komiserliği görevlerini komünist Kun Béla rejiminin 1919 yılında devrilmesine kadar sürdürür. Daha sonra Viyana'ya yerleşen Lukács on yıl boyunca Kommunismus dergisinin editörlüğünü yapar. Bu süreçte benzersiz bir Marksist tarih felsefesi geliştirdiği ve sanatta biçimin gelişimini sınıf mücadelesinin tarihi ile ilişkilendirerek eleştirel edebi ilkelerinin temelini attığı Tarih ve Sınıf Bilinci'ni 1923 yılında yazar (Britannica, György Lukács, 2021). Lukács, ilk eserlerinin yayınlanmasından bugüne kadar her zaman en çok tartışılan kuramcılardan biri olmuştur. Metin Çolak'a göre Lukács'a yönelik eleştirilerde Frankfurt Okulu temsilcilerinin görüşleri ön planda olup yazar, gençlik ve olgunluk dönemi olarak iki dönemde değerlendirilir. Eleştirmenlerce genç Lukács olarak görülen dönemi genellikle başarılı olarak addedilirken olgunluk döneminde Sovyet Marksist modeli çizgisine yakınlığı nedeniyle eleştirilerin hedefi olur. İlk döneminde öne sürmüş olduğu tezler güncelliğini muhafaza ederken ikinci dönem tezlerinin tartışmalı olduğu ifade edilir (Çolak, 2011, s. 91-94). Roman Kuramı ve Tarihsel Roman gibi yapıtlarıyla çok önemli ölçütler ve kavramlar geliştirir. Philippe Boyer, Lukács'ın, tarihi romanın ve Fransız Devrimi'nden günümüze evriminin son derece titiz bir sosyolojik analizini geliştirdiğini söyleyerek tarihsel roman kavramının oluşturulmasına olan katkılarından söz eder (Boyer, 1966, s. 171-172). Yazarın en önemli yapıtlarından biri olan ve bu çalışmada gönderme yapılan Tarihsel Roman adlı yapıtta Lukács, Fransız Devrimi ve Napolyon savaşlarının neden olduğu belirli bir nesnel tarihsel sonucun somut tarihselliği tanıtmak için karakterlerin ve durumların edebi nitelikler kazanmasında belirleyici bir unsur olarak romanın kendini dönüştürmeye zorladığını göstermeye çalışır. Irak asıllı Quebec'li yazar ve edebiyat eleştirmeni Naïm Kattan, Lukács'ın Roman Kuramı adlı yapıtında, romanı üç türe ayırdığını ifade eder: "Lukacs, romanın üç temel türünü ayırt eder: Dünyanın karmaşıklığının farkına varan kahramanın, onu gözlemlemekten veya mesafesini çizmekten memnun olduğu soyut idealizm romanı. Daha sonra kahramanın dünyadan çekildiği ve topluma uyum sağlayamadığını gösteren

pasif bir tavır benimsediği psikolojik roman. Ve son olarak, Lukács'ın eğitim romanı dediği şey, bilinçli feragat olgusu." (Kattan, 1964) Tarihsel Roman adlı yapıtta Lukács'ın koşullanma ve yansıtmanın birbirinden ayrılamaz olduğunu bu nedenle tarihi romanın içinde geliştiği sosyo-tarihsel altyapı tarafından koşullandırılabileceğine, anlatımda geçmişin şimdiden kopuk olmaması için ana karakterin halktan olmasının bir gereklilik olduğuna vurgu yapar. Scott'ın romanlarını güçlü ve başarılı kılan en önemli etmenlerden birisi ana karakterin daima halkla ilintili olmasıdır. Lukács'a göre romanda tarihsel kahramanın ana karakter olmaması hususu tarihsel romanın en önde gelen özeliklerindendir ve Balzac'ı Scott'ın yazım biçimindeki bu noktayı ustaca görüp uyguladığı için onu takdir eder (Boyer, 1966, s. 173).

5. Tarihsel Romanın Bugünkü Konumu ve Geleceği

Tarihsel roman XIX. yüzyıl boyunca sunduğu yapıtlarla aralıksız bir şekilde kendini yeniden tanımlayarak kavram ve uygulama açısından sürekli gelişim gösterir ve bunun bir sonucu olarak XX. yüzyılda roman türleri arasında kendine önemli ve hâkim bir konum edinir. I. Dünya Savaşı ve onun getirmiş olduğu felaketler okurlar tarafından ilgi görünce bu konuları merkez alan tarihsel romanlar da seri üretim şeklinde yazın dünyasında temsil edilirler. Bu çalışmaya konu olan Pierre Miquel'in Çanakkale Cehennemi adlı eserde yazarın 1914-1918 seneleri arasında gerçekleşmiş olan I. Dünya Savaşını anlattığı serinin bir parçasıdır. 1.Dünya Savaşından sadece yirmi bir sene gerçekleşen II. Dünya Savaşı ise tarihsel roman açısından devasa bir malzeme kaynağı oluşturur. XXI. yüzyılda tarihsel roman Fransa ile sömürgesi Cezayir arasında XX. yüzyıl ortalarında gerçekleşen bağımsızlık savaşı konusunu çokça ele alır ve popülerliğini arttırır (Gengembre, Le Roman Historique, 2006, s. 82-84). Tarihsel romanın geniş kitleler tarafından takip edilmesinde kuşkusuz sinema ve televizyon yapımlarının da büyük katkısı olur. Örneğin, yayınlandığı andan itibaren büyük ilgi uyandıran Kanuni Sultan Süleyman'ın dönemini anlatan Muhteşem Yüzyıl adlı dizi yaratmış olduğu etkiyle, kitap okuma alışkanlığı son derece düşük olan Türkiye'de dizinin ele aldığı dönemle alakalı daha detaylı bilgi edinmek isteyen pek çok kişinin konuyla alakalı tarihsel romanlara ilgi göstermesine neden olur. Bu açıdan değerlendirildiğinde, tarihsel roman bir edebiyat eseri olmanın ötesine geçerek toplumda tarih bilincinin gelişmesine de katkıda bulunmuş olur. Bu çalışmada incelenen romanla aynı konuyu yani Çanakkale Savaşını Türk tarafından ele alan Turgut Özakman'ın Diriliş Çanakkale 1915 romanı da kitaptan senaryolaştırılmış ve Çanakkale 1915 adıyla

sinema ve televizyonlarda gösterilmiştir. Romanın adında kullanılan 'diriliş' sözcüğüne ayrı bir parantez açmak gerekir. Çünkü tarihsel roman yazarları, dahil oldukları toplumun bağımsızlıklarını kazanmak uğruna nasıl fedakârca mücadele ettiklerini anlatarak adeta bir ulusun dirilişinin de hikayesini yazarlar. Özakman, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyıllarda sürekli toprak kayıpları ve mağlubiyetleri sonucu moral ve ulus bilinci açısından son derece umutsuz olan Türk halkının destansı mücadelesini tarihsel roman çerçevesinde aktarmıştır.

Sonuç olarak tarihsel romana olan bu ilginin sebebi nedir diye düşündüğümüzde çoğunluğun aklına gelen ilk cevap okurların tarihe olan ilgisi şeklinde olabilir. Fakat okurlar tarihe olan ilgilerini neden roman okuyarak giderdikleri sorusuna cevap vermek gerekir. Aynı olayı gözlemleyen iki kişi, aynı bakış açısı ve ideolojiye sahip de olsa, anlatımları farklılık gösterir. Çünkü anlatı becerisinin yetkinliği ve estetiği sayesinde anlatılan konu okurda çok daha fazla merak uyandıran ve okuma zevki veren bir hal alabilir. İşte tam da bu noktada romancının edebi meziyetleri devreye girer. Okurlar, önemli bir tarihsel olayı çok ciddi ve teknik bir anlatımdan ziyade roman yazarının ustaca kurguladığı keyif veren bir anlatımla aktarmasını ilgi çekici bulabilirler. Böylelikle toplumun geçmişini öğrenmesi ve ona ilgi duyması noktasında tarihsel roman ön plana çıkar.

6. *Çanakkale Cehennemi'nin* Tarihsel Roman Çözümlemesi

Dünyamız tarih boyunca nice irili ufaklı savaşlara tanık olmuş ve bu savaşlar büyük yıkımlara ve trajedilere neden olmuştur. Chris Hedges'e göre son 3400 yıl süreçte barış içinde geçen yılların toplamı sadece 268 yıl. 20. Yüzyılda en az 108 milyon insan savaş nedeniyle hayatını kaybederken tüm insanlık tarihinde 150 milyon ila 1 milyar arasında insanın yaşamını yitirdiği tahmin edilir (Hedges, 2003). I. Dünya Savaşı'nın en önemli cephelerinden biri olan Çanakkale Savaşı'nı konu alan romana, romanın yazarı Pierre Miquel tarafından Çanakkale Cehennemi adının verilmiş olması savaşın acımasız yanını yansıtması açısından son derece yerinde olmuştur. Cehennem ifadesi, romanda yazarın okurlara savaşın insanlık onuruna yakışmayacak bir felaketin tasvirini yapması bakımından önemlidir. Çünkü toplamda 463.000 insanın kayıp olduğu bu savaş cehennemin dünyadaki yansıması olarak değerlendirilebilir. Romanın arka kapağında yer alan yorum savaşta yitirilen canların durumunu çok yerinde bir tasviri olarak karşımıza çıkar: "Jeopolitik çıkarlar adına işleyen bu barbar ve yeni savaş düzeninde adına asker denilen bu kurbanlık kahramanların; kime karşı, hangi bayrak altında ve neden olduğunu bilmeden ölmekten

başka yapacakları bir şey kalmamıştı" (Miquel, 2014). İtilaf kuvvetlerinin ikmal noktasında özellikle de temiz su temininde yaşadıkları sıkıntılar büyük problemlere neden olur. Temiz su kaynaklarından uzak olunması, taze yiyecek yerine konserve ağırlıklı beslenilmesi ve sıcakların başlaması bulaşıcı hastalıkları tetikler. Dizanteri, sıtma ve sarılık gibi hastalıklar en az silahlar kadar ölümcül olur. Birçok yaralı veya hasta asker tıbbi imkanların kısıtlı olması nedeniyle büyük acılar içine son nefeslerini verir. Fiziksel yükün ağırlığı dışında bütün bu yaşananlara şahit olunması da askerlerde ruhsal bakımdan büyük sıkıntılara neden olur. Beraber çarpıştıkları arkadaşları veya komutanları hatta düşman askerlerinin yaralı halde bazen günlerce acı içinde kıvranmalarına şahit olup yardımda bulunamamaları onlara bu dünyada kâbusu yaşatmak adına fazlaca yeterli gelir. Hayatını kaybetmiş askerlerin çarpışmanın devam etmesi nedeniyle kaldırılamayan cesetleri ve bu cesetlerin bir süre sonra çok ağır bir kokuya ve hatta hastalıklara neden olması bakımından da çok trajik bir sahne meydana gelir. Fransız Sömürge Birliklerinde askeri doktor olarak görev yapan Dr. Joseph Vassal anılarını anlattığı 1916 yılında yayınlanan Impressions et souvenirs de guerre (avril 1915 - février 1916) adlı kitabında Fransızların ilk çıkarma yaptıkları yer olan Kumkale cephesindeki durumu şu cümlelerle aktarır: "… 25'i gününün alacakaranlığından, ertesi gün şafağın ilk ışıklarına kadar, yaralıların üzerine kan, iniltiler ve anlatılmaz dehşetler içinde eğileceğiz…Yakınımızda bir başçavuş ölüyor… Bir an için kalbin neredeyse dışarıda attığını gördük. Bir Senegallinin artık burnundan itibaren bir yüzü yok. Bu yüz sallanıyor ve kanıyor; gözler korkunç bir acıyı ifade ediyor…büyük yaralı akını; korkutucu sahneler. Ağrıları ve can çekişmeleri yatıştırmak için morfin enjeksiyonlarını çoğaltıyoruz" Akt. (Cochet, 2010, s. 102) Bütün bu yaşanan korkunç olayların yarattığı tablo ve savaşa bilfiil tanıklık eden kişilerin de ifadeleri nedeniyle Çanakkale Savaşının cehennem kelimesinin anlamını tam olarak yansıttığını söylemek yerinde bir tespit olacaktır.

7. Öykü/Kurgu ve Öyküleme Süresi/Zamanı

Romanda anlatım Marsilya Saint-Charles Garı'nda 15 Şubat 1915'te (Miquel, 2014, s. 5) başlar. Yazar, bu tarihten başlayıp harekatın başarısızlıkla sonuçlanmasına kadar gelişen tarihsel olayları süredizimsel bir sırayla anlatır. "24 Şubat 1915'te, güneş batarken Paul Raynal gemiye bindi. Marsilya'dan ayrılarak" (Miquel, 2014, s. 49) ifadesiyle Marsilya'da yaklaşık on gün kadar toplanma merkezinde bekledikleri anlaşılır. Fransızların Kumkale mevkiine çıkarma yaptıkları ve yazarın "Türkler orada değilmiş gibi, 25 Nisan'da

karaya çıkmaya başlandı" (Miquel, 2014, s. 183) diye aktardığı olay hikâyenin başlangıcından 2 aydan fazla bir süre geçtiğini ortaya koyar. Yazar düşman birliklerinin çekilme harekâtıyla ilgili olarak "8 Ocak'ta gece yarısı, Yüzbaşı Maublanc son mevzilenmeyi gerçekleştirdi" (Miquel, 2014, s. 370) bilgisini aktararak toplamda 10 ay 25 günlük bir süreyi anlatır. 9 Ocak 1916'da düşman kuvvetlerin Gelibolu Yarımadasından tahliyesi savaşın son günü olarak gerçekleşir. Yazar, romanın ilk dört bölümünde genel durumumun betimlemesi, harekâta hazırlık süreci ve kişiliklerin tanıtımına yüz yetmiş sekiz sayfa yer verir ve otuz yedi günlük süreyi aktarır. Savaş ve çekilme harekâtını kapsayan iki yüz doksan bir günlük süre ise yüz doksan bir sayfada anlatılır. Çanakkale Cehennemi'nin yazım süreciyle ilgili bir bilgiye ulaşılamaması öyküleme süresine dair tespitte bulunulamamasına neden olur.

8. Tarihsel Kişilikler

Tarihsel romanların tarihle iç içe olmaları nedeniyle birçok tarihsel kişiliğin hikâyenin merkezinde olması olağan bir durumdur. Yazarlar bazen gerçek tarihsel kişilikleri ön plana alırken bazen de bu gerçek kişilikleri kurgusal karakterlerle diyaloğa sokarlar. Lukács, Scott'ın romanlarında tarihsel büyük kişilerden ziyade halktan ve sıradan kişileri ön plana alarak hikâyeyi kurguladığına dikkat çeker. Miquel, Çanakkale Cehennemi'nde her ne kadar romanı dört ana kurgusal karakter üzerinden dizayn etse de birçok ulusun katıldığı çok geniş kapsamlı bu savaşta haliyle fazlaca tarihsel kişilikten faydalanır fakat onları daha çok arka planda kullanır. Miquel, tarihsel kişilikleri ikincil karakter olarak zaman ve yeri gerçekçi bir konuma oturtmak için kullanmayı tercih eder. Romanın ilk bölümünde olaylar Fransa'da geçtiğinden ülkenin Cumhurbaşkanı Raymond Poincaré, Dışişleri Bakanı Théophile Delcassé, Denizcilik Bakanı Victor Augagneur, Savaş Bakanı Alexandre Millerand gibi siyasetçiler yanında Çanakkale Savaşında İngiliz ve Fransız Kara Kuvvetleri başkomutanı General Sır Ian Hamilton, I. Dünya Savaşı Batı Cephesi Fransız Başkomutanı General Joseph Joffre ve özellikle Afrika'da sömürge imparatorluğunun genişlemesi ve güçlendirilmesinde önemli etkisi olan ve Madagaskar'daki Menalamba katliamı sorumlusu General Joseph Gallieni, Müttefik Donanmasını komuta eden Tümamiral Sir John de Robeck gibi askerler de yer alır. Çanakkale Savaşında Fransız Deniz Kuvvetlerinin Komutanı olan Paul Émile Amable Guépratte'ye yazar tarafından oldukça yer verilir. 18 Mart'ta 1915'te Amiral Guépratte, başında olduğu Fransız Filosundan Bouvet'nin batmasına ve Galois ve Suffren zırhlılarında ağır hasar almasına engel olamaz. Deniz harekatının başarısız

olması Türk tarafı açısından sadece askeri bir başarı olmakla kalmaz. Yenilmesi imkânsız görülen devasa İngiliz ve Fransız Donanmasının hezimete uğratılması Türk milleti için büyük moral kaynağı olur. Bu hezimet, Türk toprağını işgal için gelen Fransız ve İngilizlerin Çanakkale'yi kolayca geçemeyeceklerini anlamalarına neden olur. Miquel, Çanakkale Cehennemi'nde Bouvet zırhlısının komutanı Valentin-Marie Rageot de La Touche'a da yer verir. Rageot de La Touche, Nusrat mayın gemisinin Erenköy koyuna döşediği mayına çarpması üzerine gemisinin tahliyesini gerçekleştirdikten sonra kurtulma imkânı olmasına rağmen gemisiyle beraber boğazın derin sularında kaybolur. Yapıtta yazar, savaşın bir diğer tarafı İngiltere'den dönemin şahsiyetlerinden özellikle Winston Churchill'e önemli ölçüde yer verir. Savaş Bakanı Kitchener'la olan çekişmesinden, deniz harekatının başarısızlığı sonucu görevinden kovulmasına ve siyasi manevralarına kadar çok geniş çerçevede ele alınır. "Winston Churchill'i tanımadığınız belli," dedi Tardieu. "Amiralliğin baş lordu ne Tanrı'dan ne Şeytan'dan korkar. Fransızlar umurunda bile değildir. Navy 'nin gücüyle Doğu'da Türklere saldırma konusunda Kabine'yi ikna etti. Geçen yılın sonunda, Süveyş Kanalı'na ulaşmaya çalıştıkları için bağışlamadı onları. Türklerin kolayca dağıtılabilecek bir çete olduğunu düşünüyor. Boğazlar'ı zorla ele geçirmek istiyor." Romanda, 1913-1919 yılları arasından Osmanlı İmparatorluğu ordusunda göre yapmış Otto Liman von Sanders'in Enver Paşa ile birlikte "İstanbul'dan Çanakkale Boğazı'na kadar yığılmış iki Türk ordusunu" (Miquel, 2014, s. 162) yönettiğine vurgu yapılarak Türk tarafının komuta kademesi hakkında verilir. Ayrı bir paragraf açılması gerektiğini düşündüğümüz kişi ise ulusumuzun büyük önderi ve cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'tür. Yazar yapıtta kendisinden defalarca övgüyle bahseder ve savaşın kaderini Türklerin lehine etkileyecek kararlar verdiğini vurgular. Bir bakıma Atatürk'ün askeri dehasını kabul eder. Onunla ilgili olarak "bu Kemal yaman biri" (Miquel, 2014, s.318), "içlerinde en sağlam adam olan Mustafa Kemal'le savaşıyoruz." (s.171), "Mustafa Kemal adını duyunca titreyen adam" (Miquel, 2014, s.319) gibi ifadeleri kullanır. Miquel, Türk subayların ve özellikle Atatürk'ün Alman subayları orduda istemediğine vurgu yapmak için esir alınan bir Türk jandarma askerinin sorgusunu kurmaca karakter Emile aracılığıyla betimler. Esir Türk askerine bulunduğu mevzide Alman subayın olup olmadığı sorusuna askerin tepki gösterdiğine ve Mustafa Kemal'in emir vermek için Alman subaylara ihtiyacı olmadığına dikkat çeker (Miquel, 2014, s. 319). Ayrıca yazar Türk tarafından Enver Paşa ve Jön Türkler hakkında savaşın gidişatıyla alakalı olarak birçok bilgiyi paylaşır: "…Almanya,

Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya devrimleri kurabilecek güçte, modern bir ordu verdi. Jön Türkler, bütün orduya hâkim. Rusları püskürtüyor, Süveyş'i tehdit ediyor ve bizi Çanakkale'de yeniyorlar" (Miquel, 2014, s. 170). Hayatı birçok filme ve romana konu olan ve Arabistanlı Lawrence olarak tanınan İngiliz casusu Thomas Edward Lawrence'ın hem Osmanlı İmparatorluğu aleyhine gerçekleştirmiş olduğu eylemler hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut durumuyla alakalı bazı bilgiler, kurmaca karakter gazeteci Richard Bartlett ile olan diyaloglardan aktarılır: "Lawrence'in gizli işler çevirmekteki ünü çoktan yayılmıştı. Gizli bilgileri ele geçirme ve iktidara zarar vermek amacıyla karışık hesaplar yapmak hususunda ustaydı; zaten böyle işler ona verilirdi. Türklerin güçsüzlüğünden yararlanarak ajanları aracılığıyla Arapları isyana kışkırtıp, bu isyanı yönetmek istiyordu" (Miquel, 2014, s. 161). Çanakkale Cehennemi'nde Lawrence dışında Almanlar adına çalışan Mata Hari ismini kullanan Hollanda asıllı dünyaca ünlü kadın casusta yer alır. Asıl adı Margaretha Geertruida Zelle olan Hari, Hollanda Hindistan'ındaki bir subayla evlidir. Dansöz kılığında casusluk faaliyetlerinde bulunan Hari yakalanması sonucu Fransızlar tarafından kurşuna dizilerek idam edilir. Miquel, "David Rockefeller, kendisinin olan Standard Oil Şirketi" (Miquel, 2014, s. 169) ifadesiyle dünyanın en zengin ailelerinden biri olan Rockefeller ailesine değinir. Fakat Standard Oil Şirketi sahibi olarak ifade ettiği kişi David Rockefeller 12 Haziran 1915 tarihinde doğar. Yazar muhtemelen burada Rockefeller ailesinin bireylerini karıştırır. Çünkü, Standard Oil Şirketi'nin asıl kurucusu David Rockefeller'in dedesi John Davison Rockefeller'dir (Britannica, 2022). Yazmış olduğu eserlerde Türkleri savunan fikirleri nedeniyle Türk dostu olarak tanımlanan Pierre Loti de Miquel'in romanında kendine yer bulur. Her ne kadar toplumda Türk dostu olarak tanınsa da bazı Türk aydınları tarafından yanlış ve gerçek dışı bir Türk izlenimi yarattığı düşünülür (Kahraman, 2003). Miquel ise romanda her ne kadar Loti'nin Türk dostu olduğuna değinse de kullandığı ifadelerle onun aslında özel olarak görevlendirilmiş bir tür ajan olduğuna vurgu yapar: "Kaynağı karanlık hangi gizemli kanaldan, Cumhurbaşkanı'nın, savaş karşıtı Osmanlılarla, nazırlar Talat ve Cavit ile gizli ilişkiler kursun diye yararlanılan, Türk dostu olarak tanınan ve deniz subayı olarak yeniden göreve getirilen Yazar Pierre Loti'yle sık sık görüştüğünü öğrenmişti?" (Miquel, 2014, s. 300)

9. Kurmaca Kişilikler

Kurgusal karakterler statüleri ne olursa olsun, yaşadıkları zamanın yaşam biçimlerini ve düşüncesini somutlaştırır. Yapıtta, yazarın olayları aktarırken

birçok kurmaca kişilikten faydalandığı görülmektedir. Tarihsel romanlarda gerçek tarihi kişilerle beraber sıklıkla kurmaca karakterlerde yer alır. Bazı yazarlar gerçek kişileri ön plana atarken bazıları tarihin anlatımını ve romanını kurgusunu hayali kişiler üzerinden yaparlar. Okuyucunun olay ve kişilere değişik yönlerden bakabilmesi maksadıyla birçok anlatı kişisinden faydalanan Miquel, anlatımını Çanakkale'de gerçekleşmiş olan deniz ve kara harekâtında değişik görevler alan dört genç Fransız askerin yaşadıkları çerçevesinden kurgular. Yazar ilk olarak hikâyenin başkişisi olan Paul Raynal'ın Marsilya'da geçirdiği günlerden başlayarak dönemin bir tasvirini yapar. Savaş zamanı Marsilya halkının da duygu ve düşüncelerine değinerek olumsuz atmosfer hakkında genel bir tablo çizer. Paul on dokuz yaşında yaklaşık olarak bir metre seksen santim boyunda iri yapılı ve vücut yapısından Kelt olduğu tahmin edilen bir gençtir. Quercy'deki Septfonds köyünden gelen ve oranın sakin ve sessiz ortamına alışık bu genç savaşa katılmak için karmaşık bir ortamın hâkim olduğu Marsilya'nın gürültüsünden rahatsızlık duyar. Paul istihkam köprücü birliğine katılacaktır. Burada âşık olacağı İtalyan asıllı genç ve güzel hemşire Carla'yla tanışır. Émile Duguet babası ve büyükbabası da asker olan Lorraine'li bir topçu çavuşudur. Daha önce savaş görmesi nedeniyle savaşın tüm olumsuzlukları hakkında bilgisi vardır. Deniz harekatının başarısızlığa uğraması sonucunda Fransızların Asya kıtasında Kumkale bölgesine yaptıkları çıkartma harekâtına katılır. Savaşta göstermiş olduğu başarılardan dolayı teğmen rütbesine yükseltilir. Émile görev açısından başarılı bir asker olsa da askerlik onun içindeki insani yanı pek bozamaz. İngiliz cephesinde Türk esirlere insanın tüylerini ürpertici şekilde muamele edildiği söylentileri üzerine, subay kantinlerinde düşman askerlerine iyi ve saygılı davranılması gerektiği anlatmak suretiyle bu vahşete son vermek ister. André Bronnec Fransa'nın batısından, Finistère bölgesinden gelir. Balıkçı olan babasını bir fırtınada kaybeden André genç yaşından itibaren balıkçı gemilerinde miço olarak çalışarak denizciliği öğrenir. Deniz kuvvetleri için asker seçimi esnasında rahat ve kolay bir iş bulacağı ümidiyle, telsiz konusunda yeterli bilgisi olmamasına karşın yalan söyleyerek donanmaya telsiz teknisyeni olarak katılır. Fakat çok kısa içerisinde yalan söylediği anlaşılan André hızlandırılmış eğitime tabi tutulur ve Bouvet zırhlısında görevlendirilse de geminin çoktan Çanakkale'ye ulaşmış olması nedeniyle gemiye katılamaz. Miquel, André'nin Bizerte'den gönderilen gemilerden biri olan mayın tarama gemisi La Ravageuse'e atanmasını savaş esnasında Fransızların organizasyon açısından eksikliğine vurgu yapmak için yer verir. Ayrıca André karakteri üzerinden ekonomik koşullar sebebiyle askere katılmak zorunda olan gençlere

vurgu yapar. Harekatın başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Gelibolu yarımadasını terk ederken gemisinin isabet alması sonucu Çanakkale'nin üç mil açığında boğularak hayatını kaybeder. André dört kurgusal karakterden tek hayatını kaybeden olarak savaşın aldığı binlerce candan birisi olur. Çok geniş bağlara sahip varlıklı bir ailenin evladı olan Limoux doğumlu on dokuz yaşındaki Edmond Vigouroux saf bir karaktere sahiptir. Zuhaf alayına katılan Edmond bu alaya mensup askerlerin genel kabalığından uzaktır. Sivil hayatta bir tavuğu bile kesmeye korkan Edmond acımasız bir savaşın içine doğru çekilir. Miquel, Edmond'un birlikteki eğitimleri esnasında subaylarının savaşla ilgili anlattıkları hikayeleri vatanseverlik olgusuyla süsleyerek genç askerleri bir şekilde ölümün soğuk yüzüne alıştırmasına vurgu yaparak yapıtta birçok defa savaşın ne denli musibet bir şey olduğunu göstermeye çalışır. Babası İtalyan annesi Fransız olan genç hemşire Carla Francesca Signorelli Aix'te Kızılhaç'a bağlı bir hastaneye atanmış olsa da orada kendisine iyi davranılmaması sebebiyle Marsilya'da gönüllü olarak çalışmaya geldiğinde tesadüfen Paul ile tanışır. Erkek kardeşlerinden birisi yaralanıp iyileştikten sonra savaşa sahasına geri döner diğeri ise sakatlanıp Lyon Hastanesinde tedavisine devam eder. Miquel, Carla'nın erkek kardeşlerinin durumuna savaşın yıkıcı etkisini okura daha iyi hissettirmek için özellikle değinir. Yazar, Carla üzerinden Fransa-İtalya ilişkileri, savaş sırasında cephe hastanelerinin durumu, karşılaşılan hastalıklar gibi konular hakkında bilgileri okuyucuya aktarır. Genellikle tarihsel romanlarda yazarlar kurgusal karakterleri bir aşk hikayesi çerçevesinde de anlatırlar. Miquel, yapıtta Carla ve Paul arasında çok kısa sürede doğan aşkı aktarır. Her ne kadar savaş ortamı ve imkansızlar bu iki gencin görüşmelerine engel olsa da birbirlerine karşı hissettiklerine set çekemez. Paul'ün daha sonra tanışacağı ve kader birliği yapacağı André Broennec, Émile Duguet ve Edmond Vigoureux Fransa'nın farklı yerlerinden gelmişlerdir. Bu sayede Fransa'nın değişik bölgeleriyle alakalı bilgiler sunulur. Fransız halkının Türklerle ilgili çok az bilgiye sahip olduğu, bildiklerinin de doğruyu yansıtmadığını belirtmek için, yazar André'nin şu sözlerine yer verir: "Andre'ye göre Türkler, uzak ve az gelişmiş bir ülkenin halkıydı. "Deniz filoları var mı onların?" (Miquel, 2014, s. 95). Tarihi olayları anlatımında yazar kurmaca bir karakter olarak Sunday Times'ta çalıştığını belirttiği Richard Bartlett karakterini kullanmıştır. Bu karakteri savaşın birçok noktasında tarihsel kişilerle ve tarihsel yerlerde sunar: "Eski sporcu, kibar bir taşralı olan Tümamiral Sir John de Robeck, Richard Bartlett'i çok iyi karşıladı ve savaşta hazır bulunsun diye Queen Elizabeth gemisinde konuk etti" (Miquel, 2014, s. 139). Arap Ayaklanması ve Sina ve Filistin Cephesinde aktif bir rol

alarak Osmanlı İmparatorluğu'na ciddi zararlar vermiş olan Arabistanlı Lawrence takma adlı İngiliz askerden önemi dolayısıyla sıklıkla bahseder. Miquel, savaşta önemli rol oynamış ve özellikle vurgulamak istediği kişileri Bartlett vasıtasıyla değinir: "Bartlett, gençliğinden tanıdığı, Doğu ve sefer tutkunu, ayrıca Aslan Yürekli Richard'ın büyük hayranı olan genç adamı süzdü. Thomas Edward Lawrence'ın onun gerçek adı olmadığını biliyordu. Meath Kontluğu'nun baronu olan babası Chapman, metresiyle yaşamak için karısından boşanamadığından kimliğini değiştirmek zorunda kalmış olmalıydı; metresinden dört oğlu vardı adamın. Bu adsız çocuk, orduyu ve Doğu'ya yerleşmeyi seçmişti. Bu bulunmaz Hint kumaşının arkadaşlarıyla arası iyi değildi. Buna aldırmazdı genç adam. Arapları çok iyi tanıyan bir uzmanı oraya atamak isteyen Lord Kitchener onu Saray'a sokmuştu…Lawrence'in gizli işler çevirmekteki ünü çoktan yayılmıştı. Gizli bilgileri ele geçirme ve iktidara zarar vermek amacıyla karışık hesaplar yapmak hususunda ustaydı; zaten böyle işler ona verilirdi. Türklerin güçsüzlüğünden yararlanarak ajanları aracılığıyla Arapları isyana kışkırtıp, bu isyanı yönetmek istiyordu" (Miquel, 2014, s. 161). Miquel'in romanda Richard Bartlett olarak kullandığı karakter gerçek hayatta Ellis Ashmead-Bartlett isimli İngiliz savaş muhabiriyle birebir örtüşmektedir. Yazar, İngiliz savaş muhabirinin ismini ve çalıştığı gazeteyi farklı seçmiştir. Romandaki Bartlett Sunday Times'ta çalışırken gerçek kişi The Daily Telegraph isimli gazetede görev yapar. Gerçekte olduğu Winston Churchill tarafından görevlendirilmesi ve savaşın gidişatıyla ilgili eleştirel yazıları nedeniyle Londra'ya geri çağrılması romandaki anlatımla uyumludur. Romanda kırk yedi defa Bartlett üzerinden savaşın gidişatıyla ilgili bilgiler veren Miquel'in romanını hazırlarken İngiliz belge ve arşivlerine de sıklıkla başvurduğu görülür. Roman'da savaş esnasında gerçekleşmiş fakat eylemi yerine getiren kişilerin kimliklerinin tespiti mümkün olmadığı bazı olaylarda yazar yine kurgusal karakterlere başvurur. Yazar, Türk mevzileri, silahları ve diğer askerî açıdan önem arz eden konular hakkında bilgi toplamak için yapılacak operasyona romanın kurmaca kişileri Paul ve Süvari Astsubay Emile'in yanına yeni bir kurgusal karakter ekler. Paul'ü girişimci ve zeki olması, Emile'i silahlar ve toplar konusundaki bilgisi, yeni eklenen karakter Herve Layne'yi ise Almanca bilmesi nedeniyle ekibe dahil eden yazar, roman genelinde anlatmak istediği olayları uygun kurgusal karakterler yaratarak aktarır. Romanda ana kurgusal karakterlerin hepsinin farklı yerlerden gelişi ve farklı özelliklere sahip oluşları yazarın Fransa'nın değişik bölge ve kültürlerinden gelen bu bireyler üzerinden Fransız toplumunun genel bir resmini çizme düşüncesi olarak algılanabilir.

10. Sonuç

Tarih ile tarihsel roman arasındaki en belirgin farkların ele alındığı bu çalışmada, tarihçinin tüm gerçekliği bir bilim insanı netliğinde vermediği, daha çok tarihsel roman yazarının olayları estetik ve sanatsal yönden kurgusal bir dille okuyucuya aktardığı sonucuna varılır. Yazarın tarihsel romanda hikayesini kurgularken tarihsel gerçeklikle çelişecek boyutta bir anlatımda bulunmaması gerekliliği de göz önüne alındığında her ne kadar sanat ve edebiyat eserleri zengin tarihi belgeler olma özelliği gösterseler bile yine de belli ideolojik oluşumlar içerisinde temellenir. Hatta tarihsel romanın yansıttığı toplumsal oluşumları çok değerli göstergeler olarak niteleyen Althusser ve Eagleton gibi düşünürlerin sanat ve edebiyatı, ideolojik pratikler tarafından yaşanmış bir deneyim dünyası, imgelerden oluşan bağımsız bir söylem ve hatta kurgu içerisinde üretilir olarak görmekte oldukları sonucuna varılır. Çünkü bu sayede aslında tarihsel gerçeklik yeniden üretilmiş olur. Fakat roman ele aldığı gerçek tarihin yalnızca belli bir ideolojik deneyimi ile ilişkiye girdiği için temsil ettiği ya da ettikleri tarih, imgesel kalmaya devam ederse de tarihi bir roman, tarihsel gerçekleri oldukları gibi aktarmak konusunda ne kadar dikkatli olursa olsun, metinsel üretimin yasalarına tabii olduğu için kurgu niteliğini kaybetmediği sonucuna varılır. Edebiyatın bir çeşit bilgi kazandırdığına dair ve aynı zamanda yararlı bir işlevi olduğunu ortaya koyan antik Yunan felsefesinden Aristoteles ve Romalı Horatius'dan bu yana sanatın sadece bir yansıtma değil; aynı zamanda eğlendirerek eğitmek amacı olduğu bilinir. Bu bakımdan felsefe kuramsal olarak soyut kurallar ortaya koysa bile edebiyatta bu durum soyut bir nitelik kazanır. Tarih somuttur, canlıdır, alanı dardır, yalnız olmuş olanı anlatır ama olması gerekeni bildirmez; çünkü insanlara örnek teşkil edecek olayları ve durumları uyduramaz. Felsefe ve tarihin eksik yanlarını tamamlayarak yararlı taraflarını kendinde toplayan ancak edebiyattır. Edebiyat hem olayları somut hale sokmakla felsefenin kuruluğunu ve soyutluğunu giderir, hem de olması gerekeni telkin etmekle tarihin noksanını telafi eder. Kuşkusuz Macar düşünür György Lukács'ın gerçekçilik konusundaki görüşleriyle örtüşen noktada burada devreye girer. Ona göre yazarın görevi toplumun belli bir dönemindeki gelişim doğrultusunu belirleyen tarihi güçleri kısacası toplumun iç yapısını ve dinamiğini kavramak ve o dönem için tipik olan tarihi durumu anlamaktı. İşte bu tipik olma durumu bir nevi romanda temsil edici karakter aracılığıyla hem tarihi güçleri kendi kişiliğinde somutlaştırır hem de kendine özgü nitelikleriyle yaşayan canlı bir birey olur. Yazar işe bu tipik olanı kavrayabilirse kendi ideolojisi ne olursa olsun değişmenin dinamiğini sağlayan tarihi güçleri sezmiş

ve anlamış olduğundan artık gerçekçi olduğu anlamını kazanır. Bu bakımdan edebiyatın sunduğu kavrayışlar, onun hakikat değerini değil, ifade biçiminin bir fonksiyonu olarak görülmelidir. Çünkü metnin hakikati bir öz değil, bir pratiktir veya ideoloji ve tarih ile olan ilişkisinin pratiği olduğu sonucu çıkarabilir. Tarihsel roman söz konusu olduğunda edebiyatta 'aslına uygunluk' yoktur, bir başka deyişle edebi yazın daha değerli kavrayışlara ulaşan ve daha bilgili bir metin değildir çıkarsamasını rahatlıkla yapılabilir Açıkçası sanatın bilime benzer yönler taşıdığını, ancak bilimin üslubuna sahip bir ürünü olduğunu ima ederek; aslında romanın bulunduğu toplumsal oluşuma ve onun bu tarih ile benzerlikler taşımasından kaynaklanmadığını öne sürülebilir. Tarihsel romanın tarih ile benzerlikler taşıması açısından araştırma ve inceleme konusu olarak seçilen Pierre Miquel'in Çanakkale Cehennemi adlı romanı, Lukács'ın Tarihsel Roman adlı yapıtında belirlemiş olduğu tarihsel roman kuramına uygun nitelikler taşıdığı tespit edildi. I. Dünya Savaşının en önemli cephelerinden biri olan Çanakkale Savaşı ekseninde geçen roman, tarihsel dönem ve uzam, tarihi ve kurmaca kişilikler ve süre gibi kavramlar altında romanın yapısı incelediğinde, Çanakkale Cehennemi kurgusal karakterler üzerinden dönemin toplumsal olaylarını akıcı bir biçimde okuyucuya yaşattığı görüldü. Tarihçi açısından önem arz eden nokta; savaşın askerî, sosyolojik, ekonomik, siyasal ve teknolojik yönü iken; tarihsel romanda yazar, nesnel-tarihi olayların yanı sıra savaşın yarattığı evrensel-insani olumsuz sonuçlara da dikkat çeker. Böylelikle tarihsel romanın kurgusal bir dünya oluşturduğu ve bu kurgunun ancak gerçek tarihsel kişiler ile kurgusal karakterlerin birlikte ele alınmasıyla gerçekleştirilmiş olduğu sonucuna varıldı. Elbette Pierre Miquel'in Çanakkale Cehennemi romanını bir tarihçi kimliğiyle oluştururken aslında dünya görüşüne paralel olan bir tarihsel bakışla nesnel savaş hakkında çok geniş ve ayrıntılı bilgi, belge ve arşiv araştırmaları yaptığını da göz ardı etmemek gerekir. Bu bakımdan yapıt, kurgusal anlatısına rağmen nesnel Fransız tarihinin savaş belgeleriyle uyumlu olarak anlatıldığı görülmektedir. Örneğin yazar Henri Feuille'ün Çanakkale'de Türklerle Karşı Karşıya adlı savaş hatıralarını anlattığı anı kitabıyla örtüşen nesnel veriler içermekte olduğu gözlendi. Tarihsel gerçeklik bakımından Çanakkale Savaşı hakkındaki diğer roman ve tarih kaynaklarına göre tutarlılık içerdiği ifade edebiliriz. Ayrıca Miquel'in romanı Çanakkale Savaşını Fransızların gözünden detaylı ve akıcı şekilde yansıtması nedeniyle başarılı olduğunu da söylenebilir. Roman, Fransız ve İngiliz muharebe güçlerinin ortak askeri harekatların hazırlıklarının anlatılmasıyla başlar, ardından savaşın gidişatı, askerlerin ve sivillerin savaş boyunca yaşadıkları dramatik ve hazin olaylar ve nihayetinde

İttifak Kuvvetlerinin yenilgisiyle sonuçlanması bakımından tarihsel gerçeklere bağlıdır. Yazarın görevi asıl bu noktada başlamaktadır: Savaşta vahşetin ne denli büyük bir yıkım getirdiği yönündeki evrensel-insani saptamalarıyla birlikte XIX. yüzyılda tarihsel roman, bir dönem ve onun ruhunu yeniden inşa etmektedir. Altın çağını yaşayan ve zamanla azımsanmayacak bir başarı yakalayarak yazın dünyasında yerini sağlamlaştıran tarihsel romanın ticari başarısında tarihe dair sıkıcı konuların hem öğretici hem de keyif verici bir şekilde sunulmasının olası etkisi vardır. Bir toplumsal-ideolojik formasyon aracı olarak da düşünebileceğimiz edebi-tarihsel romanın, bir dönemin veya tarihe iz bırakmış kişilerin ve olayların anlaşılması doğrultusunda insanların ortak geçmişlerine dair ulusal-milli bir aidiyet bilinci yarattığı sonucuna da varılır.

Kaynakça

Argunşah, H. E. (1990). Türk Edebiyatında Tarihi Roman. (Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Argunşah, H. (2016). Tarih ve Roman. İstanbul: Kesit Yayınları.

Boyer, P. (1966). Le roman historique. Esprit, 171-174.

Britannica. (2021, 5 31). György Lukács. Ocak 4, 2022 tarihinde Encyclopedia Britannica: https://www.britannica.com/biography/Gyorgy-Lukacs adresinden alındı

Britannica. (2021, Eylül 17). Sir Walter Scott. Aralık 28, 2021 tarihinde Britannica: https://www.britannica.com/biography/Walter-Scott adresinden alındı

Britannica. (2022, 5 18). John D. Rockefeller. Britannica: https://www.britannica.com/biography/John-D-Rockefeller adresinden alındı

Cochet, F. (2010). L'armée d'Orient, des expériences combattantes loin de Verdun. Cahiers de la Méditerranée (81), 91-103.

Çolak, M. (2011). Georg Lukacs›ı Yeniden Düşünmek. FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi (12), 91-124.

Farrell, J. (2021, Temmuz 26). Walter Scott and the historical novel. Aralık 28, 2021 tarihinde Culture Matters: https://www.culturematters.org.uk/index.php/arts/fiction/item/3759-walterscott adresinden alındı

Ferguson, S. (2005). At the Grave of the Gentile Constitution: Walter Scott, Georg

Lukács and Romanticism. Studies in Romanticism, 44(3), 423-437.

Gengembre, G. (2006). Le Roman Historique. Paris: Klincksieck.

Gengembre, G. (2010). Le roman historique: mensonge historique ou vérité romanesque? Études, 413(10), 367-377.

Göğebakan, T. (2004). Tarihsel Roman Üzerine. Ankara: Akçağ Yayınları.

Hedges, C. (2003, Temmuz 6). 'What Every Person Should Know About War'. Ocak 24, 2022 tarihinde The New York Times:

https://www.nytimes.com/2003/07/06/books/chapters/what-every-personshould-know-about-war.html adresinden alındı

Hewitt, D. (2004). Scott, Sir Walter (1771–1832), poet and novelist. Aralık 14, 2021 tarihinde Oxford Dictionary of National Biography: https://www.oxforddnb.com/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.000 1/odnb-9780198614128-e-24928 adresinden alındı

Kahraman, K. (2003). LOTI, Pierre. 1 7, 2022 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/loti-pierre adresinden alındı

Kattan, N. (1964). La théorie du roman de Georges Lukacs. Liberté (6), 389-391.

Lukács, G. (2016). Tarihsel Roman. Ankara: Epos Yayınları.

Miquel, P. (2014). Çanakkale Cehennemi. İstanbul: Kafekültür Yayıncılık.

Phillpott, M. J. (2011). A Novel Approaches prelude: A Brief Story of Historical Fiction., (s. 1-14). Aralık 29, 2021 tarihinde https://ihrconference.files.wordpress.com/2011/11/mphillpott-history-ofhistorical-fiction.pdf adresinden alındı

Robert, R. (2021). Scott Walter. Aralık 9, 2021 tarihinde Encyclopædia Universalis [en ligne]: https://www.universalis.fr/encyclopedie/walter-scott/ adresinden alındı

BÖLÜM III

ORTA ÇAĞ İSLAM COĞRAFYACILARININ YAYINLANMAMIŞ COĞRAFİ METİNLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation of The Unpublished Geographical Texts of Middle Age Islamic Geographers

Abdullah BALCIOĞULLARI

(Doç. Dr.), Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
E-mail: abalci@cu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5462-5968

1. Giriş

Orta Çağ İslam coğrafya metinleri, gerek İslam medeniyetinin gerekse modern dünyanın ulaştığı bilimsel düzeyin incelenmesi ve anlaşılabilmesi için temel bir kaynağı temsil etmektedir. Tamamen coğrafi konularının yanı sıra edebiyat, tarih, yönetim ve ekonomiyle de ilgilidir. Müslümanlar, coğrafya ve astronomi alanındaki antik Yunan, Hint ve Fars mirasını almışlar ve onu sekizinci yüzyılda Arapçaya aktarmışlardır. Müslümanlar, 9. yüzyıldan itibaren seyahat edebiyatının yakından bağlantılı olduğu "açıklayıcı coğrafya" üslubunu edinmişlerdi. 10. yüzyıl ise, İslam coğrafya edebiyatı için yaratıcı bir refah dönemi olarak kabul edilir. Bu, yalnızca İslam dünyasının kütüphanesini eserleriyle zenginleştiren çok sayıda yazarın olmasından değil, aynı zamanda yeni bir hareketin ortaya çıkmasından da kaynaklanmaktadır.

İslam medeniyetinin en önemli yönlerinden biri, Avrupa dünyasında İslam kültürünün yayıldığı Avrupa ülkelerinin halkları da dahil olmak üzere, Müslümanların ulaştığı tüm halkları büyük ölçüde etkilemesi ve Avrupalı bilim adamlarının orijinal İslam kaynaklarından ilham almasıdır. Avrupa, Orta Çağ›ın karanlığını yaşarken, Roma›nın yıkılmasından bu yana, halkları yoksulluk, cehalet ve hastalıkların en ağır işkencelerine maruz kalırken, İslam medeniyetinin Batı Hıristiyan dünyası üzerindeki etkisi büyüktü. Yüzlerce yılı

aşan dönem, büyük İslam dünyasının başkentleri; Abbasilerin zamanındaki Bağdat, Fatımilerin zamanındaki Kahire ve Endülüslerin zamanındaki Kurtuba (Cordoba) gibi, parlak bir kültürel refaha sahiptir ve bilim ışıkları sadece bölge ülkelerini değil, aynı zamanda da onların ötesinde Avrupa ülkelerine gidip üniversitelerine girmiştir.

Yarım yüzyıl boyunca devam eden, birlik ve uyum karakterinin hâkim olduğu bir grubun eser üretmesi, "mesalik ve memalik'i (yolları ve ülkeleri)" tanımlamakla ilgilenen ve ona eşlik eden ekoldür (Shelestyuk, 2020). MS 12 ve 16. yüzyıllar arasında uzanan dönem, İslam dünyasının coğrafi yapısının çöküşünün işaretlerine tanık olmuştur. Şerif el-İdrisi, Yakut el-Hamavi ve Ebu El-Fida'nın çalışmaları gibi bazı istisnalar dışında, coğrafi üretim düzeyi önceki döneme göre önemli ölçüde azalmıştır. Önceki yazarların en önemli özelliği olan bilginin özgünlüğü ve eleştirisi artık yeni yazarları hiçbir şekilde ilgilendirmiyor ve yerini uygulama, astronomik ya da fiziki coğrafya konularında hiçbir temel gelişmenin yaşanmadığı ve önceki çalışmalarda yeterli ayrıntıda bulunan bilgilerin özetlendiği bir döneme bırakıyordu. Ancak bu dönemi farklı kılan en önemli şey, pek çok tarihçi ve coğrafyacı sayesinde, kayda değer bir katkı sağlamasa ve kavram olarak herhangi bir özgünlüğe sahip görünmese de, bölgesel coğrafya bilgisini öne çıkarmaya odaklanan büyük ölçekli eserlerin ortaya çıkmasıdır. Önceki dönemlerde coğrafya çalışmalarının merkezi olan Irak'ın rolü azalmış ve yerini Memlûk döneminde ansiklopedi literatürünün gelişmesine tanık olan Mısır ve Suriye almıştır.

Orta Çağ'da İslam dünyasında coğrafya alanında yazılmış eserler çeşitli şekilde kategorize edilebilir. Bu eserlerin bazıları yeniden yayınlanmış olsa da önemli bir kısmı henüz yayınlanmayı beklemektedir. Bu çalışmada Orta Çağ'da kaleme alınmış coğrafya eserlerinde atıf olarak adı geçen eserler incelenmeye çalışılmıştır.

1.1. Matematiksel Coğrafya Kitapları

Matematiksel coğrafya, astronomik ölçümlerle elde edilen uzunluk ve genişliklere dayalı olarak yaşanılan Dünya'nın bir tasvirini geliştirmeye dayanmaktadır. Bu bilim, Batlamyus'un (Ptolemaios) eserlerinin, özellikle de İskenderiyeli Theoun'un yazdığı kitabının tercümesinden sonra Müslüman alimlere ulaşmıştır. 900'lü yıllarda Yakup bin İshak el-Kindi, Sabit bin Kurra El-Harrani tarafından iki veya üç kez tercüme edilen Almagest kitabı ve İbn Hurdazbih'in Coğrafya kitabı erken dönem coğrafya çalışmalarının örnekleridir.

833 yılında vefat eden Abbasi Halifesi El-Me'mun döneminde Bağdat'ın Şemmaşiye mahallesinde bir astronomi gözlemevi kurarak bu görevi orada

çalışan astronomlara emanet etmiştir. Batlamyus'un Almagest kitabında Güneş ve yıldızların hareketlerine dair bilgileri incelenmiş ve bunun sonucunda astrolojik tablolar yani zicler oluşturmuştur. Bu ziclerin tümü kaybedilmiş ve geriye yalnızca Mesudi (Mesudi; 1894, s. 33) ve Ebu Abdullah Muhammed bin Ebi Bekir Ez-Zühri (Ez-Zühri, 1986; s. 380) gibi daha sonraki âlimler tarafından aktarılanlar kalmıştır.

Abbasi halifesi El-Me'mun, Müslümanların bilim tarihine en büyük katkılarından biri olarak kabul edilen Dünya'nın bir haritasını oluşturmak için yetmiş coğrafyacıyı görevlendirmiştir. İstanbul'daki Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed Koleksiyonu, No. 2797/1'de muhafaza edilen İbn Fazlullah el-Ömerî'nin Mesalikü'l-ebsar fi memâliki'l-emsar" isimli eserin 293-294. sayfaları arasında El-Me'muniye'nin dünya haritası yer almaktadır.

Matematiksel coğrafyanın daha sonraki coğrafyadaki çalışmalar üzerinde büyük etkisi olan en önemli kaynaklarından biri, El-Harezmi'ye ait olan "Kitab'ü Suret'ül-Arz (Dünya'nın Haritalarının Kitabı)" adlı kitaptır.

Mısır'da Ebu'l-Hasan Ali bin Yunus es-Sadfi tarafından yapılan 990 yılında Mukattam Dağı'ndaki rasathanede çalışmaya başlayan; daha sonra 1005 yılında kurulan Dar Al-Hikme'ye dahil olan, Fatımi Halifesi El Hekim'in emriyle, kendisine zicler (astronomik tablolar) yapmasını emretmiştir. Bunları El-Aziz'in oğlu El-Hekim bi-Emrullah döneminde tamamladığı için "Ez-Zic El-Hekimi El-Kebir" olarak adlandırıldı. Tarihçiler tarafından en büyük Müslüman gökbilimci olarak tanımlanmaktadır. Güneş ve Ay tutulmalarını gözlemleyen ilk gökbilimcilerden biridir ve birçok icat ve keşif ona atfedilmektedir. Astronom Ebu El-Hasan Ali bin Ebi Said bin Yunus El-Sadefi El-Mısri, 950 yılında Mısır'da doğmuştur. Zic el-Kebir el-Hekimi'nin sadece yarısından fazlası günümüze ulaşan olağanüstü özgünlükte bir eserdir (Swerdlow; 1993, s. 320)

9 ve 10. yüzyıllarda yazılan coğrafi eserler iki genel türe ayrılır:

A - Dünya coğrafyasını ele alan aynı zamanda İbn Hurdazbih, Yakubi, Kudame ibn Cafer ve el-Mesudi ve İbn'ül Fakih tarafından temsil edilen astronomik, doğal, beşeri ve ekonomik coğrafyanın tasvirî ekolünü sunan yazılardır. Irak, bu eserlerin ortaya çıktığı ana merkezdi ve bu coğrafyacıların en büyük kısmı ona atfedildiğinden bu eserlere Irak ekolu deniyordu. Irak coğrafya ekolünde Dünya bir bütün olarak ele alınarak bir dünya tasviri söz konusuydu.

B - Ebu Zeyd el-Belhi, el-İstahri, İbn Havkal ve el-Makdisi yazılarıyla temsil edilen, yalnızca "İslam yurdu"nu ele alan ve her bölgenin ayrı ayrı tasvirini yapan eserler ve sınırındaki bölgeler dışında hiçbir zaman İslam dışı ülkelere hitap etmemiştir Bu akımın klasik İslam coğrafyası ekolü temsilcileri, malzemelerini farklı ülke ve bölgelerde yaptıkları seyahatler yoluyla gözlem

yoluyla ya da duyduklarından elde ettikleri İslam dünyasının en iyi tanımını bize sunmaktadır. O bölgelerin insanlarının nüfus, ulaşım, kamusal yaşamla ilgili tüm konuları siyasi, sosyal ve ekonomik biçimde ele aldıkları. Bu ekolun çalışmaları, Müslümanlar arasındaki haritacılık sanatının zirvesini temsil ediyordu. Bu okulun öncülerinden biri de, 934 yılında vefat eden, Suvar el-Ekalim adlı kitabını 920 yılı civarında yazan Ebu Zeyd el-Belhi'dir (Ağarı, 2007; s. 7). El-Belhi'nin kitabı günümüze ulaşmamıştır ama bir noktada ona atfedilen elyazmalarının İstahri'ye ait olması muhtemeldir. Ancak yapılan değerlendirmeler, İstahri'nin kitabının El-Belhi'nin genişletilmiş bir versiyonunu temsil ettiği yönündedir (Hudûd el-alem, 1930; s. 14) .

Bu ekolün coğrafyacıları arasında Mağrip meseleleri konusunda ilk uzman olarak kabul edilen İbn Havkal hariç, bu ekolün temsilcilerinin ilgisi neredeyse yalnızca "İslam ülkeleri", özellikle de İran'ı tanımlamakla sınırlıydı. Suret'ül-Arz isimli eserinde El-Bahha bölgesinin, tarihlerinin ve Eritre'nin en azından iki yüz Berberi kabilesinin isimlerini içeren ayrıntılı bir tanımını bulunmaktadır. Ayrıca bize Sicilya'nın konumunun ayrıntılı bir açıklamasını da vermektedir. (İbn Havkal, 1938). İbn Havkal'ın eseri aynı zamanda bize Emeviler dönemindeki Endülüs'ün en doğru haritalarının birini de sunmaktadır; bu da birçok araştırmacının onun şüphesiz Fatımiler için bir casus olarak çalıştığına inanmasına neden olmuştur. Ayrıca onun İsfahan tasviri İslam dünyasının doğu yakasındaki bu eserlere en önemli katkıyı teşkil etmektedir.

Hollandalı oryantalist M. De Goeje (1836-1909), İstahri, Makdisi, El-Beşşari, İbn el-Fakih el-Hamdani, İbn Hurdazbih, Kudama bin Cafer, İbn Rusta, Yakubi ve El-Mesudi gibi bu ekolün en önemli eserlerini içeren Bibliotheca Geographorum Arabicorum'u (Arap Coğrafyacılar Kütüphanesi) oluşturma görevini üstlenmiştir. 1870-1894 yılları arasında, daha sonra Makdisi'nin Ahsenü't-tekasîm isimli kitabını yeniden yayınlamıştır. Her ne kadar de Goeje, "Arap Coğrafyacıları Kütüphanesi'ni hazırlarken mevcut eşsiz elyazmalarına güvenmiş olsa da, ölümünü takip eden yıllar, kütüphanelerde en az on iki el yazması da dahil olmak üzere, bu okulun eserlerinin çok sayıda elyazmasının keşfedilmiştir.

İbnü›n-Nedim, İbnü›l-Fakih›in «Kitab el-Buldan» adlı eserinin yaklaşık bin sayfa olduğunu belirterek, bunu insanların kitaplarından alıp Cihani›nin kitabını kestiğini eklemiştir (İbnü'n-Nedîm, 1978; s. 171). Makdisi de bu kitabın beş cilde bölünmüş bir nüshasını incelemiştir. Her ne kadar Yakut el-Hamavi – 12 ve 13. yüzıllarda- kitabın orijinal taslağına rastlamış ve ondan uzun paragraflar alıntılamış olsa da İbnü›l-Fakih›in 903 yıllarında derlediği orijinal kitabının

uzun süredir kayıp olduğu anlaşılmıştır. Daha sonra Türk bilim adamı Zeki Velidi Tugan, Irak ve Orta Asya bölgelerini konu alan kitabın orijinal taslağının ikinci bölümünü keşfetmiştir (Baykara, 2012). Bu koleksiyon, aynı zamanda İbn Fadlan›ın yolculuğunun tamamlanmamış bir nüshasını ve Ebu Dulf Mas›ar bin Muhalhal el-Hazraci el-Yanbu›i›nin Çin gezisini ve Azerbaycan ve Fars›a yaptığı geziyi anlatan iki mektubunu da içermektedir. Fuat Sezgin tarafından 1987 yılında tıpkıbasım formatında yayımlanmıştır.

Bunlar bu ekolün bize ulaşan ve basılan eserleri ise, o zaman bu döneme kadar uzanan ve kaybolan veya daha sonraki yazılarda korunan coğrafya kitapları nelerdir? İbnü'n-Nedim, Yollar ve Ülkeler hakkında ilk kitap yazan ve bunu bitiremeyen kişinin Ebu'l-Abbas Cafer bin Ahmed el-Merzevi olduğundan bahseder (İbnü'n-Nedîm, 1978; s. 167; Yakut el-Hamavi, 1990; c. 2, s. 400). Kitaplarının çok kıymetli olduğunu ve kendisinin Ahvaz'da vefat ettiğini, kitaplarının 897 yılında Bağdat'a taşınarak Taku'l-Harrani'de satıldığını sözlerine eklemiştir. Bu tarih de, İbn Hurdazbih'in aynı başlığı taşıyan kitabının ilk taslağını ve belki de ikinci taslağını tamamladığı tarihle örtüşmektedir. Öyle görünüyor ki El-Merzevi'nin kitapları Taku'l-Harrani'de satıldıktan sonra kaybolmuştur. Tarih, hem İbnü'l-Fakih El-Hamdani hem de Yakut El-Hamavi tarafından Türk boyları ve yağmur taşı ile ilgili olan küçük referanslar ve alıntılar dışında onlar hakkında hiçbir bilgi korunmamıştır (Yakut el-Hamavi, 1990; c. 1, s. 840). Bu anlatımlardan El- Merzevi'nin eserlerinin Orta Asya coğrafyası hakkında değerli materyaller içerdiği düşünülebilir.

İslam coğrafyasının büyümesi ve gelişmesinde derin etkisi olan önde gelen coğrafyacılardan biri, yazar ve Nasr ibn Ahmed el-Samani›nin veziri olan vezir Ebu Abdullah Ahmed ibn Muhammed ibn Nasr el-Cihani›dir. İbnü›n-Nedim›in bahsettiği Horasan hükümdarı Samani (Yollar ve Ülkeler) hakkında bir kitap yazmıştır (İbnü'n-Nedîm, 1978; s. 153). Muhtemelen bu, 922 yılından önceydi. Makdisi, bunu Adudüddevle'nin hazinesinde yedi cilt halinde gördüğünü belirtmiştir (Makdisî (1877). Maalesef bu kitap bugün kayıptır. Vezir rütbesinde olması ve Buhara›da bulunduğu sırada bu kitabı yazması nedeniyle araştırmalarını Orta Asya ve Uzakdoğu›ya kadar genişletme imkânı bulabilmiştir. Çok sayıda İslam coğrafyacısı daha sonra Mesudi›nin tanımına göre "Dünyanın Tanımı Ve Haberleri Ve İçindeki Harikalar ve Şehirler, Yağmurlar, Denizler Ve Nehirler ve Uluslar Ve Onların Meskenleri ve Diğer Harika Haberler ve Nadir Hikâyeler" isimli bir kitap olan El-Cihani›nin kitabını kullanmıştır. Horasan Emiri İsmail El-Samani›nin danışmanlığına başvurarak "El-Mesalik fi Ma›rifat" kitabını yazdı. Istahri ve haritalarına dayandığı ve Hindistan, Sind, İran, Çin ve Asya

ülkeleri hakkında değerli bilgilere eklediği bu kitap eksiktir ancak El-İdrisi dâhil pek çok coğrafyacı bunu alıntılamıştır. El-Cihani›nin Orta Asya bölgeleri hakkında verdiği bilgiler, Şerif El-İdrisi›nin «Nüzhat El-Muştak» eserinde bu ülkeyi anlatırken kullandığı bilgilerin dayandığı temel referanstı.

Mısır'da Fatımi devleti döneminin başında 10 yüzyılda yaşayan Mısırlı bir coğrafyacı olan El-Hasan İbn Ahmed El-Mühellebi, Fatımi geçmişine yönelik olarak Fatımi halifesi El-Azizi için yazdığı "Yollar ve Ülkeler" adlı bir kitap yazmıştır. El-Aziz Billah bunu kendi ismine atfetti. (Mesudi, 1894; c. 4, s. 372; İbn Miskeveyh, II, 123-124). El-Mühellebi'nin kitabı, Yakut el-Hamavi'nin Sudan'la ilgili aktardığı bilgilerde güvendiği en önemli kaynaktır ve altmıştan fazla yerde alıntı yapmıştır. Mesela Hamavi, Arabistan Yarımadası'nın farklı bölgeleriyle ilgili olarak buna birden çok kez değinmiştir (Yakut el-Hamavi, 1990; c. 3, s. 20). Bu eserin kaybı büyük bir eksikliktir, özellikle de Yakut el-Hamavi (altmış yerde bahsetmiştir) ve Ebu'l-Fida (135 yerde bahsetmiştir) tarafından çok sayıda alıntılar bu iki eserin doğru olduğundan emin olmamızı sağlamaktadır. Yazarlar El-Mühellebi'yi en büyük coğrafyacılarla eşit olarak görüyorlardı. Ebu El-Fida sadece İslam ülkeleri ile ilgili alıntılar yaparken, Yakut El-Hamavi'nin yaptığı alıntılardan El-Mühellebi'nin kitabının İslam ülkelerinin sınırlarını aşarak komşu halklara ulaştığını ortaya koymaktadır.

1957 yılında, Dr. Salah al-Din el-Munajjid, Milano'daki Ambrosiana Kütüphanesi'ndeki bir Yemen koleksiyonunda, ölen Muhammed ibn el-Hasan el-Kala'i tarafından aktarılan bu kayıp kitaptan bir parça ortaya çıkarmıştır. Kitabın varlığına dair şu ifade bulunmaktadır (el-Munajjid, 1958; s. 43):

"Muhammed ibn el-Hasan el-Kela'i şöyle dedi: El-Hasan bin Ahmed Al'in yazdığı El-Azizi'nin yolları ve saltanatları kitabında okudum. -Muhallabi) ondan Kudüs'ün tasvirini aktardı ve Mısır valilerinden ve Şam'ın tasvirinden bahsetti."

1.2. Coğrafi Sözlükler veya Ansiklopediler (Mu'cem)

Coğrafyanın bu dalı, Arap dilbilimcilerin veya Yakut el-Hamavi'nin çevresinde ortaya çıkmıştır (Yakut el-Hamavi, 1990; c.1, s. 7) çünkü onlar 8. yüzyılda Arap toplumunun ve Bedevilerin yaşadığı yerlerden bahsedilmek istenmekteydi. Bu tür, 10. yüzyılda Ebu Ubeyd el-Bekri'nin "Muʿcemü me'staʿcem min esmaʾi'l-bilâd ve'l-mevaziʿ" kitabı ortaya çıkana kadar sürekli olarak gelişti, ardından 13. yüzyıl başında Yakut el-Hamavi'nin "Mu'cemü'l-Buldan" kitabı ortaya çıktı. Yakut el-Hamavi, sözlüğünün girişinde bu dalın en önemli yazarlarından bahsetmiştir: Ebu Said Al-Asma'i, Abu

Ubeydd el-Sakuni, El-Hasan bin Ahmed el-Hamdani, Ebu el-İş'at el-Kindi, Ebu Said El-Sirafi, Ebu Muhammed El-Esved El-Gandcani, Ebu Ziyad El-Kelebi, Muhammed bin İdris bin Ebi Hafsa, Ebu El-Kasım El-Zemahşeri ve öğrencisi Ebu El-Hasan El-Umrani, Ebu Bekir Muhammed bin Musa El-Hazmi, Ebu Musa Muhammed bin Ömer el-isfahani ve Ebu El-Feth Nasr bin Abdurahman El-Iskenderi'dir (Yakut el-Hamavi, 1990; c. 1, s. 7).

İskenderiye'li bir yazar, dilbilgisi uzmanı ve hukukçu olan Ebu al-Fath Nasr bin bin Abdurahman El-Iskenderi'dir. Bağdat›a ve oradan İsfahan›a gitmiştir. Haberlerde ve Şiirlerde Bahsedilen Dağlar, Mekânlar, Sular Kitabı'nın (El- Kitab el – Cibal ve'l El - Emkine ve'l-Miya' ve Nahvaha el-Mezkûra fi'l –Ahbar) yazarıdır. Zemahşerî, Esma›i›nin (Cezire›l-Arab) kitabından doğrudan veya kaynaklardan alıntı yaparak üç yerde yararlandığını belirtmiştir.

1229 yılında vefat eden Yakut el-Hamavi'nin 1224 yılında tamamladığı coğrafi, tarihi ve sosyal verileri içeren kitap Mu'cem'ül- Büldan (Ülkeler Sözlüğü) şu anda coğrafi bilginin tamamını temsil eden İslam tarihi coğrafyası okuyan herkes için vazgeçilmez bir referanstır.

1.3. Mağrip (Kuzey Afrika) ve Endülüs'teki Coğrafya Kitapları

1151 yılından sonra vefat eden Muhammed bin Ebi Bekir ez-Zühri'nin "Coğrafya" kitabından, orijinal yazarın yetmiş Iraklı filozofun Halife el-Me'mun için derlediği coğrafya kitabının veya el-Me'mun dünya haritasının temeli üzerine inşa ettiği özetinin bir parçası olduğuna inanılan küçük bir parça dışında elimizde hiçbir şey yoktur (Hadj-Sadok, 1968).

1083 yılında vefat eden Endülüslü coğrafyacı ve tarihçi İbnü'd-Delaî olarak bilinen Ahmed bin Ömer bin Enes el-Uzri el-Dela'i'nin Nizam el-Mercan fi el-Mesalik ve'l-Memalik kitabından da hiçbir şey yoktur. (Stalls, 1995).

973 yılında vefat eden Muhammed bin Yusuf El-Verrak'ın yazılarından, bazılarının Ebu Ubeyd el-Bekri tarafından muhafaza edildiğini ve İbnü'd-Delaî'nin el-Al-Varrak için yazdığını söylemek dışında geriye hiçbir şey kalmamıştır. Hakem el-Mustansir, Afrika'nın Ülkeleri ve Yolları hakkında büyük bir kitaptır ve Ebu Ubeyd el-Bakri, Mesalik ve'l Memalik adlı kitabında anlatmıştır, bu da El-Bekri'nin kitabındaki El-Verrak'ın payını doğru bir şekilde belirlememize neden olur. Özellikle de El-Bekri sadece aktarıcı değildir daha doğrusu aktardıklarını değiştirip ona eklemeler yapan bir coğrafyacıydı. Muhammed bin Yusuf El-Verrak, Batı İslam Dünyasında Yollar ve Ülkeler başlıklı bir kitap yazan ilk kişiydi ve El-Bekri'ye göre, coğrafyayı tarihle karıştırmayı, yani tarihi bir olayın olduğu her yerde durup konuyu detaylıca

anlatmayı icat edenin kişidir. 1094 yılında vefat eden Ebu Ubeyd el-Bekri, onu "Endülüs'ün yetiştirdiği en büyük coğrafyacı" olarak nitelendirilmiştir. El-Bekri ((A Dictionary of What I Am Ajam)) adlı kitabı meslek yaşamının başında olmasına rağmen sözlükleri alfabetik sıraya göre düzenleyen ilk kişi olmuştur. Cambridge, Londra, Leiden ve Milan yazmalarından yola çıkılarak 1870-1877 yılları arasında Göttingen'de Alman oryantalist Westenfeld'in gözetiminde, 1945-1945 yılları arasında ise Kahire'de Mustafa Al-Saqqa'nın gözetiminde kitabın iki baskısı yapılmıştır. 1951 yılındaki baskısı, öncelikle Kahire'deki El-Ezher Kütüphanesi'nin güzel bir Endülüs alfabesiyle yazılmış eski, tamamlanmamış bir nüshasına dayanıyordu. Kitabın kenarında, yazarın el yazısıyla yazılmış ilave bilgiler mevcuttur.

Hacerî'den sonra yazan ve ona atıfta bulunmadan yazan Endülüslü bir yazar bulmak nadirdir ki bu da onun kitabının bir referans ve delil olduğunu göstermektedir. Beni Said'in sözlerini kendi sözleriyle karıştırması, değiştirmesi, tahrif etmesi ve 250'den fazla alıntıyı kendisine atfetmesi talihsiz bir durumdur, ancak alıntıların doğru mu, yoksa değişiklik, çıkarma ve eklemelerle mi olduğunu bilinmemektedir. 1641 yılında vefat eden Makkari, Hacerî'nin kitabını kullanarak, gördüğünü belirttiği birçok nüsha gibi kitabın bu geç döneme kadar dolaşımda kaldığını, sonrasında biraz kaybolduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde Makkari, kitabının başında (Nefhu't-tıb) Endülüs coğrafyasına ayırdığı bölümde, bu bölümün temelini oluşturan yirmiden fazla önemli alıntıya yer vermiştir (Makkarî,(1968; c. 8, s. 37). Genel coğrafyayla ilgili olanı Makkari 'ye özgüdür.

İbn Said›in bize ulaşmayan önemli referansları arasında, 12. yüzyılda yaşamış coğrafyacı İbn Fatima'nın önemli kayıp kitabı da bulunmaktadır. Maalesef ki bu coğrafyacının tam adı dahi bilinmemektedir. Büyük Sahra Çölü'nün güneyindeki bölgeler hakkında Müslümanların yazdığı en iyi kitap olarak kabul edilen esere en çok güvenen ve ondan alıntı yapanlar İbn Said ve İbn Haldun'dur. Onun Afrika'nın ve Sahra'nın güneyindeki insanların durumu hakkında kesin bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Aktarılanlardan kendisinin Batı Sudanlı olduğu ve Somali ve Habeşistan'a ulaşana kadar Afrika'nın tüm kıyılarına sayısız geziler yaptığı anlaşılmaktadır. Sözleri ve gözlemleri Nil'in kaynaklarını gördüğünü açıkça göstermektedir.

1.4. Hıtat Kitapları (Yerel Topografya):

Bunlar son derece önemli kaynaklardır, çünkü büyük İslam şehirlerinin tarihini ele alan kitapların girişleri, bu kitapların topografik bir tanımını

içeriyordu. Bu topografik açıklamaların çoğu, El-Hatib el-Bağdadi tarafından kaleme alınmış "Bağdat Şehir Tarihi, El-Hafız İbn Asaker tarafından yazılmış "Şam Şehri Tarihi" isimli kitabın girişinde yer alanlardır. Ne olursa olsun tarihi ve topoğrafik açıklamalarla harmanlanarak günümüze ışık tutabilir. Hıtat kelimesi Arapça "mahalle" veya "semt" anlamına gelir, İslâmî fetihlerden sonra kurulan yeni şehirlerde bir kabileye veya kabileler topluluğuna ayrılan mahallelerin genel adıdır (Yiğit, 1998; s. 401).

Fatımi döneminden bu yana ünlü topografya tarihçisi Takiyüddin Ahmed bin Ali el-Makrizi'nin ellerinde büyüyüp geliştiği bu türün 15. yüzyılda refahının doruğuna ulaştığı Mısır dışında planlarla ilgili özel bir çalışma yayınlanmamıştır. Tarihe her yönüyle ilgi duyanlardan biridir.

Lübnan Baalbek'te El-Makariza mahallesi olarak bilinen bir mahalleden dolayı El-Makrizi olarak anılmıştır. El Makrizi'nin el yazısında, atalarının Baalbek'ten olduğu, 1364 yılında doğduğunu belirtmiştir. El-Makrizi'nin es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk (Kralların Ülkelerini Tanımak İçin Davranışlar) adlı kitabı, döneminin tarih kitapları arasında birinci sırayı hak etmiş olup, El-Makrizi'nin Mısır tarihiyle ilgili kitaplarının dördüncü bölümüdür. İslam tarihinin önemli bir dönemi olan Mısır'ın Eyyubi Devleti ve Memluk Devleti'nin hâkimiyeti dönemine, özellikle de önemli şahsiyetlerin ve olayların ortaya çıkışına eşlik etmesinden dolayı tarihi bir eserdir. El-Makrizi›nin Arap fethinden belli bir aşamaya kadar uzanan süreçte Mısır tarihini yazmaya çalıştığı Fustat ve adlı kitabı Fatımi devleti döneminde Mısır›ın tarihini anlatıyor. El-Makrizi, Mısır›ın geçmişte yaşadığı kriz, sıkıntı ve kıtlıklara değinerek, mevcut kriz görülse bile bunların, o dönemde insanların başına gelen bu sıkıntılardan kat kat daha şiddetli ve çetin olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır (El-Makrizi, 1970; c. 1, s. 5).

Yazar, Mısır ve Mısır sakinleriyle ilgili çeşitli haberleri derlemiş ve Mısır topraklarında meydana gelen bir takım haberleri, Nil'in koşullarını, topraklarını ve dağlarını "Vaazlar ve Bahsedilen Düşünceler" kitabında toplamaya çalışmıştır. Planlar ve Eski Eserler"de birçok şehir ve halkının ırkları, Fustat Mısır ve kralı ile ilgili haberler ve Kahire ve yaratıkları ile sahip oldukları eski eserler yer alıyor. Mısır topraklarının harap olmasına yol açan sebepleri de açıklıyor. Yaşanan her Mısır'ın, her devirde o Mısır alimlerinin bildiği olaylar vardır.

Mısır planlarıyla ilgili bize ulaşmayan kitaplar arasında, 1126'da vefat eden Muhammed bin Berekat bin Hilal en-Nahvi el-Misri'nin Mısır Planları kitabı da bulunmaktadır. El-Makrizi bunun Şerif Muhammed İbn Es'ad el-Cevvan'ın el yazısıyla yazılmış bir kopyasını görmüş olmasına rağmen 1092 yılında vefat

eden el-Cevânî'nin bizzat kendisi (el-Nukt bi-Ajam, planlara benzeyen) başlıklı planlar üzerine bir kitap yazmıştır ve bu kitap el-Makrizi'nin aktardığına rağmen günümüze ulaşmamıştır (El-Makrizi, 1970; c. 2, s. 88).

Kahire'nin planlarını anlatan bir kitap yazan ilk kişi, Hakim Muhyiddin Ebu el-Fazl Abdullah bin Abdul-Zahir'dir ve kitabının başlığı "Al-Rawdah Al-Bahiya Al- Zahira fi Al-Muziyah. Yakın zamana kadar İbn Abdul-Zahir'in kitabı da kayıptı ki, yakın zamanda British Museum'un kütüphanesinde bir nüshası bulunmuştur.

Mısır planlarının en önemli kaynaklarından biri, Paris Milli Kütüphanesi'nde saklanan ve Ebu Salih isimli birine atfedilen 357 numaralı nüshaya dayanarak oryantalist Evetts tarafından 1895 yılında Oxford'da bir kısmı basılan kitaptır. El-Armani, Mısır'ın önemli kilise ve manastırlarının topoğrafik açıklamasını ve bunların coğrafi olarak dağılmış konumlarını içeren bir kitaptır.

1.5. Ziyaret Yerleri Kitapları

Bu dönemin ayırt edici özelliklerinden biri de insanların giderek daha fazla seyahat ettiği şehirleri ve kutsal mekânları ele alan çok sayıda eserin ortaya çıkmasıdır. Bunlar tamamen coğrafi eserler olmayıp, daha ziyade İslam'ın kutsal mekânlarını, türbelerini konu edinmektedir. Bu yazıların amacı dindarlara ve takva sahiplerine bu yerleri nasıl ziyaret edecekleri konusunda yol gösteren bir rehber olmaktır. Bu tür coğrafya literatürünün en önemli örnekleri arasında 13. Yüzyılda yaşamış olan Ali El-Herevi'nin El-İşaret ila Ma'rifat el-Ziyarat kitabı yer almaktadır.

Bu yazı türü ilk olarak Şiiler arasında ortaya çıkmıştır, ancak "Ziyaretler" hakkındaki en önemli kitaplar ve bunların yazılma ve sunulma şekli açısından en gelişmiş olanları, Kahire'yi anlatanlardır.

1.6. Ansiklopediler

Ansiklopedi tarzı, Memluk döneminde, Moğol istilası ve Bağdat'taki İslam Halifeliğinin yıkılmasının ardından İslam kültürünün kaybolmasına bir tepki olarak gelişmiştir. El-Cahiz, İbn Kuteybe ve Ebu'l-Ferec el-İsbahani'nin yazıları eski ansiklopedik yazı tarzını temsil ediyorsa, o zaman Memluk döneminde ortaya çıkan ansiklopediler, İbnü'l-Atuat el-Kutbi Ansiklopedisi ve El-Kalkaşandi Ansiklopedisi ile biten bu tür, coğrafyanın her zaman önemli bir yere sahip olduğu o dönemin ürettiklerinin en iyilerini temsil etmekteydi. Müslüman alimlerin yüzyıllar boyunca süren muazzam faaliyetleri, her bilim alanında çok sayıda kitabın yazılmasıyla sonuçlanmıştır; öyle ki, yetkin bir alimin

ömrü, bırakın çalışmayı, kendi alanında yazılan her şeyi okumaya yetmezdi. Bu nedenle kısa ansiklopedik kitaplar talep etme ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Her ne kadar İbn-i Haldun "Mukaddime" adlı eserinde bu olguya karşı çıkmış ve bunu döneminde bilimsel yaşamın ulaştığı bozulmanın kanıtı olarak görmüş olsa da, kısa ansiklopedik kitaplar yaygınlaşmıştı (İbn-i Haldun; 1958; 1242).

Memlûk Sultanları işçileri ve bilimadamları tarafından, tahsilat kâtiplerinin kendi çalışma alanlarında faydalanmalarına hizmet etmek amacıyla yazılan bu ansiklopedilerin tümü Mısır'da ortaya çıkmıştır, ancak gerçekte aydınlardan oluşan bir okuyucu kitlesine fayda sağlamıştır. Çünkü bunlar, yazarın tanıtmak istediği tüm bilim dallarındaki daha geniş ve kapsamlı konulara değinmekteydi. Dikkat çekici olan nokta, bu ansiklopedilerin yazarlarının kendilerini ilim adamı olarak görmemeleri, aslında Memlûk Divanı'nın seçkin yazarları olmaları ve bu alanda büyük tecrübe edinmiş olmalarıdır. Bu "ansiklopedilerin" oluşturulduğu ortamın birliği, düzenleme açısından benzerliklere yol açmıştır; bu düzenleme, bazen idari işlerdeki sıkı eğitimin etkisini oldukça açık bir şekilde yansıtmaktadır. Bu, en açık şekilde El-Kalkaşandi'nin Subh el-I'şa adlı eserinde görülmektedir.

Bu dönemin ilk ansiklopedisi Mısır hakkında bilgi veren Mebahic el-fikar ve menahic el-ʿibar (Hoş Kavramlar ve Emirlere Giden Yol) El-Vatvat olarak bilinen Cemaleddin Muhammed bin İbrahim bin Yahya el-Kutbi el-Verrak (1235-1318) tarafından yazılmıştır. Bu eserdeki dördüncü bölüm, İbn Vahşiya'nın onuncu yüzyıl Kitab al-Filaha el-Nebatiya'sından bu yana tarım üzerine yazılmış ilk orijinal Arapça eserdi; el-Vatvat bu eseri kapsamlı bir şekilde kullanmıştır. Yakut el-Safadi'ye göre El-Vatvat kitap ticareti ve kopyalamayla uğraşanlardan biriydi (el-Safadi; 1962, c. 2, s. 16). Bu eserin en önemli özelliği, tarım sistemi ve özellikle Mısır'ın coğrafyası hakkında son derece değerli bilgiler sunmasıdır. El-Vatvat'ın kitabı ansiklopedik yazım tarzının geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

1.7. İdari Coğrafya Kitapları

Memluk döneminde Memluk Devleti'nin çalışanları arasında giderek büyüyen idari coğrafya tarzının yaygınlaştığı dikkati çekmektedir. Bunlar, Belki de bunların en eskisi, Fatımi döneminin sonlarında yazılan El-Menahic fi Ahkam al-`Ilm al-harac el'Masr kitaptır. 1169 yılında Ali bin Osman bin Yusuf el-Mahzumi tarafından yazılmıştır. Bu kitap, on ikinci yüzyıl Mısır'ın idari, tarımsal ve mali sistemleri hakkında benzersiz bir kaynaktır.

Bu alanla ilgili diğer eser Esad bin Memmati tarafından Kavaninü'd-devavîn'dir. Mısır'ın 12. yüzyıldaki durumuna dair kapsamlı bir ansiklopedi

olarak kabul edilmektedir. Eser, Mısır'ın coğrafyasını, tarihini, bölgelerini ve köylerini, isimlerinin köklerini, hükümet sistemlerini, tarım işlerini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. El- Makrizî'ye göre orijinali o zamanlarda bile kaybolmuş ve meçhul bir yazar tarafından özetlenen kısmı zamanımıza ulaşmıştır (El-Makrizî, 1970; c. II, s. 160).

Halil bin Şahin el-Zahiri, Zübdetü Keşfi'l-memâlik ve beyâni't-turuk ve'l-mesâlik kitabının bir bölümünü Memluk dönemindeki posta sistemine ayırmıştır. Tüm kitabın en değerlisi olarak kabul edilir, özellikle de büyük önem taşıyan posta evleri ve istasyonlarının listesidir.

2. Sonuç

Yukarıdakilerden, İslam coğrafya kaynaklarının ana kitaplarının on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren oryantalistler tarafından yayınlandığı ve incelendiği açıkça görülmektedir. İslam bilim adamları bu etkinliğe yalnızca son yıllarda katkıda bulunmuşlar ve İslam coğrafyacıları arasında yalnızca akredite araştırmacılar bu etkinliğe katılabilmiştir.

Geçen yüzyılda yayınlanan tüm kaynakların, kendileri için ortaya çıkan yeni el yazmalarına ve kendilerinin ve yazarlarının ele aldığı kısmi çalışmalara dayanarak metinlerin yayınlanması ve doğrulanmasıyla ilgili bilimsel kurallara uygun olarak yeni bir şekilde yeniden yayınlanması gerekmektedir. Özellikle Fuat Sezgin'in katkıları göz ardı edilmemelidir.

Oryantalistler de geçen yüzyıldan itibaren bazı coğrafi kaynakların öneminin daha sonraki coğrafyacıların söylediklerileyle farkına varmışlar ve bu kaynakların içeriğini ellerine geldiği ölçüde toplamışlar, yayınlamışlar, incelemişler ve değerlendirmişlerdir. Bu, birçok antik kaynağın, bu kaynaklarda yer alan bilgilerin, atıfta bulundukları gerçek dönemlere atfedilmesi amacıyla yeniden inşa edilmesiyle tamamlanması gereken bir çalışmadır.

Yazılı coğrafi mirasın büyük bir kısmının kaybı, kökenlerini kaybettiğimiz bu kaynakları yeniden inşa etmeden, bu mirasın gelişiminin gerçekliğinin izini doğru bir şekilde sürmemizi zorlaştırır. Ayrıca dünyanın çeşitli kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunan pek çok yayınlanmamış coğrafi kaynak, bunların yayınlanmasında her zaman ilgiyi hak etmiyor gibi görünse de, tarihin karanlıkta kalmış bilgilerini gün yüzüne çıkarabilir.

KAYNAKÇA

Ağarı, M. (2007). Irak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn Hurdazbih, Ya'kubî ve İstahrî. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, *14*(34), 169-191.

Baykara, T. (2012). *Ahmet TOGAN, Ahmet Zeki Velidi*. https://islamansiklopedisi.org.tr/togan-ahmet-zeki-velidi

De Goeje, M. J. (1871). Die Istakhri-Balkhi Frage. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 25(1/2), 42-58.

El-Makrizi, (1970). *El-Hıtatü'l-Makriziyye*. Dâru Sâdır, Beirut

El-Munajjid, S. (1958). Qit'a min Kitab al-Mafqoud: al-Masalik wa'l-Mamalik Al-Mahlabi. *Majalla al-Ma'had al-Makhtoutat al-Arabiya*. 1(5) 43-73

El-Zuhri, (1986). *Kitab el-Coğrafya*. (Tahkik: Hadi Sadık).

Hadj-Sadok, M. (1968). *Le Kıtab Al-Djarafiyya De Abu Abd Allah Muhammad B-Abi Bakr Al-Zuhri*. Bull. Et. Orient

Hudûd el-alem (1930. *Rukopis Tumanskogo, V. V. Bartold'un girişi ve indeksi*. Leningrad

İbn-i Haldun, (1958). *Mukaddime*. (nşr. Ali Abdülvâhid Vâfî). Kahire

İbn Havkal, (1938). *Sûretü'l-arz*, nşr. J. H. Kramers, Leiden

İbn Miskeveyh, (1920) *Kitâbü Tecâribi'l-ümem: The Eclipse of the Abbasid Caliphate* (nşr. ve trc. H. F. Amedroz), I-VII, Oxford.

İbnü'n-Nedîm, (1978). *El-Fihrist* (nşr. G. Flügel), Leipzig, Beyrut.

Makkarî, (1968). *Nefhu't-tıb min ğusni'l-Endelüsi'r-ratib* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut

Makdisî (1877). *Ahsenü't-teḳāsîm fî maʿrifeti'l-ekalîm* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden.

Mesudî, (1894). *Et-Tenbîh ve'l-işrâf* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden.

Safedî, (1962). *Kitâbü'l-Vâfî bi'l-vefeyât* (nşr. H. Ritter v.dğr.), I – Wiesbaden

Shelestyuk, E. (2020). Mutual representations of Russia and the Middle East made by Eastern and Russian scientists, politicians, travelers and men of letters. *Journal of Education College Wasit University*, *1*(40), 605-630.

Swerdlow, N. M. (1993). Montucla's legacy: The history of the exact sciences. *Journal of the History of Ideas*, *54*(2), 299-328.

Yakut el-Hamevî (1990). *Muʿcemü'l-büldân* (nşr. Ferîd Abdülazîz el-Cündî), I-VII, Beyrut.

Yiğit, İ. (1998). *Hıtat*. https://islamansiklopedisi.org.tr/hitat

BÖLÜM IV

BALKANLAR'DA OSMANLI TOPRAKLARININ PAYLAŞILMASI

Sharing The Ottoman Lands in The Balkans

Fahriye EMGİLİ[1] & Sultan GÜRSOY[2]

[1](*Prof. Dr.), Mersin Üniversitesi,*
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih ABD.
E-mail: femgili@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3805-7358

[2](Dr.), *Mersin Üniversitesi, İnsan ve*
Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih ABD.
E-mail: griyagmur14@gmail.com
ORCID:0000-0002-7689-0121

Korkulacak üç şey: "Rumeli'nin Bozgunu, İstanbul'un kıtlığı, Anadolu'nun salgını" Anonim

1. Giriş

Osmanlı İmparatorluğu›nun varlığının son yüz yılı boyunca çöküşüne damgasını vuran üç önemli kırılma noktası yaşandı. Bu dönüm noktaları; Osmanlı-Rus Harbi, Balkan Harpleri ve Birinci Dünya Savaşı olarak da anılırlar. Osmanlı İmparatorluğu›nun çöküşünün ikinci işareti olan Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarını kaybettiği ve Kıta Avrupası ile bağlarını kaybettiği önemli bir dönüm noktasıydı.

Balkan Savaşları, Osmanlı Avrupa topraklarını kimin yönetmesi gerektiği ve nüfusunu çoğunluğun yönetmesi ilkesinden ziyade, zorla silah gücüyle kendini kabul ettirenin yönetmesi gerektiği olarak Müslümanların aleyhine çözümledi. Balkan Savaşlarında Müslüman Türklerin uğradığı kayıplar göz önüne alındığında öncelikle savaş başlamadan önce Osmanlı Balkanlarında

Müslümanların dini çoğunlukta olduğunu anlamak gerekir. Nüfus etnik ve dini açıdan karışıktı; Müslümanlar ise en büyük dini topluluğu oluşturuyordu.

Tablo (1 ve 2)'den görülebileceği gibi Müslümanlar da Balkanlar'daki diğer etnik gruplar gibi bölgeye dağılmış durumda olup, bölgenin tüm bölgelerinde nüfusun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (McCarty, 1995: 144-145).

Tablo 1: Balkanlarda Milletlerin Dine Göre Dağılımı

1911'de Osmanlı Balkanları Dine Dayalı "Millet" ayrımına Göre Yüzde Oranları	
Müslümanlar	%51
Rumlar	%25
Bulgarlar	%19
Diğerleri	%5

Tablo 2: 1911 Osmanlı Avrupa'sında Nüfus Dağılımı

Osmanlı Avrupa'sında 1911 Yılında Vilâyetlerdeki Din Temeline Dayalı Millet Nüfusları				
Vilâyet	Müslüman	Rum	Bulgar	TOPLAM
Edirne	760000	396000	171000	14.27000
Selanik	605000	398000	271000	13.48000
Yanya	245000	331000	-	56.1000
Manastır	456000	350000	246000	1065000
İşkodra	218000	11000	-	349000
Kosova	959000	93000	531000	1063000
TOPLAM	3.242.000	1.558.000	1.220.000	6.353.000

2. Balkanların Parçalanma Süreci

Balkan Savaşları, Rus Çarlık Devleti'nin Balkanlar ve Kafkasya'da Osmanlı İmparatorluğu›na karşı yayılma projesinin son aşaması olarak görülebilir. Savaşın temelleri, Sırbistan ve Bulgaristan'ın Rusya'nın desteğiyle imzaladığı, Avrupa'da kalan son Osmanlı topraklarını bölerek Trakya'dan Arnavutluk'a bir koridor oluşturan ve daha sonra Yunanistan'ın da katıldığı gizli bir anlaşmayla atıldı. 1912 baharında Balkan devletleri arasında varılan anlaşma, Osmanlı İmparatorluğu›nun Avrupa'daki kaderini belirledi. Osmanlı İmparatorluğu›nun Avrupa'dan zorla çıkarılması ve ardından Osmanlı topraklarının bölünmesi ilkesi üzerinde anlaştılar.

Balkan ülkeleri arasında, Makedonya ve Balkanların o günkü durumuyla alakalı fikir farklılıkları karşılıklı görüşmeler neticesinde ortadan kalkmış ve 13 Mart 1912'de Bulgar- Sırp Bağlaşma Anlaşması imzalanmıştır: (Kutlu, 2007: 319).

"İki devlet karşılıklı olarak Balkanlarda büyük devletlerden birinin geçici mahiyette de olsa, kuvvet kullanarak arazi ilhakına teşebbüs etmesi halinde, birbirlerinin toprak bütünlüklerini garanti ediyorlardı." (Tamağaç,1970:45; Jelavich, 2006:102)

Bağlaşmanın bu maddesi nihayetinde doğrudan Avusturya'yı işaret etmekteydi. Sırbistan, Avusturya'nın bir gün Yenipazar Sancağını ve Sırbistan'ın fethetmek istediği Makedonya ve Arnavutluk bölgelerini ilhak etmesinden korkuyordu. Ancak Bulgaristan, Sırbistan'ın bu endişeleriyle daha az ilgileniyordu ve bu hükümlerin Makedonya, Trakya ve hatta İstanbul göz önünde bulundurularak anlaşmaya dahil edilmesini istiyordu.

Bu dönemde imzalanan anlaşmalar açıkça ortak savunma anlaşmalarıydı ancak gizli maddeler içeriyordu ve söz konusu bölgenin bölünmesini öngörüyordu. Anlaşmaya, Türkiye'de şiddet olayları çıkması ve Balkanlar'da statükonun değişmesi durumunda iki ülkenin karşılıklı istişarede bulunacağı yönünde gizli bir madde eklendi. Ayrıca Şar Dağları'nın doğusundaki bölge Sırbistan'a aitti. Sutruma Nehri'nin doğusunun ve Rodop Dağları'nın Bulgaristan'a devredilmesine karar verildi.

Bağlaşma; Türkiye'de kargaşa çıkar ve Balkanlar'daki statüko değişirse, her iki devlet birbirine başvuracak ve birlikte hareket edeceklerdi ve anlaşmaya buna ilişkin gizli bir madde içermekteydi (Tamağaç, 1970:45). Ayrıca, Şar dağlarının doğusunda kalan bölgenin Sırbistan'a; Sutruma Nehri ve Rodop dağlarının doğusunda kalan bölgenin Bulgaristan'a verilmesi kararlaştırılmıştı (Jelavich, 2006:102).

Ardından, 11 Mayıs 1912'de iki devlet arasında yukarıdaki gizli maddeye ek olarak bir de askerî sözleşme, 1 Temmuz 1912'de de iki taraf genelkurmayları arasında bir anlaşmaya varıldı. (Tamağaç, 1970:46).

Anlaşılacağı üzere Balkan ülkeleri arasındaki anlaşmazlıklara rağmen "Balkan Birliği" fikri uzun süre varlığını sürdürdü ve Balkan Savaşları'ndan önce bile hayata geçirildi. Bu arada Bulgaristan, Yunanistan ile anlaşmaya varmanın yolunu arıyordu. İki ülke arasında 1911 yılında başlayan müzakereler bir uzlaşma ortamı yaratmış ve nihayet Eylül 1911'de Yunanistan, Sofya'daki büyükelçisi aracılığıyla Bulgaristan'dan, Türkiye'nin herhangi bir saldırısına karşı Yunanistan'ı savunmaya hazır olmasını istemiştir. Türkiye'nin de

Bulgaristan'ı desteklediği bildirildi. Böylece oluşturulan şartlara göre 29 Mayıs 1912'de Bulgaristan ile Yunanistan arasında gizli bir karşılıklı yardım anlaşması imzalandı (Jelavich, 2006:102). 22 Eylül'de Osmanlı İmparatorluğu›na karşı Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan'dan meydana gelen bir ittifak oluşturan askeri antlaşma imzalandı. Balkan ülkeleri artık savaşa hazırlanıyordu. Karadağ'ın Osmanlı İmparatorluğu›na karşı mücadelesi ve Makedonya üzerinde toprak iddiasının olmayışı ve Sırbistan'ın Novi Pazar Sancak'ına yönelik benzer emelleri, bu küçük Balkan devletini Bulgaristan'a yaklaştırırken, Sırbistan'dan uzaklaştırdı. Hatta Bulgar-Sırp savaşı sırasında ve Bulgaristan'ın kuzey ve güneyinin birleşmesinden sonra Karadağ Kralı, Bulgaristan ile birleşme arzusunu dile getirmişti.

Sonuç olarak Karadağ, Ağustos 1912'de Balkan Birliği'ne katıldı. Asıl endişe, Osmanlı İmparatorluğu›nun bölünmesi durumunda geride ne kalacağı fikriydi. Karadağ'la yapılan anlaşma, Bulgaristan'ın en geç 30 gün içinde savaşa girmesi halinde ilk olarak Karadağ'ın savaşa gireceğini öngörüyordu. Yani hedefler şunlardır: Amaç, Türkiye'nin özerk bölgelerini işgal etmek, Hıristiyanları Osmanlı İmparatorluğu›ndan kurtarmak, Bulgaristan ve Karadağ'ın sınırlarını genişletmek, Sırbistan ve Yunanistan'ın meşru taleplerini karşılamak ve bir Arnavut devleti kurmaktı. Sınırları daha sonra belirlenecek.

Hatta 8 Ekim 1912'de Karadağ Osmanlı Devleti'ne savaş açarak Osmanlı topraklarına hücum etti. Daha sonra diğer Balkan ülkeleri de aynı yolu izledi. Daha sonra diğer Müttefikler 18 Ekim 1912'de Osmanlı sınırına karşı bir saldırı başlattılar (Tamağaç,1970:49-50).

Temel olarak Balkan ülkelerinin Osmanlı Devleti'ne yönelik imzaladığı dostluk ve ittifak antlaşmaları, askeri antlaşmalar ve anlaşmaların tarihlerine bakıldığında bu müzakerelerin savaştan en az yedi ay önce gerçekleştiğini varsaymak mümkündür. Osmanlı Devleti'ne karşı yapılmasını istedikleri savaş işgale dayanıyordu. Ancak antlaşma metnine bakıldığında Osmanlı ordusunun bir saldırı yapması durumunda savaştan bahsedildiği görülüyor ancak bu esas olarak Osmanlı ordusunun niyetini gizlemek için yapılıyordu. Balkan Savaşlarında Osmanlı İmparatorluğu 1877-1878 yıllarına göre çok daha hızlı bir yenilgiye uğradı. Osmanlı'yı kolaylıkla mağlup ettiler. Libya'da hâlâ İtalya ile savaş halindeydiler ve asker sayısı bakımından bir yerine iki düşmanla savaştıkları askeri açıdan hazır değillerdi.

Balkan Savaşları başladığında Osmanlı İmparatorluğu›nun toplam nüfusu 23.806.000, Balkanların toplam nüfusu ise 10.167.000 idi. Ancak Osmanlı İmparatorluğu›nun nüfusu çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştı ve çıkan isyan

nedeniyle ancak 15 milyon asker askere alınabildi. Balkanlarda ise 510.000 Türk askeri vardı. Türk ordusu "Doğu Ordusu" ve "Batı Ordusu" olarak ikiye bölündü ve sonunda iki ordu arasındaki iletişim kesildi ve yenilgi kaçınılmaz oldu (Aybars, 1995 ;76).

3. İkinci Balkan Harbi ve Paylaşım

Birinci Balkan Savaşı sonucunda Balkan devletleri beklenenden daha kolay bir zafer kazandı ve Osmanlı İmparatorluğu kısa sürede tüm Avrupa'yı fethetti. Ancak Osmanlı İmparatorluğu›nun geleneklerini Avrupa ile paylaşmak o kadar kolay olmayacaktır. Balkanlar'daki müttefiklerin Osmanlı Devleti'nden ele geçirdikleri toprakları bölüşememeleri sebebiyle Balkan Savaşları başladı (29 Haziran 1913) ve Osmanlı İmparatorluğu, Londra Antlaşması hükümlerinin yürürlükten kaldırıldığı bir durumla karşı karşıya kaldı. Edirne'yi kurtarmak için sunulan fikirleri hayata geçirmenin bir yolu. Bulgarlar, Birinci Balkan Savaşı'nda elde ettikleri toprakları çok yetersiz buldular.

Savaşa başladıklarında amaçları Makedonya'yı mümkün olduğu kadar kısmen veya tamamen ele geçirmekti. Beklenmedik derecede hızlı bir zaferle uyanan Edirne ve İstanbul rüyası, Bulgarları gerçekte istedikleri şeyden uzaklaştırdı. İstanbul dışında durdurulduklarında Makedonya'nın neredeyse tamamını fethetmiş olan müttefikleriyle çatışmaya girdiler.

Bulgaristan, Selanik'in kime ait olduğu konusunda Yunanistan ve Makedonya'nın büyük bölümünü işgal eden Sırbistan ile gerginlikler yaşadı. Bu arada Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ, Bulgaristan'ı Edirne'yi ele geçirme hırsı nedeniyle savaşı gereksiz yere uzatmakla suçladı. Çar II, Londra Antlaşması'nın mürekkebi kurumadan Balkan devletlerinin birbirlerinin boğazına sarılacaklarını fark etti. Nicholas, 9 Haziran'da Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan krallarına, kendisini hakem olarak atayan 13 Mart 1912 tarihli anlaşmayı hatırlatan bir telgraf gönderdi. Bu nedenle 17 Haziran'da Müttefikleri St. Petersburg'da topladı (Kutlu, 2007:391).

Yunanistan ise anlaşmaya taraf olmadığını hatırlatarak katılmayacağını duyurdu. Sırbistan ve Bulgaristan da geçen yıla göre durumun değişmesi nedeniyle konferansa katılamayacaklarını açıkladılar. Rusya, Sofya'nın artan özgüveninden duyduğu endişeyi dile getirdi. Petersburg'a danışmadan Viyana ve Babıali ile temasa geçtiği için Bulgaristan'ın cezalandırılması gerektiğine inanıyordu. Bunu başarmanın en kolay yolu Romanya ve Sırbistan'ın Bulgaristan'a karşı ittifak kurmasıydı. Bu birleşmeyi sağlama görevi her iki ülkede de saygı duyulan Fransa'ya düştü. Üçlü İtilaf Devletleri, Rusya'nın

nüfuz alanından kopmaya çalışan Bulgaristan'ı izole ederek Almanya ve Avusturya'ya yaklaştırdılar. Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın Balkanlara doğru genişlemesini engelleyebilecek bir güç olduğuna inandıkları Sırbistan'ı desteklediler (Kutlu, 2007:391-392).

Bulgaristan'ın stratejisi, St. Petersburg ve Babıali'ye müdahale etme zamanı vermeden Sırp ve Yunan ordularını hızla yok edip kuzeye, Romanya'ya doğru ilerlemekti. Sofya'da tam bir kaos yaşandı. Hükümet savaşa karşı çıktı. Ferdinand savaşı seviyordu. Birliklere çelişkili emirler verildi. Bulgar ordusu felç oldu. Öte yandan Bulgarların Romanya'yı küçümsemekle ve dikkate almamakla büyük bir hata yaptıkları kısa sürede anlaşıldı. 10 Temmuz tarihinde Romanya Bulgaristan'a savaş açtı. Bulgaristan'ın Sırp ve Yunan ordularını mağlup ettikten sonra Rumen ordusuyla yüzleşme planı işe yaramadı. Dokuz ay önce Bulgar ordusu da Osmanlı ordusunun benzerini yaşamış, üç cephede savaşmak zorunda kalan ordu bölünmüş, ancak üç hafta içinde tamamen mağlup olmuştu. Bu fırsatı değerlendiren Osmanlı kuvvetleri 12 Temmuz'da Midye Enez hattını geçti.

19 Temmuz 1913'te Hariciye Nezareti, büyükelçileri aracılığıyla büyük güçlere bir muhtıra gönderdi. Bu girişimin amacı Edirne'yi geri almaktı ve sorunun Bulgaristan ile çözülmesinin daha uygun olduğunu düşündüler ancak İtilaf Devletleri'nin görüşüne göre Bulgarlar fethettikleri yerlerde baskı yapmaya istekli değildi. Bu hedefe ulaşıldığında ordunun durdurulacağı ve hiçbir durumda Meriç Nehri'nin sağ kıyısına ilerlemeyeceği belirtildi (Bıyıklıoğlu, 1987:68-69; Cemal Paşa, 1996: 51).

Diğer cephelerde yaşanan zorluklar nedeniyle Bulgaristan, askerlerini Edirne'den çekmek zorunda kaldı. Balkan ülkeleri iki ülke arasındaki çekişmeden yararlanarak kaybedilen toprakları geri almak isterken, Avrupa ülkeleri Osmanlı İmparatorluğu›nun kendine gelmesini engellemeye çalıştı. Hatta Osmanlı Devleti'nin Edirne'yi işgal etmesi durumunda İstanbul›u bile kaybetme riski olduğu söyleniyordu (Bıyıklıoğlu,1987:69).

Büyük güçler, Edirne'nin Bulgaristan'da kalması halinde Bulgarların Rumenleri memnun edecek tavizleri daha kolay verebileceğine inanıyorlardı, ancak Osmanlıları buna zorlayamazlardı. Nihayetinde "İkinci Balkan Savaşı" olarak bilinen bu iktidar mücadelesi, 10 Ağustos 1913'te Bükreş Anlaşması'nın imzalanmasıyla sona erdi.

Kavala meselesiyle ilgili en sert tartışma Bükreş'te yaşandı. Yunanistan, Selanik'i fethettikten sonra gözünü Kavala'ya dikti; bu, daha önce hiç düşünmediği bir şeydi. Ayrıca büyük güçler arasında Kavala meselesine ilişkin ilginç bir anlaşma ortaya çıktı. Almanya ve Fransa, Kavala'nın Yunanistan'a

devredilmesi konusunda anlaştılar. Rusya, Avusturya ve İtalya, Kavala'nın Bulgaristan'a ait olması gerektiğini savundu. İngiltere çekimser kaldı. Viyana başından beri Bulgaristan'a bağımlıydı. Kendisine karşı Romanya'nın Transilvanya'daki Rumenlerle, Sırbistan'ın ise Avusturya'daki Sırplarla birleşeceğinden korkuyordu. Rusya, Kavala limanının Bulgar ekonomisi açısından önemini savunsa da aslında Yunanistan'ın Çanakkale Boğazı'na fazla yaklaşmasını engellemek istiyordu. Sonuçta Kavala Yunanistan'da kaldı. Balkan ülkeleri arasında hayalini gerçekleştirmeye en yakın ülke gibi görünen Bulgaristan, Balkan Savaşları'nda elde ettiği toprakların büyük bir kısmından vazgeçmek zorunda kaldı.

Bulgaristan Edirne üzerinde ısrar etmese, savaş 1913 Ocak ayında bitebilirdi. Şubat ayında Venizelos'un teklifini kabul etse, Selânik'i bırakmak karşılığında Kavala'yı alabilir, Ege Denizine çıkışı olabilir, İkinci Balkan Harbi çıkmayabilirdi. Selânik'i Yunanistan'a bırakmamak için mücadele etmiş, Serez, Kavala ve Drama ile Batı Trakya'nın büyük bir bölümünü de Yunanistan'a vermeye mecbur olmuştu. Bükreş Anlaşması'na göre sadece Batı Trakya'da Dedeağaç bölgesinden denize açılabilecekti. Makedonya'dan da payına Prin Makedonyası olarak anılan küçük bölge düşmüştü.

Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan Bükreş Anlaşması ile Makedonya'yı paylaştılar. Bu antlaşmaya göre:

Bulgaristan, Tutracan ve Silistre'nin de aralarında bulunduğu güney Dobruca'yı Romanya'ya devretti. Yunanlılar Kavala'yı ele geçirerek Ege Denizi'ne, Mesta-Karasu Nehri ile MerİÇ arasındaki Dedeağaç bölgesine doğru yola çıktılar. Yunanistan, Güney Makedonya'nın yanı sıra Batı Trakya'nın bazı kısımlarını da ele geçirdi. Sırbistan Manastırı, İştip, Üsküp, Priştine. Karadağ ayrıca Prevliye ve Cakova'yı da satın ele geçirdi. Ancak tüm isteklerine rağmen İşkodra›yı fethedemedi. Bu bölünme Bulgaristan'a Makedonya'nın küçük bir kısmını bıraktı.

Makedon toplumu, kendilerini Yunanlaştırmaya, Sırplaştırmaya, Bulgarlaştırmaya, hatta Arnavutlaştırmaya çalışan komşularının insafına bırakıldı.

Balkan Savaşları sırasında 58 bin kilometrekarelik yeni toprak elde eden Yunanistan'ın, gelecekte bazı Balkan devletlerinin Makedonya'ya hak iddia etmesini önlemek için bu bölgeleri hızla Yunan topraklarına dönüştürmesi gerekiyordu. Bu arada yurt dışında yaşayan Rumları Makedonya'ya davet etmek üzere Rusya'ya özel görevliler gönderdi. Özellikle Kafkasya bölgesinden çok sayıda Rum vardı.(Yunus Nadi, "*Muhacirlerin İskânı*", Yeni Tasvir-i Efkar, Nr.1100, 23 Mayıs 1330 (1914), s.1; Ahenk, Nr.5395, 26 Mart 1330 (1914) s.3).

Balkan Savaşlarına yol açan en önemli olaylardan biri de Makedonya meselesiydi. Makedonya'daki huzursuzluklar 19. yüzyılın sonlarında doruğa ulaştı ve Osmanlı Devleti için büyük sorunlara yol açtı. Buradaki en önemli faktörler Bulgar çeteciler, kilise mensupları ve Bulgar, Sırp ve Yunan okullarında eğitim almış milliyetçi öğretmenler ve kilise papazlarıydı (Mahmut Muhtar Paşa, 2007; Jelavich:94-100).

Makedonya işleriyle ilgilenmek üzere Sofya, Atina ve Belgrad'da komiteler kuruldu ve bu süre zarfında Selanik, Bitola, Üsküp ve Seres'te de şubeler vardı. Bulgar, Yunan ve Sırp öğretmen ve rahiplerin hepsi doğal üye oldu. (Emgili-Kahramanyol, 2012). Ayrıca sınırların ötesinde sürekli silahlar stoklanıyor ve çete üyeleri gizlice askeri eğitimden geçirilerek geleceklerinin temelleri atılıyor (Mahmut Paşa, 20007:232; Jelavich, 2006: 94-100).

Makedonya meselesinin 100 yıldır Balkan Yarımadası'nda barışı tehdit eden önemli bir olay olduğu söylenebilir. Balkan ülkelerinin her biri nüfusun büyük bir kısmı üzerinde kontrol iddiasında bulunduğundan, Makedonya'nın kendi aralarında bölünmesi konusunda bir anlaşmaya varılamadı.

Sonuçta, Balkan Savaşları sonrasında Makedonya topraklarının çoğunun Yunanistan ve Sırbistan tarafından bölünmesi, Makedonya'da geliştirmeye çalıştıkları Makedon kimliğini göz önünde bulundurarak, Makedonya'yı özerk bir bölge haline getirmek için mücadele eden Makedon ulusal devrimci örgütlerinin bir hedefiydi. Bu nedenle Makedonya'nın bağımsızlığı konusu 1991 yılına kadar bir daha gündeme gelmeyecekti. Balkan Savaşlarından en çok yararlanan ülkeler ise savaşa ikinci aşamada katılan Sırbistan, Yunanistan ve Romanya oldu. Karadağ da savaştan yararlandı ancak Sırbistan'ın uydu devleti haline geldi ve savaş sayesinde daha da büyüyüp güçlendi. Sırbistan sınırları içerisinde 500.000 Makedon ve 500.000 Arnavut yaşıyor ve Bükreş Anlaşması ile nüfus arttı. Makedonya'nın büyük bir kısmını işgal eden Sırbistan, tüm sorunlarını Makedonya ile birlikte halletmek zorunda kaldı.

Sınırları Romanya'nın da dahil olduğu güney Dobruca'da yaklaşık 130.000 Bulgar yaşıyordu. Ortodoks Türkler Tatarlar ve Gagavuzlarla birlikte Müslüman Türklerin toplam sayısı Bulgarlardan biraz daha fazlaydı. Güney Dobruca'da yaşayan yaklaşık 10.000 Rumen tam bir azınlıktı. Balkan Savaşları Almanya'nın konumunu güçlendirdi. Bu onun Avusturya'ya daha az ilgi göstermesine ve şaşırtıcı bir şekilde onu İngiltere›ye yakınlaştırmasına neden oldu. Böylece Berlin, Viyana'nın Sırbistan'a karşı bir maceraya atılmasını engelledi. Aslında Avusturya-Macaristan, Balkan Savaşlarından en çok etkilenen güçtü. Viyana, Londra Anlaşması sonrasında Balkan Birliği'ni dağıtmayı başarsa da Bulgaristan'ı tam anlamıyla kendine çekmeyi veya

Sırbistan'ı dışlamayı başaramadı. Balkan Savaşları'nın yarattığı felaket ortamı sonunda Balkan ülkeleri İstanbul›a yaklaştı. Rumeli ve Makedon "barut fıçısı" kaybedildi. Selanik artık Osmanlı İmparatorluğu topraklarında bulunmuyor. Son denemede Edirne yeniden ele geçirildi.

Balkan Savaşlarından bütün Balkan ülkeleri az çok faydayla çıktı. Bu savaşlardan yalnızca Osmanlı İmparatorluğu zarar görmüş, Avrupa topraklarının %83'ünü, nüfusunun %69'unu, milli gelirinin önemli bir kısmını ve önemli tarımsal potansiyelini kaybetmiştir. Balkan Savaşları sonunda Osmanlı Devleti 33 il ve 158 kazayı kaybetmiştir. Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı Devleti'nin uğradığı tek kayıplar bunlar değildi. Özellikle Bulgaristan ve Yunanistan'a bırakılan topraklarda yaşayan Türkler, tabi oldukları ülkelerin hükümetleri ve halkları tarafından, antlaşma hükümlerine aykırı olarak zulme uğradılar ve bu zulme mecbur bırakıldılar. Bunu da tarlalarını, evlerini, kışlalarını -tüm maddi varlıklarını- bırakıp Osmanlı topraklarına sığınarak yaptılar. Mülteci hareketleri şeklindeki bu göçler, Osmanlı Devleti'nin kontrolü ve iradesi dışında, en kötü şartlarda gerçekleştirilmesi nedeniyle büyük zorluklara neden olmuştur (Kutlu: 403).

Bir Fransız Gazetecisi, 1912 Kasım'ında, İstanbul'da Balkan muhacirleri manzarasını, adeta resmederek anlatmıştır (Lauzanne, 2005):

"Demiryolu yaralıları getirirken göçmenler de yolları dolduruyordu. Yavaş Yavaş İstanbul kapılarında acayip bir kalabalık göründü. Bütün mülteciler toplanmıştı. Bir müddet sonra İstanbul'un yoları geçilmez bir hal aldı. Kaba bir örtü ile örtünmüş öküz arabası konvoyu göz alabildiğince uzanıyordu. Her arabada sandıklar arasında bir saman yığını üzerinde kadınlar ve çocuklar uzanmış yatıyorlardı. Bütün bu zavallılar savaştan kaçmışlar köylerini terk ederek İstanbul'a canlarını zor atmışlar sokaklarda meydanlarda ve cami civarlarınsa açıkta uyuyorlardı…işte bunlar askeri yenilginin göçe zorladığı insanlardı."

Balkan savaşlarında galip gelen her millet, fethettiği topraklardaki Müslüman varlığına son vermek istiyordu. Ancak hedeflerine ulaşmak için yeterince organize olamadılar ve hedeflerine ulaşmak için birlikte hareket edemediler. Müslümanları Balkanlardan sürmek yerine, fethettikleri topraklardan diğerinin topraklarına sürdüler. Müslümanlar üzerindeki etkisi ise 1993 savaşından daha kötü oldu. Balkan Savaşları'nın başlamasından kısa bir süre sonra köylerini terk eden Müslümanlar, gittikleri ülkenin bazı bölgelerinin hala Osmanlı yönetimi altında ve güvende olmasını umuyorlardı. Ancak mülteciler, Balkan ordularının ele geçirdiği ve Hıristiyan çetelerin yağmaladığı toprakları geçmek zorunda kaldı. Birçoğu açlıktan ve sokaklardaki zulümden

öldü. Balkan Savaşları'nda ön saldırıların gerçekleştirilmesi görevi, Osmanlı Makedonya'sındaki çatışmalara uzun süredir dahil olan milliyetçi bir grup olan Komitacı tarafından üstlenildi. Bunlardan Bulgarlar en kalabalık ve en tehlikeli komitacılardı, Sırplar da onları takip etti.

Osmanlı topraklarının her bölgesine adeta akın eden perişan ve çaresiz göçmenleri gören Şevket Süreyya Aydemir, Rumeli göçmenlerinin hallerini şu sözlerle dile getiriyor:

"*Evet, Rumeli göçüyordu. Rumeli boşalıyordu. Rumeli Türkleri akıp geliyorlardı. Rumeli'yi asırlarca evvel alan, Rumeli'de asırlardır yaşayan son Türkler, XX. Yüzyılın başında alevlenen bu yangının alevleri içinde yanarak, çamurlar içinde eriyerek, her sürünüşte biraz daha azalarak, biraz daha kaybolarak, her an daha koyulaşan bir Karanlığın içinde, sonu bilinmez geleceklere doğru akıyorlardı"* (Aydemir, 1976:322-323)

Türkler ve Müslümanlar, Balkanlar'ın en önemli ekonomik ve üretim araçları olan toprak ve çiftliklere sahipti ve bu mülklerden ayrılmaları gerekiyordu. Balkan Savaşları sırasında Balkanlarda müttefiklerin fethedilen bölgelerdeki Müslümanları ve Türkleri etnik temizliğe maruz bırakmak amacıyla kullandıkları yöntemlerden bir tanesi de Müslüman ailelerin evlerini ve tarlalarını yakmak, tarım ürünlerini ve hayvanları çalmak ve her ne olursa olsun direnişe direnmekti. Vahşet ve zorluklarla dolu, göç etmekten başka seçenek bırakmayan bir yol. Örneğin Selanik'teki İngiliz Konsolosu Lamb, yalnızca Arnavutluk'ta Sırpların Müslümanlara ait 700.000 koyuna el koyduğunu ve halkın açlığa mahkûm edildiğini bildirdi.

Müslümanları katlederek geri kalanları göçe zorlayanların açık amacı Balkanlardaki Türkleri temizlemekti. Bir yanda milliyetçilik, diğer yanda Müslüman toprakları ve mülklerine sahip çıkma çabaları ile hareket eden Balkanlar'daki Hıristiyanlar, Müslüman mültecilerin geri dönmesini engelleyen ve ayrılmayanların geri dönmesini sağlayan politikalar benimsediler. Bu önlemlerin en başarılısı Müslüman evlerinin yakılması ve yıkılması ile hayvan ve yiyeceklerin çalınmasıydı. Bütün hayvanlar çalınıp evler yıkılırken, köyde yaşayan Müslümanlar yaşamalarına izin verilse yiyecek ve barınak bulmak için göç edeceklerdi. İmha için hem komisyonlar hem de düzenli ordu birimleri kullanıldı. Bazı Hıristiyan güçleri civardaki tüm Müslüman köylerini durdurdu ve yağmaladı. Drama, Kavala, Avrethisar, Doyran gibi yerleşim yerleri de bu yıkıma maruz kaldı (Ashmead-Bartlett, 2012:223-233).

Mesela, Karadağlı askerler istila ettikleri Arnavutluk'ta Müslüman köylerinin yanı sıra Katolik köylerini de yakıp yıkmışlardı (McCarthy,1995, 163).

Fethedilen topraklarda görevlendirilen Balkan Müttefiklerinin subayları ve askerleri sıklıkla Müslüman mülklerini yağmaladı. Örneğin, Makedonya'nın Ustrumca kentinin Sırp bölge valisi bizzat 80 kamyon dolusu yağmalanmış Müslüman mülkünü Belgrad'a gönderdi. Benzer şekilde Türk topraklarının işgali sırasında Bulgar birlikleri Selanik, Keşan, İpsala, Babaeski ve Malkara'da Müslümanların mal ve hayvanlarına el koydu (Şimşir, 1985:139; McCarthy, 1995: 168-172). Burada verilen örnekler Balkan Savaşları sırasında yaşanan olaylardan sadece birkaçıdır. Balkan muhacirleri Türk ordusuyla birlikte her defasında azar azar geri çekilerek sonunda İstanbul ve Anadolu'ya ulaştı. Düşman ordusunun yapamadığını arkadan gelen komite yaptı, geri kalan ise bir grup yerleşik Hıristiyan tarafından yapıldı. Elbette bu göçmenlerin çoğu sokakta öldü. Çoğu durumda, Balkanlar'dan göç etme umuduyla köylerini terk edenlerin yalnızca yarısı kıyı kentlerine yerleşti. Aslında Rumeli Türklerinin Anadolu'ya ikinci büyük göçü 19. yüzyılda başlamıştır. Türk ordusu ve rejimi Balkanlar'dan ayrılırken çekilirken, Türk halkı beş asırlık vatanından kovulmuş, göç etmeye zorlanmıştı. Göç yirminci yüzyılda da devam etmiş ancak Türk nüfusu henüz tükenmemişti (Şimşir, 1985:47-48).

Balkan Savaşlarının kaybedenleri, Osmanlı topraklarını paylaşınca birbirlerini öldürmeye, şehirleri yakmaya, yağmalamaya başladılar. Yunanlılar, Birinci Balkan Savaşı'nda şehri dostane bir şekilde Bulgarlara teslim etmeden önce Dedeağaç'ta Türk ve Çingene yerleşimlerini yaktılar. Yerel Müslümanların ve Bulgarların taşınır malları ordu tarafından Yunanistan'a getirildi.

Bu arada Yunanistan ve Bulgaristan, İkinci Balkan Savaşı sırasında ve sonrasında konumlarını güçlendirmek için "vahşet" kitapları yayınladılar. Herkes birbirini sivillerin katili, sıkıyönetim ihlalcisi vb. olarak görüyor, tepeden tırnağa siyahlar giymiş biri olarak görüyor. Yunanlılar Kukuş'ta Bulgarlara karşı toplu katliamlar yapmış, Bulgarlar da Seres, Demirhisar ve diğer şehirlerde Yunanlılara karşı katliamlar gerçekleştirmiştir. Benzer şekilde İkinci Balkan Savaşı sırasında Bulgarlar ve Sırplar birbirlerinin sivillerine saldırdılar (Carnegie Commission of Investigation. Report of the International Commission to Inguire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars, 1914:217-218).

Balkan Savaşları boyunca ve ardından geçen zamanda Bulgaristan'daki Türklerin büyük bir bölümü Türkiye'ye göç etmeyi çare görmüş, Doğu ve Batı Trakya ile Makedonya ve Dobruca'dan Bulgarların büyük bir bölümü de Bulgaristan'a göç etmeye kalkmıştır. bu göçler neticesinde Bulgar nüfusu Bulgaristan'da devamlı artış gösterirken, Türk nüfus azalmıştır. (Hakov, 2002:419). Meselâ, 1880 yılında ortalama 2.000.000 kişi olan Bulgarlar, 1900

yılında 3.700.000'e, 1926'da da 5.400.000'e çıkmıştır. Türk-Müslüman nüfus ise 1880'de 750.000 iken 1900'de 643.000'e düşmüş ve 1926'da da 825.774' ü bulmuştur (Şimşir, 1986:18-19).

Tablo 3: Balkan Savaşları Sonrası Ülkelerin Nüfusu

Ülke Adı	Savaştaki Kazanç (km2) Yüzölçümü	Nüfus	Savaş Sonrası Yüzölçümü (km2)	Savaş Sonrası Nüfus
Bulgaristan	25.2575	984.000	121.062	5.322.000
Yunanistan	55.919	1.859.000	120.060	4.400.000
Sırbistan	41.873	1.942.000	87.300	4.942.000
Karadağ	5.590	161.000	15.017	435.000
Arnavutluk	-		25.734	800.000

Tüm bu vahşet ve yaşanan göçün vehameti dikkate alındığında durumun vahameti daha da belirginleşiyor. 1911 yılında Osmanlı yönetimi altında Rumeli'nin Müslüman nüfusu 2.315.293 idi. Ancak Balkan Savaşları'nda bu ülkelerin işgal ettiği topraklarda kalan Müslüman nüfusu da hesaba katarsak, Balkan Savaşları'ndan sonra farklı yıllarda yazılan Yunan, Bulgar ve Yugoslav kaynaklarına göre bu nüfus 870.114 kişidir. Fark 1.445.179 kişidir. Bu da toplam nüfusun %62'sinin azaldığı anlamına geliyor. Justin McCarthy'ye göre Balkan Savaşları katliamında 632.408 kişi hayatını kaybetmişti. Bu rakam fethedilen Osmanlı Rumeli'sinin toplam nüfusunun %27'sini temsil etmektedir. 812.271 kişi Rumeli'den Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldı.

Tablo 4: Yunanistan, Bulgaristan ve Yugoslavya'nın Osmanlı Bölgelerindeki Müslümanlar ve Bu Ülkelerden Göç Etmemiş Müslümanlar (McCarthy, 1995:190)

Müslümanlar	*Müslüman*	*Kalan*	*Fark*
Yunanistan'ın aldığı yerlerde	746.485	124.460	622025
Bulgaristan'ın aldığı yerlerde	327 732	179176	148.556
Yugoslavya'nın aldığı yerlerde	1.241.076	566.478	674.598
TOPLAM	2.315.293	870.114	1.445.179_

4. Sonuç

Balkan Savaşları 20. yüzyılın pek çok teknik, strateji ve taktiğinin kullanıldığı ilk savaşlardır. Alman ve Fransız seri atışlı silah ve tüfekleri ilk kez bu savaşta test edilerek, siper savaşı kavramı ilk olarak Balkan Savaşları'nda ortaya çıkmıştır.

Balkan Birliği ile oluşan ittifaklar sadece Osmanlı İmparatorluğu topraklarının paylaşılması ve burada yüzyıllardır yaşayan Müslüman halkın göçürülmesi ya da katledilmesi ilkesine dayanmaktadır. Balkan haklarının yaşadığı iç ve dış krizler bu ittifakı daha da kolaylaştırdı. Dört küçük ve genç devletin, Osmanlı İmparatorluğu›na karşı ittifakı ve isyanı ve şaşırtıcı başarısı, tarihte yeni bir sayfa açtı. Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'ın büyük bir bölümündeki askerî ve siyasî hakimiyetini yok ederek, burada yerleşik ve yöneten konumundaki Müslümanların egemen sınıf karşısındaki konumunu değiştirerek, 1877'de başlayan parçalama ve paylaşma sürecini tamamladı.

Birinci Balkan Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti İstanbul kapılarına çekilmiş ve bu durum Edirne'nin geri alınmasının İstanbul için daha uygun bir sınır ve Boğazlar'ın güvenliği oluşturmasıyla İkinci Balkan Savaşı ile sona ermiştir. İstanbul Antlaşması ile belirlenen sınırlar dışında Batı Trakya, Makedonya, Arnavutluk ve Ege adaları tamamen kaybedildi. Bunun sonucunda Osmanlı İmparatorluğu toprak kaybetti. Balkanların kaybı Osmanlı kimliğinin kenara itilmesine yol açmıştır. Milli devletlere geçiş ise Balkanlardaki yenilgi sırasında ve sonrasında Türk olmayan nüfusun türdeşliğini gündeme getirmiştir.

Böylece Balkanlardan yerinden edilen, göçe zorlanan bir Müslüman nüfus ortaya çıkmıştır. Bu nüfus Anadolu'ya kaçarak hayata yeniden tutunmaya çalışmışlardır. Anadolu'ya gelen bu göçmenler, tecrübelerini aktararak Anadolu'da yaşayan insanları etkilemiş, bu da Batıcılık, İslamcılık, Osmanlıcılık gibi fikirlerin çöküşüne yol açmıştır. Yani Balkanların teslim edilmesiyle artan milliyetçilik hareketleri, milli devletlere geçişi kolaylaştırmış, bu süreçte Rum, Bulgar ve Ermenilerin Anadolu'dan göçü nüfusun ve dolayısıyla ulus devletin homojenleşmesini sağlamıştır. Böylece, Türk milliyetçiliği etrafında kurulacak olan millî-devletin temeli oluşturulmuştur.

KAYNAKLAR

Ahenk, Nr.5395, 26 Mart 1330 (1914).

Artuç, İbrahim (1988). Balkan Savaşı. İstanbul: Kastaş yayınları.

Ashmead, Ellıs -Bartlett (2012). Türklerin Rumeli'ye Vedası, İz Yayıncılık, İstanbul.

Aybars, Ergün (1995). Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I. Ankara: Ankara Üniversitesi basımevi.

Aydemir, Şevket Süreyya (1976). Makedonya'dan Asya'ya Enver Paşa. II. İstanbul: Remzi yay.

Bıyıklıoğlu, Tevfik (1987). Trakya'da Milli Mücade, I. Ankara: TTK yay.

Bilecen, Tuncay (2005). "Balkan Göçlerinin Sosyal Boyutu", Toplumsal Tarih Dergisi.

Carnegie Commission of Investigation. Report of the International Commission to Inguire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars, Washington D.C., 1914.

Cemal Paşa (1996). Hatırat. Arma yay., İstanbul.

Hakov, Cengiz (2002). "1913 Yılında İstanbul'da İmzalanan Bulgar- Türk Antlaşması ve Bulgaristan Türk- Müslüman Nüfusun Hakları". XIII. Türk Tarih Kongresi, III, I. Ankara: TTK yay., Ankara.

Jelavich, Barbara (2006). Balkan Tarihi, II. İstanbul: Küre yay.

Justin McCarthy (1985). Ölüm ve Sürgün. İstanbul: İnkılap yay.

Karal, Enver Ziya (1996). Osmanlı Tarihi, IX. Ankara: TTK yay.

Karpat, Kemal (2004). Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk. Ankara: İmge yay.

Kaya, Ayhan - Şahin, Bahar (2007). Kökler ve Yollar Türkiye'de Göç Süreçleri. İstanbul: Bilgi Üniversitesi yay.

Kutlu, Sacit (2007). Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti, İstanbul: Bilgi Üniversitesi yay.

Lauzanne, Stephane (2005). Uçurumun Kenarındaki Türkiye I. Balkan Savaşı ve Çekilen Acılar. İstanbul: Bileşim yay.

Emgili, Fahriye-Kahramanyol, M. (2012). Sırbistan'ın Osmanlı Topraklarındaki İstihbarat ve Teşkilatlanma Çalışmaları (1898-1912). Ankara: Cedid Neşriyat.

Mahmut Muhtar Paşa, Fazlı Necip (2007). Rumeli'yi Neden Kaybettik. İstanbul: Örgün yay. , İstanbul.

Nadi, Yunus (1914) "*Muhacirlerin İskânı*",Yeni Tasvir-i Efkar, Nr.1100, 23 Mayıs 1330 (1914).

Şimşir, Bilal (1985). "Bulgaristan Türkleri".T ürk Kültürü. S.263, Mart 1985.

Şimşir, Bilal N. (1992). "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu", Bulgaristan'da Türk Varlığı Bildiriler 7 Haziran 1985. Ankara: TTK yay.

Şimşir, Bilal N. (1986).Bulgaristan Türkleri. Ankara: Bilgi yay.

Talat Paşa (2006). Hatıralarım ve Müdafaam. İstanbul:, Kaynak yay.

Tamağaç, Memduh (1970). Balkan Harbi (1912- 1913) ,I. Ankara: Genelkurmay yay.

Toprak, Zafer (2002). "Cihan Harbi'nin Provası Balkan Harbi". Toplumsal Tarih Dergisi, S.104, (Ağustos 2002).

Vıçkov, Aleksandır(2005) .Balkanskata Voyna 1912-13. Sofya: Anjela yay.

EKLER

Harita 1: Savaştan Önce Balkanlar

Harita 2: Balkan Savaşları Sonrası Balkanlar

Fotoğraf 1: Yunan Kralı Georgies ve Velihat Konstantis Selanik'te (L'lllustration 23 Kasım 1912)

Fotoğraf 2: Balkan Muhacirleri İstanbul Caddelerinde

BÖLÜM V

SARAY KADINLARININ VAKIFLAR İLE OLAN İLİŞKİSİ

The Relationship of Palace Women with Waqfs

Dilara ÖZEL

(Arş. Gör.) Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
İktisat Tarihi Anabilim Dalı – TÜRKİYE,
E-mail :dozel@bandirma.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9337-384X

1. Giriş

Kök olarak durma, duruş anlamı taşıyan; bir malın satılmamak şartı ile hayır işlerine harcanması eylemine vakf denilmektedir (Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük, 1959: 745). Vakıfların tarihsel çizgisinde ne zaman, nasıl ve ne amaç ile çıktığı net bir şekilde ortaya koyulamamasına rağmen farklı coğrafyalarda ve kültürlerde inanç sisteminin, zenginliğin, tanınırlığın bir parçası olduğunu kabul edebiliriz.

Bir vakfın varlığını kabul edebilmenin ön koşulu onun hukuki bir zeminde vücut bulabiliyor olmasıdır. Ali Himmet Berki İslamiyet'ten önce vakfın hukuki bir kurum olmadığını ancak vakf eyleminin dini ve içtimai bir gayeye hizmet etmek için yapıldığını belirtirken (Berki, 1965:9); Mehmet Genç ise vakfın menşeisini herhangi bir inanca ve medeniyete atfetmez (Genç, 2014:10).

Yaşadığımız coğrafya gereği ve genel kabul gören inanç İslam dini olduğu için vakıfları İslam çerçevesinde değerlendirmek yanlış olmaz. Kur' an-ı Kerim' de doğrudan vakf kelimesi zikredilmiyor olsa da hadis ve ayetlerden yola çıkarak vakfın hukuki zeminini Hz. Muhammed' e dayandırabiliriz. Ancak tek başına vakıf, dini ve ahlaki esaslarına göre İslam' a mahsus bir şey değildir (Sevig, akt. Köprülü, 1937: 494). Bahsedildiği üzere vakf hakkında Kur' an-ı Kerim' de sarih bir ifade yer almamaktadır. Ancak zekat (Kur'an, Bakara Suresi: 2/83),

sadaka (Kur'an, A-li İmran Suresi: 4/92), hayır işleme (Kur' an, Al-i İmran Suresi: 4/114) ile alakalı ayetlerin mevcudiyeti ve bir emtiayı faydalı işler için kullanmak, bağışlamak vakfetmek ile ilişkilendirilmektedir.

Güzel ahlak İslam dininin en çok vurguladığı bir konudur. Güzel ahlaklı olmak ise hayra ve hasenata vesile olacak her türlü işi insanların gücü yettikçe yapmaya çalışması ve çevresindekilere de fayda sağlayabilmesidir. Bunların süreklilik arz etmesi ise *sadaka-i cariye* olarak adlandırılmaktadır (Akman, 2018:195). Sadaka-i cariye ile ilgili hadislerden birisi şöyle nakledilmiştir:

> *"....İnsan vefat ettiğinde ameli munkati olup artık defteri ameline mesubat kayıt olunmaz olur fakat üç şeyden naşi olan ameli munkati olmayıp andan dolayı ilelebet defteri ameline secab kayıt olunur. Bu üç şeyden evvelkisi ila yevmilkıyam cari ve baki olan sadakadır ki vakıf suretile inşa olunan asarı hayriyedir...İkincisi kendisi ile intifa olunan ameldir...Üçüncüsü validiin irtihalinden sonra ona hayır dua eder veledi salihdir..."(*Ömer Hilmi Efendi, 1977:9-10).

Yukarıda nakledilen hadise göre hayrın sürekli olması, ilmin paylaşılması, ardından dua edecek hayırlı evlat yetiştirilmesi sadaka-i cariye olup kişi ölse bile sevap kazanmaya devam etmektedir. Hz. Muhammed' in hadisleri haricinde fiili olarak gösterdiği vakfetme örnekleri de mevcuttur. Örneğin; Hicret' in üçüncü yılında satın aldığı bir arsaya mescit yaptırması (Akman, 2018: 195), Medine' deki yedi parçalık mülkü vakfetmesi (Akgündüz, 1996:59), Fedek ve Hayber hurmalıklarını ihtiyaç sahiplerine, yolculara ve İslamiyet' i muhafaza etmek için yapılacak masraflar için vakfetmesi (Öztürk, 1983: 45) fiili örnekliğini göstermektedir.

Vakfetmeyi izah eden bir diğer sözcük ise *sadaka-i muharremedir*. Sadaka-i muharreme Allah' ı hoşnut etmek, rızasını kazanmak için muhtaç kimselere verilen şey olup tam bir gönül rızası ile yapılan iştir, hayırseverliktir, diyebiliriz (İslam Ansiklopedisi, 2008: 384).

İslam inancı Kur'an-ı Kerim ve hadislerin bulunduğu ilkelere dayanan; evren, insan ve toplum dengesini önceleyen bir inanç sistemidir (Tabakoğlu, 2015:61,114). Anadolu coğrafyasında bu denge, kurulan beylikler ve imparatorluklar ile sağlanmaya çalışılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu dönemi için vakıfların altın çağı demek mümkündür. Adeta bir vakıf medeniyeti özelliği gösteren Osmanlı İmparatorluğu' nda çok sayıda vakıf eserler verilmiş ve birçoğu günümüze ulaşmayı başarmıştır. Bunlar mütevazı birinin yaptırdığı çeşme olabildiği gibi nüfuzlu birinin inşa ettirdiği medrese de olabilmektedir.

Erkekler gibi kadınlar da yaşadıkları döneme ait çeşitli şekillerde eserler bırakmıştır. Kadınların da mal varlıklarının bir kısmını vakfettiği, gücü yetenlerin vakıf binaları inşa ettirdiği bilinmektedir. Bu kadınlar reayaya mensup olduğu gibi ailesi varlıklı insanlar da olabilmektedir. Kadınların bu hayır işlerini gerçekleştirirken mal varlıklarının kaynağını ve kadınların iktisadi etkinliklerini bilmek önem arz etmektedir. Ancak vakıfnameleri ve verdikleri hem vakıf binaları hem de bağışları ile saray mensubu kadınlar hayır işlemenin öncüleri olmuş kadınlardır.

2. Saray Kadınlarının Mal Varlığının Kaynakları

Osmanlı İmparatorluğu' nda kadınlar ile ilgili en önemli husus harem kurumudur. Hindistan' da *perde* ya da *zenane*; İran' da *enderun*; Arabistan' da *harem* diye adlandırılan bu kurum Osmanlı' da ilk önce *Dar'üs-saade* olarak adlandırılmıştır (Uluçay, 1992: 7). Dar'üssaade saadet evi anlamına gelmekte olup cariyeler, gözdeler, ikballer, kadın efendiler ve valide sultanlardan oluşan çeşitli eğitimlerin verildiği bir kurumdur (Akşit, 2000: 23).

İkinci Bayezid devrinde komşu devletlerden eş alma geleneği bırakılmış haremde bulunan ve çoğu başka memleketlerden gelip Müslümanlaştırılmış köle kızlar ile evlenme geleneği yerini almıştır (Akşit, 2000:27). Fetih zamanları köle olarak alınan kızlar esir pazarında satılmış hatta bizzat ileride padişah eşi, şehzade annesi olur diye bu pazarlara kızlarını veren aileler de olmuştur (Altındal, 1999: 57 ve Akşit, 2000: 28). Esir pazarından satın alınıp sarayda yüksek bir mertebeye erişenler arasında Kösem Sultan, Nurbanu Sultan, Safiye Sultan örnek verilebilir (Altındal, 1999: 29).

Harem nüfusu on yedinci yüzyılda veraset sistemi değişene kadar azdır (Uluçay, 1985: 9). On beşinci yüzyılın ortalarında nüfus yüz altmış yedi iken on altıncı yüzyılda bu sayı yedi yüze kadar ulaşmıştır (Şahin, 2006: 9-10).

Müslüman ülkelerde valide sultanlar *Mehd-i Ulya* veya *Mehy-i Ulyay-ı Saltanat* unvanı ile bilinmektedir. Haremin reisi konumunda bulunan valide sultanlar arasında bu ünvan ilk defa Üçüncü Murad' ın annesi Nurbanu Sultan için kullanılmışken son defa kullanılan valide sultan Abdülaziz' in annesi Pertevniyal Valide Sultan olmuştur (Şahin, 2006: 34 ve Akgündüz, 1996: 301). Padişahın kızları ise hanım sultan olarak bilinmektedir. Valide sultanların ve hanım sultanların günlük olarak hesaplanan ve hazineden ödenen maaşları bulunmaktadır. Devlet memuru statüsünde olan bu kadınlar mütenevvi hayır işlerini gerçekleştirirken genelde ulufe, hibe ya da paşmaklık üzerinden elde ettikleri gelirleri kullanmışlardır.

2.1.Ulufe ve Hibe

Valide sultanların ve hanım sultanların yevmi olarak hesaplanan ve hazineden ödenen maaşa ulufe denmektedir. Bu kadınlar devlet memuru statüsünde kabul edilmektedir. Örneğin; Çelebi Mehmet' in kızı Selçuk Hatun yevmi yirmi akçe, İkinci Bayezid' in kızı Sultanzade Hatun yevmi yüz akçe, Üçüncü Murad' ın annesi Nurbanu Sultan yevmi iki bin akçe, Üçüncü Murad' ın karısı Safiye Sultan yevmi yedi yüz akçe, Kösem Sultan yevmi bin akçe, Hürrem Sultan yevmi iki bin akçe, Bezmiâlem Valide Sultan yevmi dört yüz elli bin kuruş, Adile Sultan yevmi iki yüz bin kuruş ve kızları yüz yirmi beş bin kuruş aldığı Harc-ı Hassa Defteri kaydında yer almaktadır (Şahin, 2006: 29-34; Maydaer, 2019: 152).

Haremde azatlı cariyelerin veya padişah eşlerinin ve kızlarının yakın akrabalarına mal ve para vakfetmek suretiyle gerçekleştirdiği işleme hibe denmektedir. Bunu gerçekleştirenlerden birisi de Asporça Hatun' dur. Asporça Hatun' a ait vakfiyede kayınpederi Osman Gazi tarafından kendisine verilmiş araziler yer almaktadır. Asporça Hatun 1323 yılında düzenlettiği vakfiyesinde bina ettirdiği yerleri oğlu İbrahim' e vekil kılarak hibe etmiştir (Uluçay, 1985:4).

2.2.Paşmaklık (Başmaklık)

On altıncı yüzyılın sonlarına kadar valide ve hanım sultanlara ayrılmış arazi parçasına paşmaklık denmektedir. On yedinci yüzyılda Avni Ömer Efendi tarafından düzenlenmiş ve Dördüncü Murad' a sunulmuş Kanun-i Osmani Mefhum-i Defter-i Hakani adlı eserde Osmanlı toprak sistemi ve bunların dağılımı anlatılmaktadır. Bu eser yirmi beş bölümden oluşmakta olup tercümesi 1951 yılında İbrahim Hakkı Uzunçarşılı tarafından yapılarak Belleten' de yayınlanmıştır. Eser toprak dağılımı, toprakların kullanımı, veriliş nedenleri ve kullanılması hakkında bilgi vermektedir (Şahin, 2006: 31 ve Uzunçarşılı, 1951: 381-399). Mezkur kısım ise şöyledir:

> *"...Evvela bir kısmı havass-ı hümâyun'dur ki miri canibinden zabtolunur; bunlar ilâmı malum ve tahsili hasıl olmağın tafsil olunmadı. Bir kısım dahi havass-ı vezir ve vüzerâ-i izam ve mir-i mirân-ı kiram ve ümera ve defterdâran ve âyan-ı divan-ı âlişandır. Bir kısmı dahi cihet-i levazımlan için bazı sultanlara tayin olunan havastır ki anlara paşmaklık dahi derler. Eyle (öyle) olsa has demekten murad budur ki mansıbta oldukça mutasarrıf olanlara mahsus olur; yani erbab-ı*

menasıb için tayin ve tebyin olunmuş icmallü haslar vardır; kalil ve kesir herkes mansıbı zamanında kendü haslanna mutasarrıf olur; hatta birisine halel vaki olsa yerine kangi mansub olursa ol haslar ana intikal eder; amma paşmaklık ıtlâk olunan haslar böyle değildir; zira sultanlar erbab-ı menasıb gibi azl ve nasp kabul eylemezler; belki kayd-ı hayatta olduklannca ol haslar tasarrufunda olur, sair havass-ı ehl-i menasıb gibi mahsus olup birbirine intikal eylemez; hatta birisi haslarından müstagniye olsa ekseriya ol haslan havass-ı hümâyuna ilhak olunur..." (Akt. Uzunçarşılı, 1951: 386)

Yukarıda da ifade edildiği üzere paşmaklığın diğer arazi parçalarından ayıran en önemli özelliği başkasına devredilemezliğidir. Eğer sultan bu toprağı istemiyorsa ya da ihtiyacı yoksa doğrudan devlet hazinesine aktarılmaktadır.

Paşmaklıklar genelde tarım arazisi olup ayrıca maden, gümrük ve liman vergileriyle de kadınlar gelir sağlamaktadır (Şahin, 2006: 31). Örneğin; Mahpeyker Kösem Sultan' ın İskenderun' da bulunan paşmaklığından sağladığı ve liman gelirlerinin de dahil olduğu yıllık toplam kazancı üç milyon iki yüz akçedir (Küpeli, 2015: 132). Ayrıca Kösem Sultan işletmeci sıfatıyla deniz ticareti ile uğraşmaktadır (Küpeli, 2015: 132).

3. Hayır İşlerinde Saray Kadınları

Saray mensubu olan kadınlar, eşleri ve oğulları döneminde mütenevvi hayır işlerinde bulunmuşlardır. Bunları yaparken de kendilerine hibe edilen ya da paşmaklık olarak verilen arazilerden elde ettikleri gelirlerini ya da ulufelerini kullanmışlardır. Sayısız hayır işlerinde bulunmuş olan bu kadınlar arasında öne çıkanlar muhtelif kaynaklar referans alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Nilüfer Hatun, Orhan Bey' in karısı olup oğlu Birinci Murad tarafından adına yaptırılmış İznik' te bir zaviyesi vardır (TSMAD, D.No.3923:H-29-12-1078). İmaretin vakfiyesinde hür kölelerden birisinin yönetici olması ve azat edilmiş kölelerin imaretten faydalanması şart koşulmuştur (Gündüz, 2018:1161). Ayrıca Bursa' da tekke, mescit ve köprü inşa ettirmiştir. Asporça Hatun, Orhan Bey' in karısıdır. Gazi Orhan Bey Vakfiyesi' nde adı geçmekte olup vakfın işletmeciliğini oğlu yapmaktadır (Uzunçarşılı, 1941:286). Vakfiyede köy, çiftlik ve mezralar vakfedilmiş olup bu arazilerden elde edilen gelirlerin muhtaçlar için harcanılması, tilavet okutulması şart koşulmuştur (Kala, 2019: 116).

Gülçiçek Hatun Birinci Murad' ın karısıdır ve sağlığı zamanında Bursa' da kendi adına türbe yaptırmış ilk padişah annesidir (Şahin, 2006: 44).Nilüfer

Hatun Birinci Murad' ın kızıdır ve Hıdırlık (Hızırlık) Camii' ni yaptırmıştır. Burada ayrıca bir kervansaray olduğu da belirtilmektedir (VGM, 1983: 8).

Hafsa Hatun Aydınoğlu İsa Bey' in kızıdır ve Yıldırım Bayezid' in karısıdır. Hakkında fazla bir bilgi olmasa da Yenişehir-Aydın' da Hafsa Sultan Medresesi ve medresenin iaşesi için çokça akar sağlayan yerler yaptırdığı bilinmektedir (Baltacı, 1976:225 ve Uluçay, 1985: 9).

Çelebi Mehmed' in kızı olan Selçuk Hatun Bursa' da Selçuk Hatun Mescidi, Tabhane isminde bir imaret, Nilüfer Çayı üzerine bir köprü, Edirne' de bir mescid yaptırmıştır. Bu yerlerin masraflarının karşılanması için köy, mezra, bahçe, ev, boyacı, kasap dükkanı ve fırın vakfetmiştir (Ayverdi, 1989: 331). Ayrıca vakfiyesinde kızı Hatice Hatun yaşadığı sürece yevmi 15 dirhem, torunu Hundi Hatun' a senede 1500 dirhem verilmesini şart koşmuştur (Uzunçarşılı, 1957: 257-258). İlaldı Hatun Çelebi Mehmed' in kızıdır. Konya' da bir Dar'ülhuffaz yaptırmıştır. Hafız yetiştirilmesi ve buranın ihtiyaçlarının karşılanması için Konya' daki Şadi Bey Hamamı' nın yıllık toplam gelirinden yaklaşık altı bin akçelik kısmını ve hamamın karşısındaki dükkanların gelirlerini vakfetmiştir (Konyalı, 2007:335).

Hatice Hatun, İkinci Murad' ın karısıdır. H.906-M.1500 tarihli vakfiyesi bulunmaktadır. Vakıf Bursa' da olup ismi İbrahim Bey Kızı Hatice Hatun Vakfı' dır. Vakfın kuruluş amacı yetim çocukların okumasını sağlama ve ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu vakıf haricinde yaptırdığı mektep ve caminin giderlerini karşılamak için farklı yerlerde kendisine ait paşmaklıkların gelirlerini, büyükbaş hayvanlarını vakfetmiştir (Maydaer, 2019: 152). Şehzade Hatun İkinci Murad' ın kızıdır. Kocası Beylerbeyi Sinan Bey' in kendisine hibe ettiği köylerden birini Edirne' deki imaretine diğer bir köyü ise Medine-i Münevver' e vakfetmiştir (Uluçay, 1985: 17).

Fatih' in karısı olan Gülbahar Hatun' a Amasya' da bir köy temlik edilmiş, Tokat' ta ve Amasya' da vakıflar kurmuştur (Emecen, 1996:231). Ayrıca oğlu İkinci Bayezid tarafından onun adına Tokat' ta Hatuniye Medresesi yaptırılmıştır. Medresenin ihtiyaçları için köylerden ve yaylalardan elde edilen yağ ve peynir vakfedilmiştir (Baltacı, 1976: 134).

Ferruhşad Hatun İkinci Bayezid' in kadınlarından birisidir. Silivri' de yaptırdığı vakıfların iaşesi için Fatih' te Kızıltaş Hamamı' nı yaptırmış ve hamam gelirlerini vakıf için kullanmıştır (Uluçay, 1985: 22 ve Şahin, 2006: 49). Hüsnüşah Hatun İkinci Bayezid' in karısıdır. Manisa' da Hatuniye Camii ve Kurşunlu Han inşa ettirmiş ayrıca camiye bir kütüphane de yaptırmıştır (Uluçay, 1985: 108 ve Cunbur, 1966:130). Dükkan, bostan, hamam, değirmen gibi yerlerden elde edilen gelirleri de camii için vakfetmiştir (Yüksel, 1983:335). İkinci Bayezid'

in kızlarından birisi olan Aynışah Hatun da bir okul yaptırmış ve emlakını okula vakfetmiştir (Uluçay, 1985: 119 ve TS.MA. e., TSMA NO: 125/84, 106/ 61-62, 6754/1-17). Bir diğer kızı olan Ayşe Sultan Biga Sancağı' ndaki iki köyünü Gelibolu' da yaptırdığı mescid ve mektebe vakfetmiştir (Yüksel, 1983:137 ve TS.MA.e., TSMA NO:6748/15-31).

Hafsa Sultan, Yavuz Sultan Selim' in karısıdır. Manisa' da Manisa Hafsa Sultan Darüşşifası' nı yaptırmıştır. Darüşşifa' nın içinde ayrıca kütüphane de bulunmaktadır (Cantay, 1992:88 ve Cunbur, 1966:130).

Osmanlı İmparatorluğu' nun gücünün en yüksek olduğu dönem bu gücü vakıf eserlerinde de göstermiştir. Elbette pek çok kadın fazlasıyla hayır işleri yapmış olsa da arşivlerde ve tarihte öne çıkan üç kadından bahsetmek gerekir. Bu kadınlardan birisi Mahidevran Sultan' dır. Oğlu Mustafa için Mustafa-i Cedid Türbesi yaptırmış (Şahin, 2006: 56) ve türbedarların maaşı, türbenin bakımı ve tamiratı gibi masraflar için oturduğu evi, Karakethüda ve Nasuh isimli değirmenleri ve yüz bin dirhem gümüş akçeyi vakfetmiştir (Kepecioğu, 1942:406). Hürrem Sultan, Kanuni' nin hasekisidir. Günümüzde İstanbul' da bir semt olan Haseki' de cami, Haseki Sultan Camii şadırvanı, imaret, medrese, darüşşifa ve sıbyan mektebi yaptırmıştır. Ayrıca kutsal topraklarda çeşme ve imaret, Kudüs' te bir vakıf kurmuştur (Tali, 2011:188, Bkz. Singer, 2004). Vakıfların masrafları için akar olarak Cisr-i Mustafapaşa' da bulunan kervansaray, imaret ve camii ile kendisine paşmaklık olarak verilen yerleri kullanmıştır. Haseki Sultan Kariye Medresesi (Gahriyye Medresesi) başta hankah olarak kullanılıp sonrasında medreseye çevrilen bir diğer vakıf eserdir (Baltacı, 1976: 232). Mihrimah Sultan Kanuni' nin kızı olup Edirnekapı' da içinde cami, sıbyan mektebi, hamam, çeşme, türbe ve arasta olan Edirnekapı Camii ve Külliyesi' ni (Aynur ve Karateke, 1995:222) Üsküdar' da camii, çeşme ve Mihman Saray yaptırmış, Mekke' nin su ihtiyacını karşılamıştır (Uluçay, 1985: 39). Edirnekapı' da yaptırdığı vakfa ait 978 tarihli vakfiye bulunmakta olup Rumeli ve Anadolu' da sahip olduğu mülklerini, camii çevresinde bulunan dükkanlarını vakfetmiştir (Eyice, 1994:446).

Nurbanu Sultan İkinci Selim' in baş kadınıdır. Camii, medrese, darüşşifa, dar'ülhadis, dar'ülkurra, imaret ve mektep inşa ettirmiş ve masrafları için hamam gelirlerini vakfetmiştir (Uluçay, 1985: 40). Ayrıca Nurbanu Sultan İstanbul' da kütüphane yaptıran kitap vakfeden ilk kadındır (Şahin, 2006: 59). İkinci Selim' in kızlarından Şah Sultan babasının kendisine temlik ettiği 12 köyün gelirini Eyüp' teki bir camiiye vakfetmiştir (Uluçay, 1985: 41). Bir diğer kızı Fatma Sultan ise Edirnekapı' ya medrese ve sıbyan mektebi yaptırmış Yanya' daki göl ve çevresindeki gelirleri buraya vakfetmiştir (T.S.,TS.MA.d. No:4501 ve T.S., TS.MA.e., TSMA No: 6877/ 5).

Safiye Sultan Üçüncü Murad' ın baş hasekisi olup Eminönü Yeni Camii' nin banisidir. Camii için vakıf kurmuş ve gelirlerini camii için harcamıştır (TS. MA.e., Yer No: 1254/ 9). Üçüncü Murad' ın cariyesi Şemsiruhsar Hatun ise Medine halkı için vakıflar kurmuştur (T.S., TS.MA.d., Yer No: 7025).

Hayırseverliği ile tanınan ve Birinci Ahmed' in hasekisi olan Mahpeyker Kösem Sultan İstanbul' da Büyük Valide Han isimli bir han, dar'ülhadis, medrese, çeşme, sebil yaptırmıştır (Fidan, 2009: 26 ve Uluçay, 1985: 49). Ayrıca borçlu olduğu için tutuklu olanların borcunu ödemiş, cariyelerin ve fakir kızların çeyizlerini hazırlamış ve evlendirmiştir (Şahin, 2006: 64). Mahpeyker Kösem Sultan' ın vakıflarına sağladığı mali kaynağın bir kısmı İskenderun İskelesi' nden elde ettiği ticari gelirdir (T.S., TS.MA.d. No:3831).

Hatice Turhan Sultan Sultan İbrahim' in hasekisidir ve Fatih Sultan Mehmed Dönemi' nden kalma tarihi kaleleri onartmış, Çanakkale' de iki kale yapılmasını sağlamıştır (Şafak, 2019: 245-246). Bu yönüyle Hatice Turhan Sultan kale yaptıran ilk ve tek kadın olduğu kabul edilmektedir. Safiye Sultan zamanında inşasına başlanılan Eminönü Yeni Camii' yi tamamlatmış ve kitap vakfetmiştir (Uluçay, 1985: 58-59).

Dördüncü Mehmed' in gözdesi Emetullah Gülnuş Sultan Mekke' de ve Cidde' de imaret, mekteb, darüşşifa gibi binalar yaptırmıştır (TS., TS.MA.e., TSMA No:33/7-8). Ayrıca Cidde' de Han Kapısı üzerine yapılmış okulda okuyan çocuklar ve çalışanlar için Pazar ve erzak yardımında bulunmuştur (T.S., TS.MA.e., TSMA No: 33/ 10). Emetullah Gülnuş Sultan' ın İstanbul' un çeşitli yerlerine kitap vakfettiği, çeşme ve sebil yaptırdığı bilinmektedir (Aynur ve Karateke, 1995: 99).

Birinci Abdülhamid' in kadınlarından birisi olan Nakşıdil Sultan İstanbul Tütün Gümrüğü' nde bulunan hissesinden elde ettiği gelir ile çeşme, sebil, mektep gibi yerlerin bakımını ve tamiratını sağlamıştır (TSMA, C.ML. 755-30748).

İkinci Mahmud' un beşinci kadın efendisi olan Pertevniyal Valide Sultan Bursa' da bir dokuma fabrikası, İstanbul' da Mahmudiye Mektebi yaptırmıştır (TS.MA.d.8219).

4. Sonuç

İyilik yapma yarışında vakıfların yeri son derece önemlidir. Vakıflar dönemin sosyoekonomik dengesini sağlayan bir kurum özelliği taşımaktadır. Çünkü vakıflar sadece maddi olarak insanların birbirine yardım ettiği bir müessese olmamıştır. Vakıfların banileri, çalışanları ve vakfın imkanlarından

yararlananlar arasında da güçlü bir bağ kurulmuştur. Bu bağı kurmanın öncülerini ise Osmanlı İmparatorluğu' nun bizzat kendisi yapmıştır. Padişahların, paşaların, onların eşlerinin ve kızlarının başını çektiği bu hayırseverlik yarışı toplumda huzurun sağlanmasına ve adil devlet anlayışının her kesim tarafından hissedilmesine vesile olmuştur.

Vakıflar ilk olarak ihtiyaç sahibi olanları öncelemiş ahiret inancı gereği hem bu dünyada hem de öldükten sonra bir iz bırakma gayesini doğurmuştur. Vakfetmek eylemi çok farklı şekillerde yapılabildiği gibi imkanlar dahilinde Osmanlı toplum yapısında önemsenen bir iş olmuştur. Bu iyilik yarışında kadınlar da erkekler kadar ön plandadır. Sayısız hayır işleri içerisinde hacim olarak ve bina inşa etme noktasında saray ve çevresinin gerçekleştirdiği de aşikardır. Çalışmamızda ismi anılan padişah eşlerinin ve kızlarının hayır işlerini kendilerine verilen ulufe, hibe ve paşmaklık ile gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bu kadınlar karşımıza sadece sahip oldukları mal varlıkları ile karşımıza çıkmamaktadır. Ayrıca işletmeci sıfatıyla da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Mahpeyker Kösem Sultan' ın İskenderun İskelesi' nde yaptığı ticaret, Pertevniyal Valide Sultan' ın Bursa' da yaptırdığı fabrika, Nakşıdil Sultan' ın İstanbul Tütün Gümrüğü' nde sahip olduğu hisse bu kadınların girişimci özelliklerini ve istihdam yaratan etkileri olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Akgündüz, Ahmet (1996). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. 2.Baskı. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV).

Akman, Ahmet (2018). "*Eski Vakıflar Hukuku Bağlamında Vakıf Müessesesi ve Günümüzdeki Etkileri*". Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 26(22), 189-224.

Akşit, İlhan (2000). *Osmanlı' nın Gizemi Harem*. İstanbul: Akşit Kültür ve Turizm Yayıncılık.

Altındal, Meral (1999). *Osmanlı' da Harem*. 2. Baskı. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Aynur, Hatice ve Karateke, Hakan T (1995*). III. Ahmet Devri İstanbul Çeşmeleri*. İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.

Ayverdi, Ekrem Hakkı (1989). *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*. C.2. 2. Baskı. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

Baltacı, Cahid (1976). *XV.-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. 1. Baskı. İstanbul: İrfan Matbaası.

Berki, Ali Himmet (1965). "*Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekamülü Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler"*. Vakıflar Dergisi. (6), 9-13.

Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük (1959). "*Vakf*". İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Cantay, Gönül 1993). "*Türklerde Vakıf ve Taş Vakfiyeler*". Vakıf Kültür Varlığının Korunması, Yaşatılması ve Bu Amaçla Mali Kaynak Sağlanması Semineri. Ankara, 147-153.

Cunbur, Müjgan (1966). "*Tarihimizde Anadolu'da Kütüphane Kurma Çabaları*". Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni. 15(3), 129-133.

Duman, Ali (2008). "S*adaka*". İslam Ansiklopedisi, C.35. İstanbul: TDV Yayınları. 383-384.

Emecen, Feridun (1996). "*Gülbahar Hatun*". İslam Ansiklopedisi. C.14. İstanbul: TDV Yayınları. 230-231.

Eyice, Semavi (1994). "*Edirnekapı Camii ve Külliyesi*". İslam Ansiklopedisi. C.10. İstanbul: TDV Yayınları. 446-448.

Fidan, Mehmet Sadettin (2009). *Geçmişten Günümüze İstanbul Hanları*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Genç, Mehmet (2014). "*Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemi ve Vakıflar*". Vakıflar Dergisi. (42), 9-18.

Gündüz, Ahmet 2018). "*Çelebi Mehmet' in Kızı Selçuk Hatun Vakıfları*". Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 17(3). 1154-1173.

https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=23354659&Hash=481F812D2B3112CD918AF22F3C87FE-8058295DADBF45FFCBF58E05070DDC935D&A=2&Mi=0.

https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx-?ItemId=23391799&Hash=1F7385B130582F01124320CB5A0C76811509CD-8B361F51487C5B059079E26BDE&A=2&Mi=0.

https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx-?ItemId=23391026&Hash=5CDE8177C38028569D0F263800DF082091D-99796C84B07D53FC9A09842AD0522&A=2&Mi=0.

https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=23713509&Hash=B3AE6EC07975DE9FF294FD-6F099C847C186CFF8EF73FED016CC1204D38BB8F41&A=2&Mi=0.

https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=23713496&Hash=B8F7BF327D5F3B7C70768E1AEB-F40A982C8E84CB55AA92C210A5E836CEAF415D&A=2&Mi=0.

https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=23356280&Hash=8DFE1376288941B30289B78317D3DE-932E0C6D21DBF493B0FC929E727CD8875E&A=2&Mi=0.

https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx-?ItemId=23713779&Hash=F08F52B8F9385E409A042F3F3DACED2AC-6C94FD8626CEACEB4326569F2B8453E&A=2&Mi=0.

https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx-?ItemId=23748571&Hash=20D0024FAA235ACE07DE85BA020F83D-C468877F2D207D66CBEF1F887789F7BB2&A=2&Mi=0.

https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx-?ItemId=23353741&Hash=1F38B3ED5B061F4869A83CC692D691C-C16959461E1A73696F5F25E97E7A9AD44&A=2&Mi=0.

https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=23354441&Hash=AD57B64F8145D5BE00FCFE56F9F6C-C12D3ADF907AD152EDCAF77BF3FB8DAE26E&A=2&Mi=0.

https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx-?ItemId=23389780&Hash=7C9BD0D1C221AE4386EBC13A9E50953AA-5B079031E253718EFEE29C11F193AA7&A=2&Mi=0.

https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx-?ItemId=23389782&Hash=72484F2947A00F2A2AFC4C223E7AEFC23A-7F5A1DD6217519B6A1843A85301FA2&A=2&Mi=0.

https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx-?ItemId=22521537&Hash=071CF30BCE28C2DFF62D284FF441D774B-7FE61D7F87EF671E06843F5BC4CC7CC&A=2&Mi=0.

https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=23362392&Hash=94DEBB8981F54DA0B45DFE49BE-95D75ABD8BD4C8D0F014DB6BECDAB8FB4DE22F&A=2&Mi=0.

Kala, Eyüp Sabri (2019). "*Osmanlı Dönemi Hanım Sultan Vakıfları ve Sosyal Politika Uygulamaları*". İçinde Vakıf Kuran Kadınlar. Ankara: VGM Yayınları. 113- 142.

Kepecioğlu, Kâmil (1942). "*Bursa' da Şer' i Mahkeme Sicillerinden ve Muhtelif Arşiv Kayıtlarından Toplanan Tarihi Bilgiler ve Vesikalar*". Vakıflar Dergisi. (2), 405-417.

Konyalı, İbrahim Hakkı (2007). *Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi.* Der. Muhammet Ali Orak, Ali Bektaş. Konya.

Kur' an-ı Kerim. Al-i İmran Suresi, Ayet 4/114.

Kur' an-ı Kerim. Al-i İmran Suresi, Ayet 4/92.

Kur' an-ı Kerim. Bakara Suresi, Ayet 2/83.

Küpeli, Özer (2015). "*Kösem Sultan' a Ait Bir Muhallefat Kaydı*". Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi. 1(2), 131-143.

Maydaer, Saadet (2019). "*Osmanlı Toplumunda Vakıf Kuran Kadınlar ve Mal Varlıklarının Kaynakları*". İçinde Vakıf Kuran Kadınlar. Ankara: VGM Yayınları. 143- 154.

Ömer Hilmi Efendi (1977). *İthaf-Ül Ahlaf Fi Ahkam-İl Evkaf*. Ankara: VGM Yayınları.

Öztürk, Nazif (1983). *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*.1. Baskı. Ankara: VGM Yayınları.

Sevig, Vasfi Raşit (1937). *Romanın Hususi Hukukunun Esasları*. Akt. Bülent Köprülü. Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi.

Singer, Amy (2004). *Osmanlı' da Hayırseverlik*. Çev. Dilek Şendil. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Şahin, Turan (2006). *Harem'in Efendileri*. 1. Baskı. İstanbul: Nokta Yayınları.

Tabakoğlu, Ahmet (2015). *Türkiye İktisat Tarihi*. 13. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tali, Şerife (2011). *Tarihi İstanbul Camilerinde Şadırvanlar*. Ankara.

Uluçay, Çağatay (1985). *Padişahların Kadınları ve Kızları*. 2. Baskı. Ankara: TTK Yayınları.

Uluçay, Çağatay (1992). *Harem II*. 3. Baskı. Ankara: TTK Yayınları.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1941). "*Gazi Orhan Bey Vakfiyesi*". TTK Belleten. 5(19), 277-288.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1951). "*Avni Ömer Efendi Kanun-ı Osmani Mefhum-ı Defter-i Hakani*". TTK Belleten. 15(59), 381-399.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1957). "*Çelebi Sultan Mehmed' in Kızı Selçuk Hatun Kiminle Evlendi*". TTK Belleten. 21(82), 253-264.

Vakıflar Genel Müdürlüğü (1983). *Türkiye' de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler Bursa İl Merkezi*. C. III. Ankara: VGM Yayınları.

Yüksel, İbrahim Aydın (1983). *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri*. C.5. 1. Baskı. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

BÖLÜM VI

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN KAYSERİ'Yİ ZİYARETLERİ

The Visits of Mustafa Kemal Atatürk to Kayseri

Metin AKIZ

(Öğr. Gör. Dr.), Yozgat Bozok Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Yozgat-Türkiye
E-mail: metinakiz@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9350-5793

1. Giriş

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1919'dan 1934'e kadar Kayseri'ye gerçekleştirdiği beş ziyaret, Cumhuriyet'in modernleşme ve reform politikalarını halka yayma çabalarının çeşitli yönlerini yansıtmaktadır. Türk Bağımsızlık Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardından Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurarak modern ve bağımsız bir devlet yapısını oluşturma hedefini benimsemiştir. Bu doğrultuda, Atatürk'ün yurt içi gezileri, genç Cumhuriyet'in çağdaş medeniyetler seviyesine erişebilmesi için gereken reformları halka doğrudan tanıtma ve yeni idealleri yerleştirme fırsatı sunmuştur. Kayseri gezileri, Atatürk'ün devrimlerini ve yönetim anlayışını halka nasıl ilettiğini göstermesi açısından özel bir öneme sahiptir.

Her bir ziyaret, eğitimden yerel yönetimlere, kültürel mirastan sanayi gelişimine kadar farklı alanlardaki ilerlemeleri gözlemleme ve destekleme amacı taşımıştır. İlk ziyaret, Millî Mücadele'nin ardından yeni kurulan Cumhuriyet'in ideallerini tanıtma amacıyla gerçekleştirilirken, sonraki ziyaretler, eğitim reformları, yeni alfabe kampanyaları ve sanayi tesislerinin denetimi gibi spesifik hedeflere odaklanmıştır. Atatürk, bu geziler sırasında halkla içten diyaloglar kurmuş, devletin çeşitli kurumlarını ziyaret ederek direktifler vermiş ve çözümler üretmiştir. Kayseri ziyaretleri, Atatürk'ün medeni dünya içinde Türk milletinin hak ettiği yeri alabilmesi için yaptığı inkılâpları doğrudan halka aktarma ve

onların bu sürece katılımlarını sağlama stratejisinin somut bir parçası olmuştur. (Çelebi, 1973, s. 11)

Gazi Mustafa Kemal Paşa, yurt içi seyahatlerini sadece gözlem yapmak için değil, aynı zamanda bir doktor gibi milletin nabzını yoklayarak, teşhisler koymak ve çareler aramak amacıyla düzenlemiştir. Bu geziler sırasında verdiği direktiflerle sorunlara çözüm getirmiş, Ankara'ya dönüşünde ise hükümet ve meclis aracılığıyla bu çözümleri hayata geçirmiştir. (Çelebi, 1973, s. 13) Bu bağlamda, Kayseri ziyaretleri, Atatürk'ün cumhuriyetin temel değerlerini, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ilkesini ve devlet yönetiminde çağdaş düşünce sistemini benimseme arzusunu vatandaşlara bizzat aktardığı önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Atatürk'ün yurtiçi gezileri, Türkiye Cumhuriyeti'nin yeniden yapılandırılması için gerçekleştirilen yenilik aşamalarının izlenmesi açısından son derece önemli bir veridir. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 17 Ekim 1922–10 Kasım 1938 tarihleri arasında gerçekleştirdiği 44 yurtiçi gezisi içinde önemli bir yere sahip olan Kayseri gezileri halkla yönetimin, yeni rejimle halkın buluşması bakımından dikkat çekicidir.

Atatürk'ün yurt gezilerinin bir başka boyutu, devlet başkanının halkla bütünleşmesi ve devlet-birey ilişkisinin sürekli olarak canlı tutulmasıdır. Devlet yönetimi sorumluluğunu üstlenen liderlerin, toplumlarını ve ülkelerini tanımaları, yönetimdeki başarılarının temel şartlarından biridir. Özellikle, egemenliğin "kayıtsız şartsız" millete ait olduğu yönetimlerde, halkın sorunlarına ortak olmak, onların durumunu ve ihtiyaçlarını doğrudan yerinde tespit etmek, yöneticilerin en öncelikli ve vazgeçilmez görevlerinden biri olarak kabul edilir. Bu anlayış, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 18 Eylül 1920'de yayımladığı beyannamede de kendini gösterir; beyannamede, "Halkın sürekli içinde bulunduğu yoksulluğun sebeplerini ortadan kaldırarak, yerine refah ve mutluluk getirmek Meclis'in en başta gelen amacı olacaktır… Tüm kurumlar halkın ihtiyaçlarına göre yenilenecektir. Bu amaçla gerekli siyasal ve sosyal ilişkiler ulusun özünden alınacaktır" ifadesi yer alır. (Selek, 1965, c. 2, ss. 117-118) Tarihin seyrinde bu gerçeği gören ve değerlendiren nadir devlet adamlarından biri de hiç şüphesiz Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmuştur.

2. Mustafa Kemal Paşa'nın Kayseri'yi Ziyaretleri

a) İlk Ziyaret (1919)

Mustafa Kemal Paşa'nın Kayseri'ye ilk ziyareti, Türk Kurtuluş Savaşı'nın kritik dönemlerinden birinde gerçekleşmiştir. Bu ziyaret, Paşa'nın Anadolu'da ulusal bilinci güçlendirme ve destek sağlama çabalarının bir parçası olarak önem

taşır. 18 Aralık 1919 Perşembe günü, yoğun kar altında, Heyet-i Temsiliye Reisi olarak Mustafa Kemal ve heyeti, Sivas'tan coşkulu bir uğurlama ile Kayseri'ye doğru yola çıkmışlardır. Halkın, Mustafa Kemal'e olan sevgi ve desteğini göstermek için Sivas'tan yüzlerce kişi eşlik etmiş, bu, yolculuğun başlangıcında dahi milletin birlik beraberlik içinde olduğunu simgeler.

19 Aralık 1919 Cuma günü akşam saatlerinde Kayseri'ye varan heyet, büyük bir coşku ile karşılanmıştır. Askerlik Kalem Reisi Emrullah, Mutasarrıf Vekili Muhasebeci Abidin, Kayseri Milletvekili Ahmet Rıfat Çalıka, Belediye Başkanı Nakibzade Ahmet ve diğer ileri gelenler, Kumarlı Köyü mevkiinde heyeti karşılamak için toplanmışlardır. Ayrıca, şehrin girişinde, 300 kadar atlı ve şehrin erkek ve kadınlarının tamamı adeta bir seferberlik ruhu içinde, Sivas yolunun başında büyük bir kalabalık oluşturarak, heyete desteklerini sunmuşlardır. (Çelebi, 1973, ss. 14-16)

Bu ilk ziyaret, Mustafa Kemal'in Anadolu'da yürüttüğü millî mücadele faaliyetlerinin bir yansıması olarak, Kayseri ve çevresindeki halkın millî mücadeleye olan katılımını ve desteğini pekiştirmeyi amaçlamıştır. Ziyaret sırasında yapılan konuşmalar ve karşılıklı etkileşimler, halkın moralini yükseltmiş ve ulusal çabanın önemine dair farkındalık yaratmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu ziyareti, aynı zamanda yerel liderlerle stratejik ilişkiler kurma ve millî birlik mesajlarını bizzat halka iletebilme fırsatı olarak değerlendirilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu gezisindeki yoldaşları arasında Türk siyasi ve askeri tarihinin önemli isimleri bulunmaktadır. Rauf Orbay, Mazhar Müfit Kansu, Ahmet Rüstem, Hakkı Behiç Bey, Hüsrev Gerede, Refik Saydam ve Yaver Cevat Abbas Bey gibi figürler, millî mücadelede kritik roller üstlenmiş kişiliklerdir. Bu isimler, Kurtuluş Savaşı'nın çeşitli cephelerinde ve sonrasında Türkiye'nin kuruluşunda etkili olmuşlardır. Mustafa Kemal'in Kayseri'ye seyahati, Alman tarzındaki büyük otomobillerle ve oldukça görkemli bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu detay, dönemin teknolojik ve kültürel etkileşimlerini yansıtması açısından dikkat çekicidir. Misafirlerin konaklama düzeni, Mustafa Kemal'in organizasyon yeteneğini ve misafirperverliğini gösterirken, aynı zamanda o dönemdeki sosyal hiyerarşi ve ilişkilerin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. İmamzade Reşit Ağa'nın evi gibi yerel öneme sahip konaklar, bu tür resmî ziyaretlerde tercih edilen mekânlar arasındaydı. (Çelebi, 1973, s. 17-18)

Seyahat sırasında yaşanan aksilikler ve bu durumların üstesinden gelinme biçimi, Mustafa Kemal'in kriz yönetimi becerilerini ortaya koymaktadır. Özellikle Mazhar Müfit Bey'in aracının lastiğinin patlaması ve bu sorunun çözümü için gösterilen çaba, liderin ekip arkadaşlarına verdiği değeri ve onlarla

olan dayanışmasını göstermektedir. Mustafa Kemal'in, "Arkadaşlarım gelmeden sofraya oturmam" demesi, onun liderlik anlayışında eşitliği ve birlikte hareket etme prensibini ne kadar önemsediğini vurgular. (Çelebi, 1973, ss. 18-20)

Bu ziyaret sırasında yapılan yemekler ve sohbetler, Mustafa Kemal'in halkla ve yakın çevresiyle olan ilişkilerinde sıcak ve samimi bir atmosfer yarattığını göstermektedir. Bu durum, onun sadece bir devlet adamı olarak değil, aynı zamanda etkileyici bir insan olarak da halkının ve yakın çevresinin gönlünde yer bulduğunu işaret etmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Kayseri ziyareti sırasında gerçekleştirilen sabah kahvaltısı, onun halkla olan sıcak ilişkilerini ve geleneksel Türk misafirperverliğini yansıtan bir olay olarak kayıtlara geçmiştir. Ziyaretin ikinci günü, Paşa ve maiyeti, yerel lezzetlerle zenginleştirilmiş bir kahvaltıyla güne başlamışlardır. Mustafa Kemal'in, ev sahibine yönelik neşeli ve samimi bir şekilde yaptığı, pastırma ve yumurta talebi, onun halkın kültürel değerlerine ve yerel mutfak geleneklerine olan saygısını göstermektedir. Bu samimi talep, aynı zamanda Mustafa Kemal'in liderlik tarzının insancıl ve halka yakın yönünü de vurgulamaktadır.

Kahvaltı sonrası gerçekleştirilen resmi ziyaretler ve toplantılar ise, Atatürk'ün devlet işlerine olan sıkı bağlılığını ve halkla doğrudan diyalog kurma arzusunu yansıtır. Belediye, Kayseri Lisesi, Yedek Subay Derneği ve Valilik ziyaretleri, onun idari ve eğitim kurumlarına olan ilgisini göstermekle kalmamış, aynı zamanda yerel yönetimlerle olan etkileşimini de pekiştirmiştir. Özellikle Raşit Efendi Kütüphanesi'nde düzenlenen toplantı ve Kızıklı Hacı Kasım Efendi'nin evine yapılan ziyaret, Mustafa Kemal'in dini liderler ve farklı toplum kesimleriyle olan ilişkilerini güçlendirmeye yönelik çabalarını sergiler.

Bu ziyaretler, Mustafa Kemal'in Kayseri halkına olan teşekkürlerini ifade ettiği bir beyanname ile son bulmuştur. 21 Aralık 1919'da yayımlanan bu beyanname, halka duyduğu minnettarlığı ve milli mücadeledeki birlik ruhunu pekiştiren mesajlar içermekteydi. Bu mesajlar, günümüzde de Kayseri Cumhuriyet Meydanı'ndaki Atatürk Heykeli'nin kaidesinde yazılı olarak bulunmaktadır ve Atatürk'ün liderlik anlayışının, halkla iç içe ve onların destek ve fedakarlıklarını takdir eden bir yapıda olduğunu göstermektedir. (Çelebi, 1973, ss. 30-43; Sakin, 2009, ss. 156-158)

Mustafa Kemal Atatürk'ün Kayseri'yi bu ilk ziyareti, onun milli mücadele sürecindeki liderlik stratejilerini ve halkla ilişkilerdeki ustalığını gözler önüne sererken, aynı zamanda Türk toplumunun modernleşme sürecindeki önemli dönemeçleri olarak tarih sahnesindeki yerini almaktadır. Bu ziyaretler, onun

devlet adamı kimliğinin yanı sıra, halkın gönlünde yer edinen samimi ve karizmatik yönünü de vurgulamaktadır.

b) İkinci Ziyaret (1924)

Mustafa Kemal Atatürk'ün Kayseri'ye ikinci ziyareti, 13 Ekim 1924 tarihinde, Erzurum'dan dönüş yolunda gerçekleşmiştir. Bu ziyaret, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından geçen ilk yıllarda yapılan bir dizi iç geziden biriydi ve Atatürk'ün devletin modernleşme sürecindeki yönetsel ve eğitimsel reformları denetlemek ve desteklemek amacıyla yapılan faaliyetlerin bir parçası olarak görülebilir. Atatürk ve eşi Latife Hanım, şehirde iki gece konaklamışlardır, bu süre zarfında Kayseri›nin sosyal ve eğitimsel kurumlarını ziyaret etmek için zaman ayırmışlardır. Özellikle, Atatürk›ün Kayseri Lisesi›ne gerçekleştirdiği ziyaret, onun eğitim kurumlarına verdiği önemi ve genç nesillerin eğitimine olan inancını yansıtan önemli bir olaydır. Ziyaret sırasında, okulun hatıra defterine imza atması, bu inancın somut bir ifadesi olarak kabul edilir.

Atatürk'ün şehre varışı, sabah saat 10.00'da Sivas'tan yola çıkıp akşam saat 17.00'de Kayseri'ye ulaşmasıyla, halkın coşkulu tezahüratları ile karşılanmıştır. Bu karşılama, Atatürk'ün halk nezdindeki popülerliğinin ve yaptığı reformlara olan geniş halk desteğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Halkın bu coşkulu karşılaması, Atatürk'ün politikalarının ve modernleşme çabalarının halk tarafından nasıl algılandığını ve desteklendiğini göstermektedir. (Çelebi, 1973, s. 72; Önder, 1975, s. 225; Sakin, 2012, s. 46)

Atatürk'ün Kayseri'ye ikinci ziyareti, şehir sınırlarına yaklaşırken, dönemin önde gelen yerel ve ulusal liderler tarafından büyük bir resmiyet ve coşkuyla karşılanmasıyla başlamıştır. Bu karşılama töreninde Kayseri Valisi Muammer Bey'in başkanlığında, Cemil Cahit Paşa, Belediye Başkanı Refet Bey, Halk Fırkası Başkanı Mustafa (Ağırnaslı) Bey ve milletvekilleri Nuh Naci (Yazgan), Halit Bey, Ahmet Hilmi (Kalaç), Osman (Feyzioğlu) Bey gibi önemli siyasi figürler yer almıştır. Bu, Atatürk'ün siyasi ve toplumsal etkileşimleri içinde yerel yönetimlerle olan ilişkilerinin ne denli önemli olduğunu gösterir ve Cumhuriyetin lideri olarak ulusal birliği pekiştirmeye yönelik çabalarının bir yansımasıdır. (Sakin, 2012, s. 47)

Halkın büyük tezahüratlarıyla şehre giren Atatürk, halkın alkışları eşliğinde belediye binasına gelmiştir. (Sakin, 2012, s. 47) Bu esnada bina önünde toplanan kalabalığa bir konuşma yapan Atatürk;

"Beş sene evvel yine böyle bir akşam Kayseri'ye geldiğini, gecenin karanlığına rağmen bütün muhterem halkın tıpkı bugün gibi büyük bir

samimiyetle muhabbet asarı gösterdiklerini ve her zaman için olduğu gibi o zaman da çok ehemmiyet atfettiği halkın muhabbet ve itimadından kuvvet aldığını hatırlatmıştır. Ayrıca gösterilen kalbî tezahüratan dolayı teşekkür etmiştir." (Sakin, 2012, s. 47)

Atatürk'ün Kayseri'ye ikinci ziyaretinde gerçekleştirdiği bu konuşma, onun liderlik anlayışının temel unsurlarından birini—halkla iletişimi—güçlü bir şekilde yansıtır. Belediye binası önünde toplanan kalabalığa hitaben yaptığı konuşmada, beş yıl önceki ziyaretini anımsatarak, o gece ve bu ziyaret sırasında halkın gösterdiği samimiyet ve sevginin kendisine verdiği gücü ve ilhamı vurgulamıştır. Bu, Atatürk'ün, Türk halkının desteğini ve itimadını, liderlik yapısının merkezine koyduğunu ve halkın duygularını, politikalarını şekillendirirken bir güç kaynağı olarak gördüğünü gösterir.

Atatürk, halkın sevgi ve güvenini, Cumhuriyetin başarısı için hayati bir unsur olarak değerlendirir. Bu sevgi ve güvenin liderliğini pekiştirdiğine ve kendisine politik güç sağladığına inanır. Aynı zamanda, bu konuşmayla, Atatürk halka olan minnettarlığını açıkça ifade eder ve halkın gösterdiği muhabbetin karşılıksız kalmadığını belirtir. Bu durum, onun halka verdiği değeri ve onların sesine olan saygısını da pekiştirir.

Bu tür konuşmalar, Atatürk'ün politikasının temel taşlarından biri olan halkla bütünleşme ve onların desteğini kazanma stratejisini yansıtır. Atatürk'ün halka hitap şekli ve onların desteğini önemseme biçimi, onun demokratik liderlik anlayışının ve halkın iradesine verdiği önemin açık göstergelerindendir. Bu, aynı zamanda Atatürk'ün, Cumhuriyetin başarısının sadece yönetimdeki kararlarla değil, aynı zamanda halkın bu kararlara olan inancı ve desteği ile mümkün olabileceğini anladığını gösterir. Ertesi gün Valiliği, Kolordu Komutanlığı'nı, Halk Partisi il binasını ve Ticaret Odasını ziyaret etmiştir. (Kocatürk, 1999, s. 363; Sakin, 2012, s. 54)

Aynı gün Atatürk, Kayseri Lisesini ziyaret ederek kendi el yazısıyla okulun ziyaretçi defterine "Kayseri Lisesini müdürüyle, muallimleriyle, bütün talebesiyle Cumhuriyet'in ateşli, feyizli bir ocağı bulduk." (Çelebi, 1973, s. 84) (Çelebi'ye göre (1973, s. 84), eserde fotokopisi verilen hatıra defterindeki sahifenin altında Gazi Mustafa Kemal ve Latife Gazi Mustafa Kemal olarak iki imza bulunmaktadır.) Notunu düşerek, altını eşi Latife Hanım ve kendi ayrı ayrı imzalamıştır. Bu ziyareti o günün lise 10. sınıf öğrencisi ve daha sonra belediye başkanlığı da yapmış olan Hacı Mehmet Çalık (Çalışkan, s.19) şöyle anlatmıştır:

"Lise 10. sınıftaydım. Fizik hocamız Abdullah Bey ders anlatıyordu. Kapı açıldı. Atatürk ve beraberindekiler sınıfa girdi. Atatürk girer girmez

hocaya baktı. Kaşları çatıldı, hocanın kılık – kıyafetinden hoşlanmadığı belli idi… Ancak Atatürk ve beraberindekiler sınıfa girince hoca hiç tavrı hareketini bozmadan kürsüde ders anlatmaya devam etti. Ders ilerledikçe Atatürk'ün yüzündeki memnuniyetsizlik ifadesi dağılmaya başladı ve daha sonra yüzünde memnunluk ifadesi belirdi. Belliydi ki; dersin anlatılışından hoşlanmıştı Hoca Abdullah Bey, sakin sakin konuyu anlattı ve sonunda anlattıklarını denklem ile ifade ifade etmek için kürsüden indi, denklemi yazarak tebeşiri tahtaya koydu ve ellerini çırparak Atatürk'e 'Hoş geldiniz.' dedi. Atatürk hocayı tebrik etti." (İstiklal Gazetesi, 1952, 13 Kasım)

Bu olayı o zamanın öğrencilerinden Emekli General Celal Ayan da doğrulamakta ve Abdullah Bey'in çok geçmeden terfi ettiğini söylemektedir. (İstiklal Gazetesi, 1952, 13 Kasım Çelebi, 1973, s. 75; Sakin, 2012, s. 58) Atatürk'ün Kayseri Lisesine gerçekleştirdiği ziyaret sırasında yaşanan bu anekdot, onun eğitime ve eğitimcilerin profesyonelliğine verdiği değeri göstermesi açısından oldukça anlamlıdır. Ziyaret, Atatürk'ün genç nesillerin eğitimi ve Cumhuriyetin ideallerinin yayılmasına olan bağlılığını pekiştiren bir olay olarak kaydedilmiştir. Okulun ziyaretçi defterine yazdığı not, "Kayseri Lisesini müdürüyle, muallimleriyle, bütün talebesiyle Cumhuriyet'in ateşli, feyizli bir ocağı bulduk." ifadesiyle, lisenin eğitimdeki rolünü ve önemini vurgulamaktadır. Bu not, Atatürk'ün eğitime ve öğretmenlere duyduğu derin saygıyı ve bu kurumların Cumhuriyetin temellerini sağlamlaştırmadaki rolünü ifade eder.

Bu ziyaret esnasında, lise 10. sınıf öğrencisi olan ve daha sonraları belediye başkanlığı yapacak olan Hacı Mehmet Çalık'ın anlattığına göre, fizik dersi sırasında yaşananlar, Atatürk'ün eğitimcilere olan beklentisinin yüksekliğini ve disiplinli yaklaşımını ortaya koyar. Dersi veren Abdullah Bey'e ilk bakışta memnuniyetsizlik belirten Atatürk, dersin ilerlemesi ve öğretmenin konuyu ustalıkla anlatması üzerine memnuniyetini ifade eder. Bu, Atatürk'ün eğitimcilere olan saygısının yanı sıra, onlardan beklediği yüksek standartları ve eğitim kalitesine verdiği önemi de göstermektedir.

Atatürk'ün, dersi dinledikten sonra öğretmeni tebrik etmesi, onun öğretmenlerin mesleki yetkinliklerine ve eğitimdeki başarılarına verdiği değeri yansıtır. Bu durum, Cumhuriyetin eğitim alanında kaliteyi nasıl teşvik ettiğini ve öğretmenlere duyulan saygının, onların profesyonelliğinin takdir edilmesi gerektiğini vurgular. Atatürk'ün bu tutumu, öğrenciler ve öğretmenler üzerinde derin bir etki bırakarak, onları Cumhuriyetin idealleri doğrultusunda daha yüksek standartlara ulaşmaya teşvik etmiştir.

Bu anekdot, Atatürk'ün eğitim politikalarının ve liderlik stilinin, eğitimciler ve öğrenciler arasında nasıl olumlu bir izlenim bıraktığını göstermesi bakımından, Cumhuriyetin eğitim alanındaki reformlarını anlamak için kritik bir örnek teşkil eder. Atatürk'ün eğitim ziyaretleri, onun toplumu dönüştürme ve modern bir ulus inşa etme vizyonunun temel taşlarından biri olarak kabul edilir.

14 Ekim akşamı Kayseri'de düzenlenen fener alayı, Mustafa Kemal Atatürk'ün şehre ikinci ziyaretinin kutlamalarının bir parçası olarak gerçekleşmiştir. Bu etkinlik, Atatürk'ün liderliğine ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ideallerine duyulan derin saygı ve bağlılığın bir göstergesi olarak toplumun her kesiminden insanı bir araya getirmiştir. Özellikle, Kayseri Lisesi öğrencisi Behçet Kemal Çağlar'ın irad ettiği nutuk, Atatürk'e duyulan saygının ve milli birlik ruhunun ne denli güçlü olduğunu gözler önüne sermiştir. (Çelebi, 1973, s. 77)

Behçet Kemal'in konuşması, Atatürk'ü Türkiye'nin manevi bir lideri olarak tasvir etmiş ve onun ülkenin bağımsızlığı ve kurtuluşundaki rolünü övmüştür. Konuşmasında Atatürk'ü "Türkiye'nin damarlarında dolaşan kandaki kahramanlık" ve "istiklâl nabızlarını" veren bir lider olarak tanımlayarak, onun sadece bir devlet adamı değil, aynı zamanda milletin kalbinde özel bir yere sahip olduğunu vurgulamıştır. Bu söylem, Atatürk'ün Türk milleti için sembolik bir figür haline geldiğini ve liderliğinin milletin genelinde derin bir etki yarattığını gösterir.

Behçet Kemal'in nutku, Atatürk'ün yalnızca siyasi bir lider olmadığını, aynı zamanda Türk halkının vicdanında, fikrî yapısında ve özgürlük arzusunda köklü bir yer edindiğini anlatır. Nutkun sonunda dile getirilen, "Milletinle ve ordunla varol!" ifadesi, Atatürk'ün Türkiye'nin varoluş mücadelesindeki merkezi rolüne ve milletle olan derin bağlılığına işaret eder. Bu ifadeler, milli birlik ve bağımsızlık ruhunun, Atatürk liderliğinde nasıl pekiştirildiğini gösterir.

Atatürk'ün Behçet Kemal'in nutkuna verdiği cevap, Türkiye'nin modernleşme yolculuğunda karşılaştığı zorlukları ve bu zorlukların üstesinden gelme kararlılığını yansıtır. Atatürk'ün sözleri, Türk Milleti'nin onurunu, haysiyetini ve bağımsızlığını koruma konusundaki sarsılmaz tutumunu vurgular ve milletin bütünlüğünü koruma altına alacak birleştirici bir mesaj olarak öne çıkar. Bu, Atatürk'ün hem iç hem de dış politikada Türkiye'nin egemenliğini ve bağımsızlığını nasıl savunduğunu ve bu süreçte halkın iradesinin merkezde olduğunu gösteren önemli bir örnektir. (Çelebi, 1973, s. 81-82; Sakin, 2012, ss. 50-54)

Kayseri'de bulunduğu süre zarfında temelleri 1894'te atıldığı halde otuz yılda tamamlanamamış, son iki yılda bitirilen Memleket Hastanesi'nin açılışını

yapmak üzere kurdeleyi kesmek için makası eline alan Atatürk, Zeynelabidin Türbesi'nin türbedarının dua okuma talebine "Hoca Efendi'nin dua yapmasına gerek yoktur. Yüce Allah benim dilimi de bilir. Ben yaparım" buyurarak hastanenin Kayseri halkı için bir şifa merkezi olmasını dilemiştir. (Sakin, 2012, s. 56) Bu önemli olay, onun laik ve ilerici düşünce yapısını yansıtan bir anektottur. Kayseri'de kırk yıla yakın bir sürede tamamlanamayan ve son iki yılda bitirilen Memleket Hastanesi'nin açılışı sırasında yaşananlar, Atatürk'ün dini ritüeller yerine pratik ve ilerlemeci yaklaşımları tercih ettiğini gösterir. Hastanenin açılışında, Zeynelabidin Türbesi'nin türbedarının dua okuma talebi karşısında Atatürk'ün verdiği yanıt, onun din ve devlet işlerini birbirinden ayırma prensibine olan bağlılığını açıkça ortaya koyar. "Hoca Efendi'nin dua yapmasına gerek yoktur. Yüce Allah benim dilimi de bilir. Ben yaparım" ifadesi, Atatürk'ün hem kendi bireysel inancına hem de laik bir devlet yapısının gerekliliklerine işaret eder. Bu sözler, aynı zamanda Atatürk'ün dini liderlerin ve ritüellerin devlet işleri üzerindeki etkisini sınırlama yönündeki genel politikasının bir yansımasıdır.

Bu açılış, Atatürk'ün modern Türkiye'nin inşasında sağlık hizmetlerine verdiği önemi de göstermektedir. Memleket Hastanesi'nin tamamlanması ve hizmete açılması, dönemin sağlık alanındaki eksikliklerini giderme ve halka modern tıbbi hizmetler sunma amacını taşır. Atatürk, hastanenin açılışını yaparak, hastanenin Kayseri halkına şifa merkezi olmasını dilediğinde, bu tesisin sadece bir sağlık kurumu olmanın ötesinde, Cumhuriyetin sağlık alanındaki ilerlemelerini ve halka hizmet etme anlayışını temsil ettiğini vurgular. Bu olay, Atatürk'ün Cumhuriyeti modernleştirme çabalarının somut bir örneği olarak, onun toplumsal refah ve ilerleme konusundaki derin taahhüdünü sergiler. Aynı zamanda, laiklik ilkesini güçlü bir şekilde savunurken, dini inançların kişisel alanda saygı görmesi gerektiğini, ancak devlet işlerinde etkili olmaması gerektiğini de göstermiş olur. Bu, Atatürk'ün hem politik hem de sosyal politikalarındaki dengeli yaklaşımını ve Türkiye'nin modernleşme sürecindeki çeşitli yönlerini aydınlatır.

Atatürk'ün ikinci Kayseri ziyareti, 15 Ekim 1924'te sona ermiştir. Bu ziyaret, Atatürk ve eşi Latife Hanım'ın Kayseri'den Yozgat'a doğru yola çıkmalarıyla tamamlanmıştır. (Sakin, 2012, s. 61) Bu ziyaret süresince gerçekleştirilen çeşitli etkinlikler ve yapılan temaslardan sonra, çiftin bir sonraki durağı olacak olan Yozgat'a hareketleri, Atatürk'ün Türkiye'nin çeşitli bölgelerine yönelik yoğun ilgisinin ve bu bölgelerdeki reform süreçlerini yerinde gözlemleme arzusunun bir göstergesidir. Atatürk'ün Kayseri ziyaretleri sırasında gerçekleştirdiği

faaliyetler, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yürütülen modernizasyon çabalarının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Bu ziyaretlerde eğitim kurumlarına, yeni tamamlanan sağlık tesislerine yapılan ziyaretler ve yerel yönetimlerle yapılan görüşmeler, Atatürk'ün toplumun çeşitli kesimleriyle kurduğu etkileşimin yanı sıra, devletin modernleşme ve halka hizmet götürme politikalarının bir yansımasıdır.

c) Üçüncü Ziyaret (1928)

Atatürk'ün Kayseri'yi üçüncü ziyareti 20 Eylül 1928 tarihinde gerçekleşmiştir. Saat 14.30 da şehre gelen heyeti, vilayet sınırında Kayseri Valisi Fuat (Tuksal) Bey başkanlığında bir heyet ile Cumhuriyet Halk Fırkası müfettişi Kastamonu Milletvekili Ali Nazmi Bey karşılamıştır. (Sakin, 2012, s. 64)

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Kayseri'ye gelişinin ardından Cumhuriyet Halk Fırkası binası önünde kadın ve erkeklerden oluşan bir halk kalabalığı tarafından karşılanmıştır. Atatürk, burada kara tahta ve tebeşir kullanarak Kayserililere okuma yazma seferberliği kapsamında bir sınav uygulamıştır. Sınava katılanlardan bir vatandaşın on gün içinde yeni yazıyı öğrendiğini göstererek, İsmet İnönü'ye hitaben, "Bak İsmet, on günde öğrenmiş," diyerek takdir etmiştir. (Çelebi, 1973, s. 94; Göde, 1994, s. 53; Sakin, 2012, s. 65) Çelebi'nin *Atatürk Kayseri'de* adlı eserinde konuyla ilgili olarak "İsmet Paşa (İnönü) o günlerde eski yazıdan yeni yazıya geçiş için altı aylık bir süre istemişti. Ama, Gazi Mustafa Kemal Paşa kabul etmemişti" şeklinde belirtilerek, Atatürk'ün bu durumu İsmet Paşa'ya hatırlatmak istediği için böyle bir şey yaptığı iddia edilmiştir. Dayanak olarak da kendisine olayı İl Halk Kütüphanesi Müdürü Mehmet Ataberk'in sözlü olarak ilettiğini belirtmiştir (Çelebi, 1973, s. 94). Ayrıca, şu notu düşmüştür: "Kayseri: 20 Eylül 1928. Seyahatim esnasında her yerde bilhassa köylerde gördüğüm hayrete şayan meseleler hepimiz için ümittir. - Gazi Mustafa Kemal." (Çelebi, 1973, s. 87)

1928 yılında gerçekleştirilen Kayseri ziyaretini ölümsüzleştirmek amacıyla İl Makamı, Çorakçılar Mahallesi'nde bulunan "Yeni Okul"a, İl Kurulu kararıyla, 1928 öğretim yılı başında "Gazi Paşa İlkokulu" adını vermiştir. (Çelebi, 1973, s. 94) Mustafa Kemal Atatürk, 20 Eylül 1928 tarihinde Kayseri'den Ankara'ya doğru yola çıkmıştır. (Kocatürk, 1999, s. 417; Sakin, 2012, s. 66)

Mustafa Kemal Atatürk'ün 20 Eylül 1928'de gerçekleştirdiği üçüncü Kayseri ziyareti, Cumhuriyet'in eğitim ve yeni alfabe (okur-yazarlık) programlarındaki kararlılığını vurgulayan önemli bir olaydır. Bu ziyaret, Atatürk'ün Türkiye'nin her köşesine ulaşarak reformlarını teşvik etme ve Cumhuriyet değerlerini

yerleştirme çabasının somut bir örneğidir. Atatürk'ün şehirdeki kalabalığa okuma yazma seferberliği kapsamında bir sınav uygulaması ve bir vatandaşın on gün içinde yeni alfabeyle yazmayı öğrenmesini takdir etmesi, bu reformların toplumun her kesimine nasıl ulaştırıldığını göstermektedir. Örneğin, 1928'deki üçüncü ziyaretinde Atatürk'ün okuma yazma seferberliği kapsamında Kayseri'de gerçekleştirdiği dersler, Cumhuriyet'in eğitimdeki dönüştürücü gücünün ve halkın yaşamında meydana getirdiği pozitif değişimlerin simgesidir. (Göde, 1994, s. 55-56) Bu durum, Cumhuriyet'in eğitim alanındaki dönüştürücü gücünü ve halkın yaşamında gerçekleşen pozitif değişimleri simgeler. Ayrıca, İl Kurulu kararıyla bir okula "Gazi Paşa İlkokulu" adının verilmesi, Atatürk'ün eğitime verdiği önemin ve bu ziyaretin kalıcı etkisinin altını çizer. Bu olaylar, Atatürk'ün sadece politik bir lider olarak değil, aynı zamanda bir toplum mühendisi olarak Türkiye'nin modernleşme sürecinde oynadığı aktif rolü öne çıkarır.

d) Dördüncü Ziyaret (1930)

Mustafa Kemal Atatürk, dördüncü kez 18 Kasım 1930 tarihinde trenle Kayseri'ye gelmiştir. Atatürk'ü karşılamak üzere Kolordu Komutanı Abdurrahim Nazif Paşa, Belediye Reisi Necmettin Bey, Vilayet Jandarma Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey ve Cumhuriyet Halk Fırkası Vilayet İdare Heyeti Reisi, Yerköy İstasyonu'na kadar gitmişlerdir. Atatürk, 4 Şubat 1934'te saat 18.20'de halkın büyük ve coşkulu tezahüratları eşliğinde Kayseri'ye giriş yapmıştır. O gün Valiliği, Kolordu'yu ve Belediye'yi ziyaret etmiştir. Ayrıca Atatürk, İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya) Bey, Kütahya Milletvekili Recep (Peker) Bey ve valinin katılımıyla uzun bir toplantı gerçekleştirmiştir. (Kayseri Gazetesi, 1930, 20 Kasım)

Kayseri Lisesi'nde derslere katılmıştır. Akşam ise Kayserililerle görüşen Atatürk, geceyi Kayseri'de geçirmiş ve ertesi gün, 19 Kasım 1930'da saat 14.30'da Sivas'a doğru hareket etmiştir. (Çelebi, 1973, ss. 100-105; Sakin, 2012, ss. 71-81)

Mustafa Kemal Atatürk'ün 18 Kasım 1930 tarihinde gerçekleştirdiği dördüncü Kayseri ziyareti, onun Türkiye'nin iç bölgelerine olan derin bağlılığını ve Cumhuriyetin hedeflerini yerel düzeyde nasıl teşvik ettiğini yansıtmaktadır. Bu ziyaret, yerel yönetim ve askeri liderlerin, Yerköy İstasyonu'nda Atatürk'ü karşılamasıyla başlamış ve Atatürk'ün şehre gelişi büyük coşku ve tezahüratlarla kutlanmıştır. Ziyaret sırasında Valilik, Kolordu ve Belediye gibi önemli yerel yönetim merkezlerini ziyaret ederek, yerel yönetimlerle iş birliğini güçlendirmiş ve Cumhuriyetin yönetim ilkelerini pekiştirmiştir. İçişleri Bakanı ve diğer önemli siyasi figürlerin katıldığı uzun toplantılar, Atatürk'ün politik ve idari

meseleler üzerindeki etkileşimlerini derinleştirmiş, yerel ve ulusal politikaların uyum içinde yürütülmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca, Kayseri Lisesi'nde derslere katılarak gençlerle doğrudan etkileşimde bulunması, onun eğitim reformlarına olan bağlılığını ve genç nesillere verdiği önemi göstermektedir. Bu ziyaret, Atatürk'ün Anadolu'nun farklı şehirlerine yaptığı geziler arasında, yerel topluluklarla kurduğu ilişkileri ve Cumhuriyetin temellerini sağlamlaştırma çabalarını vurgulayan önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir.

e) Beşinci Ziyaret (1934)

Mustafa Kemal Atatürk'ün 4 Şubat 1934 tarihinde gerçekleştirdiği beşinci ve son Kayseri ziyareti, onun Türkiye'nin kültürel ve sanayi mirasına olan ilgisini ve bu alanlardaki gelişmeleri destekleme arzusunu yansıtmaktadır. Bu ziyaret sırasında Atatürk, Kayseri Valisi Nazmi Toker ile birlikte özellikle Tayyare Fabrikası'nı ziyaret etmiş, bu da Cumhuriyet döneminde sanayileşme ve yerli üretim kapasitesini artırma çabalarının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Tayyare Fabrikası, o dönemde Türkiye'nin savunma sanayisindeki yerlileştirme politikalarının bir simgesi olarak önemli bir rol taşımaktadır. (Kayseri Gazetesi, 1934, 5 Şubat)

Atatürk'ün Talas ve Kayseri Hunat Medresesi Müzesi ziyaretleri ise onun kültürel değerlere verdiği önemi göstermektedir. Müzede sergilenen Hitit eserlerini tek tek incelemesi, Atatürk'ün tarihî ve arkeolojik mirasa olan ilgisini ve bu mirasın korunması gerektiğine dair görüşünü vurgulamaktadır. Ayrıca, Hunat Hatun Türbesi'ndeki caminin girişindeki taş işçiliğini takdir etmesi, sanat eserlerine olan derin saygısını ve estetik değerlere olan duyarlılığını yansıtmaktadır. (Kayseri Ansiklopedisi, 1994, c. 1, ss. 18-19) Atatürk, 5 Şubat günü saat 15.00'te Kayseri İstasyonu'ndan Niğde'ye hareket ederek ziyaretini tamamlamıştır. (Önder, 1975, s. 227; Sakin, 2012, s. 88)

Atatürk'ün bu ziyaretleri, Cumhuriyet'in modernleşme sürecinde sanayi ve kültür politikalarının nasıl iç içe geçtiğini göstermesi açısından dikkate değerdir. Her iki alanda da ilerleme kaydedilmesi, Cumhuriyet'in temel hedeflerinden biri olan kapsamlı kalkınmayı destekler niteliktedir. Atatürk'ün Kayseri'deki bu son ziyareti, şehrin ve genel olarak Türkiye'nin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısının geliştirilmesine yönelik süregelen çabalarının bir özetini sunmaktadır. Aynı gün saat 15.00'te Kayseri İstasyonu'ndan Niğde'ye hareket etmesiyle son bulan bu ziyaret, Atatürk'ün Anadolu'ya yaptığı seyahatlerin ve bu seyahatlerde gerçekleştirdiği faaliyetlerin ulusal kalkınma politikalarının bir parçası olarak ne kadar stratejik olduğunu göstermektedir.

3. **Sonuç**

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1919-1934 yılları arasında Kayseri'ye gerçekleştirdiği beş ziyaret, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu liderinin kapsamlı reformlarını yerel düzeyde nasıl hayata geçirdiğini ve bu reformların toplum üzerindeki etkilerini değerlendirme açısından önemli bir inceleme alanı sunmaktadır. Her bir ziyaret, Atatürk'ün sosyal, eğitim, ekonomik ve kültürel politikalarının yerel uygulamalarını yansıtarak, bu ziyaretlerin zaman içindeki evrimi ve Türkiye'nin modernleşme sürecindeki kritik dönemeçlerini aydınlatmaktadır.

İlk Ziyaret (1919): Atatürk›ün ilk Kayseri ziyareti, Millî Mücadele›nin hemen ardından, yeni kurulan Cumhuriyet›in temel ilkelerini ve ideallerini halka tanıtma amacı taşımaktadır. Bu ziyarette gerçekleştirilen doğrudan halk teması ve yerel liderlerle kurulan ilişkiler, Cumhuriyet rejiminin meşruiyetini ve halk nezdindeki kabulünü güçlendirmeye yönelik stratejik bir girişim olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, halkla yapılan görüşmeler, Atatürk›ün liderlik anlayışını ve yeni devletin halkın desteğiyle inşa edilmesi gerektiği yönündeki vizyonunu yansıtmaktadır.

İkinci Ziyaret (1924): Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki dönemde gerçekleştirilen bu ikinci ziyaret, özellikle eğitim ve yerel yönetim reformlarının uygulanmasının ve takip edilmesinin kritik bir örneğidir. Atatürk›ün bu süreçte eğitim kurumlarına yaptığı ziyaretler, Cumhuriyet›in eğitim politikalarının yerel düzeyde hayata geçirilmesine verdiği önemi göstermektedir. Aynı zamanda, yerel yöneticilerle yapılan toplantılar, merkezi hükümetin politikalarının yerel düzeyde ne şekilde uygulandığının denetlenmesi ve bu politikaların etkinliğinin değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Üçüncü Ziyaret (1928): Atatürk›ün üçüncü ziyareti, Cumhuriyet›in eğitim ve kültürel reformlarının uygulanmasında bir dönüm noktasıdır. Bu ziyaret sırasında okuma yazma seferberliği kapsamında halka doğrudan ders vermesi ve yeni Türk alfabesinin teşvik edilmesi, Cumhuriyet›in radikal kültürel dönüşüm politikalarının somut bir yansımasıdır. Bu, reformların sadece üst düzeyde değil, aynı zamanda toplumun her kesimine yayılacak şekilde tasarlandığını vurgulayarak, kültürel değişimin tabana yayılma sürecine işaret etmektedir.

Dördüncü Ziyaret (1930): Bu ziyaret, Atatürk'ün yerel idareler ve eğitim kurumlarıyla olan etkileşimlerini daha da derinleştirdiği bir dönemi temsil eder. Yerel yönetim binalarını, askeri birimleri ve eğitim kurumlarını ziyaret ederek, Cumhuriyet'in idari ve eğitim politikalarının uygulamadaki başarısını gözlemlemiş ve bu alandaki gelişmeleri bizzat yerinde değerlendirmiştir. Aynı

zamanda, bu ziyaretler sırasında halkla olan doğrudan etkileşimleri, halkla olan bağlarını kuvvetlendirmiş ve yeni rejimin toplum tarafından benimsenmesini sağlamıştır.

Beşinci Ziyaret (1934): Atatürk'ün Kayseri'ye son ziyareti, Cumhuriyet'in ekonomik ve kültürel alanlarda kaydettiği ilerlemeleri gözlemlemesi açısından önemli bir nitelik taşır. Tayyare Fabrikası gibi sanayi tesislerinin ziyaret edilmesi, Atatürk'ün sanayileşme politikalarına verdiği önemi ortaya koyarken, kültürel miras alanlarına yapılan ziyaretler, modernleşme sürecinde kültür ve sanayi politikalarının entegrasyonunun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Bu beş ziyaret, Atatürk'ün liderlik stratejilerinin ve Cumhuriyet'in temel ilkelerinin yerel düzeyde benimsenmesi konusunda oldukça önemli ipuçları sunmaktadır. Ziyaretlerin her biri, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren toplumun farklı kesimlerine nasıl ulaşıldığını ve modernleşme çabalarının yerel düzeyde nasıl şekillendiğini detaylı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Atatürk'ün bu ziyaretleri, Cumhuriyet'in reformist politikalarının, sadece merkezi otoritenin kararları olarak kalmayıp, yerel halk tarafından benimsenip, gündelik hayatın bir parçası haline getirilmesinde oynadığı kritik rolü göstermektedir. Bu ziyaretler aynı zamanda, halkın günlük yaşamında, eğitimde, ekonomik faaliyetlerde ve kültürel anlayışlarında modernleşme sürecinin nasıl karşılık bulduğunu da ortaya koymaktadır.

Atatürk'ün yerel halkla doğrudan temas kurması, onların düşünce ve ihtiyaçlarını anlaması, reformların sadece kâğıt üzerinde kalmayıp pratikte de etkili bir şekilde uygulanmasını sağlamıştır. Her bir ziyaret, Atatürk'ün modernleşme hamlelerinin yerel düzeyde nasıl bir dönüşüme yol açtığını, toplumun çeşitli katmanlarında bu reformların nasıl algılandığını ve kabul gördüğünü detaylarıyla sergilemektedir. Örneğin, eğitim alanında yapılan reformlar ve okuma yazma seferberlikleri, sadece eğitimi modernleştirmekle kalmamış, aynı zamanda bireylerin günlük yaşamlarını, toplumsal ilişkilerini ve ekonomik aktivitelerini de doğrudan etkilemiştir. Benzer şekilde, sanayi kuruluşlarına yapılan ziyaretler ve bu alandaki gelişmelerin teşvik edilmesi, yerel ekonominin kalkınması ve halkın refah seviyesinin yükseltilmesi açısından önemli bir rol oynamıştır.

Bu ziyaretlerin detaylı incelenmesi, Cumhuriyetin yerel düzeyde ne kadar derinlemesine nüfuz ettiğini, Atatürk'ün liderlik vizyonunun sadece üst düzey politikalarla sınırlı kalmadığını, aksine toplumun en küçük birimlerine kadar yayıldığını ve buralarda somut değişikliklere yol açtığını göstermektedir. Her ziyaret, bu değişimin farklı bir boyutunu ele alarak, Türkiye'nin modernleşme

sürecinin çok katmanlı yapısını ortaya koymaktadır. Bu açıdan, Atatürk'ün Kayseri ziyaretleri, Cumhuriyetin modernleşme sürecinin farklı boyutlarının anlaşılması, yerel düzeydeki etkilerinin ve halkın bu sürece katılımının daha iyi kavranması açısından değerli bir çerçeve sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Kayseri Gazetesi.

İstiklal Gazetesi.

Akyüz, Y. (1993). Türk Eğitim Tarihi. Alkım Yayınları.

Arı İnan, M. (2000). Atatürk'ün Eğitim Hedefleri. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çalışkan, K. (1995). Kuruluşu'ndan Günümüze Kayseri Belediyesi.

Çapa, M. (1999). Atatürk ve Sanayi İnkılabı. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Çelebi, Ö. (1973). Atatürk Kayseri'de. Kayseri: Ay Yıldız Matbaası.

Göde, K. (1994). "Atatürk'ün Kayseri'yi Ziyaretleri." Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 10, 53.

Kılıç, A. (2006). Atatürk ve Türk Modernleşmesi. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kocatürk, U. (1999). Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.

Önder, M. (1975). Atatürk'ün Yurt Gezileri. Ankara: Türkiye İş Bankası Yay.

Sarıcaoğlu, F. (2001). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modernleşme Süreci. İletişim Yayınları.

Sakin, S. (2009). "Atatürk'ün Kayseri'ye Gelişleri." In Kayseri Ansiklopedisi (Cilt 1, ss. 156-158). Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yay.

Sakin, S. (2012). Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Kayseri'yi Ziyaretleri. Kayseri: Kayseri Enstitüsü Derneği Yay.

Selek, S. (1965). Millî Mücadele İstiklâl Harbi (Cilt 2). İstanbul.

Tekeli, İ. & İlkin, S. (1993). Cumhuriyetin Harcı: Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi. Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Turan, Ş. (1981). Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

BÖLÜM VII

TUNUSLU HAYRETTİN PAŞA'NIN İKTİSADİ DÜŞÜNCE TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ

The Importance of Tunisian Hayrettin Pasha in terms of The History of Economic Thought

Zeynep GÜNAY

(Dr. Öğr. Üyesi), Balıkesir Üniversitesi,
E-mail: zeynep.gunay@balikesir.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0290-5949

1. Giriş

Tunuslu Hayreddin Paşa, Tanzimat reformlarını İslam ülkeleri ve Osmanlı Devleti için bir kurtuluş olarak gören modernist bir düşünür ve devlet adamıydı. İslam dünyasının ve Osmanlı Devleti'nin güçlü ve zayıf dönemlerini araştıran Hayreddin Paşa, İslam aleminin şeriata bağlı kaldığı zamanlarda güçlü, şeriattan uzaklaştığı dönemlerde ise gerileme sürecine girdiğini savunmuştur.

Hayreddin Paşa, Batı'nın bilim ve teknolojiyi Müslümanlardan aldığını ve bu sayede güçlendiğini iddia etmiştir. Bu bağlamda, Abdülmecid döneminde başlatılan Tanzimat reformlarının Batı'yı taklit etmek değil, Müslümanların kendilerine ait olanı geri kazanmaları anlamına geldiğini düşünmüştür. Hayreddin Paşa, Tanzimat reformlarına karşı olanları bilinçlendirmeyi ve çıkarları nedeniyle halkı yanlışa sürükleyenlere karşı mücadele etmeyi kendine amaç edinmiştir. Ona göre, Tanzimat reformları İslam ülkeleri ve Osmanlı Devleti için bir kurtuluş yolu olabilirdi. Hayreddin Paşa'nın fikirleri, Tanzimat dönemi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernleşme çabalarına önemli bir katkı sunmuştur. Onun görüşleri, İslam dünyasının geçmişte sahip olduğu güç ve ihtişamı yeniden kazanması için yapılması gereken reformların niteliği konusunda önemli ipuçları vermektedir. Hayreddin Paşa, İslam dünyasının geçmişte sahip olduğu güç ve ihtişamı yeniden kazanabilmesi için Tanzimat

reformlarının önemli bir fırsat olduğuna inanmıştır. Onun fikirleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabalarına önemli bir perspektif sunmuştur (Karlığa, 2013).

Bu çalışmada Tunuslu Hayrettin Paşa'nın dönemin iktisadi ve içtimai yapısı ele alınarak iktisadi düşünceler tarihi açısından vurgulamış olduğu iktisadi fikirlerin neler olduğu konusu araştırılmıştır. Yönetimde söz sahibi olduğu zaman diliminde hayata geçirmek için ileri sürdüğü bir dizi iktisadi fikirleri mevcuttur. Çalışmada özellikle devlet adamlığı sürecinde ekonomi ve maliye politikalarında nasıl bir yol izlenilmeli sorusuna aradığı yanıt ve Akvemü'l- Mesâlik Fi Marifeti Ahvâli'l- Memalik isimli eserinde bahsi geçen iktisadi fikirlere temas edilmiştir.

2. Tunuslu Hayrettin Paşa'nın Hayatı ve Eserleri

Tunuslu Hayrettin Paşa'nın hayatına dair ihtilaflı bilgiler mevcuttur. Çerkez kökenli olduğu, Osmanlı Rus harbi esnasında ailesinin vefat ettiği ve çok küçük yaşlarda İstanbul'a köle olarak getirildiği bilinmektedir. Henüz genç yaşta, İstanbul'daki Anadolu Kazaskeri Nakibu'l-Eşraf Kıbrıslı Tahsin Bey'in himayesinde büyümüş olması, onun erken yaşta önemli deneyimler kazanmasına olanak sağlamıştır. 1839 yılında Tunus'a getirilen Hayreddin Paşa, orada dini ve askeri eğitimler almış. Daha sonra Tunus Beyi Ahmet Bey'in yaverliği görevine getirilmesi, onun kariyerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle Ahmet Bey ile birlikte Fransa'ya gitmesi, Hayreddin Paşa'nın Avrupa'yı görme ve tanıma fırsatı bulmasını sağlamıştır. Daha sonra çeşitli görevlerle diğer Avrupa ülkelerini de ziyaret eden Hayreddin Paşa'nın, pek çok Avrupa ülkesini yakından tanıma imkânı elde etmesi, erken dönem deneyimleri, onun daha sonraki kariyerini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabalarına katkısını da şekillendirmiştir(Mzali ve Pignon, 1997: Çetin,1198:Karlığa,2013). Hayreddin Paşa'nın yaşam öyküsü, Osmanlı'nın Batı ile etkileşiminin ve modernleşme sürecinin somut bir örneğini sunuyor. Onun başarılı kariyeri, erken yaşta kazandığı deneyimlerin ne kadar önemli olduğunu gösteriyor.

Hayreddin Paşa, Tunus'un Tanzimat Fermanı olarak bilinen Ahdü'l-Eman ile başlayan modernleşme hareketinin en önemli isimlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. 1857 yılında ilan edilen bu reform hareketinin öncülerinden olan Hayreddin Paşa, 1860 yılında Tunus Anayasası'nın hazırlanması sürecinde de aktif rol oynamıştır. Hayreddin Paşa'nın liderliği, 1861 yılında bir adım daha ileriye taşınmıştır. Bu yıl, kendisi Meclis-i Ekber'e üye olarak atanmış ve kısa süre sonra da bu meclisin başkanı seçilmiştir (Çetin,1998: Tunuslu Hayreddin

Paşa,2017). Meclis-i Ekber, Tunus'taki en önemli danışma kurullarından biridir. Hayreddin Paşa'nın bu makama getirilmesi, onun Tunus'un yenileşme hareketlerindeki öncü rolünü pekiştirmiştir. Hayreddin Paşa'nın daha önceki Avrupa deneyimleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun reform çabalarına yaptığı katkılar sayesinde Tunus'un modernleşme sürecinde önemli bir lider ve mimar olarak öne çıkmaktadır. Bu yönüyle Hayreddin Paşa, Tunus'un Batılılaşma ve çağdaşlaşma yolculuğunda kilit bir isimdir. Paşa, Tunus'ta hukuki reform komisyonlarında yer almıştır ancak tarihler 1862 yılını gösterdiğinde, Tunus hükümetinin yapmış olduğu dış borçlanma politikasına karşı çıkması sonucunda dönemin devlet adamlarından Hazinedar Mustafa Paşa ile fikir ayrılığı yaşamıştır. Bunun sonucunda da Hayreddin Paşa görevinden affını isteyerek istifa etmiştir. Yaşanan bu olaydan sonra uzun yıllar resmi bir görev almamıştır. Bu süre zarfında da Akvemü'l- Mesalik fi Marifeti Ahvali'l- Memalik'i kaleme almıştır.(Tunuslu Hayreddin Paşa,2017)

1869 senesinde Hayreddin Paşa Milletlerarası Maliye Komisyonu başkanlığına atanmıştır. Devlet yönetimindeki bu görevi kendisinin siyasi hayatının yeniden başlangıcı olmuştur. 1869 ve 1873 yılları arasında devlet dairesinde çeşitli resmi görevleri olmuştur. 1873 yılında ise sadrazamlığa yükselmiştir. Sadrazamlığı boyunca Akvemü'l Mesalik'te ifade etmiş olduğu iktisadi ve içtimai reform önerilerini hayata geçirmeye başlamıştır. Bu hususta özellikle mevcut kurumların yeniden revize edilmesi konusuna değinmiştir. Eğitim başta olmak üzere birçok kurumun ıslahına yönelik olarak çalışmalar yapmıştır. Yeni eğitim kurumlarının açılması, tarım alanında yeni politikaların belirlenmesi, dış borçların ödenmesi ve çeşitli iktisadi tedbirlerin alınmasına yönelik olarak bir dizi çalışmalar yapmıştır. Nihayetinde bu çalışmalar ile Tunus vilayetinin daha modern bir hale gelmesine sebebiyet vermiştir. Yapılan bu reformların karşılığında "Rönesans babası" olarak anılmaya başlanmıştır. Fakat Paşa'nın bu durumdan rahatsız olan bazı kişiler tarafından sadrazamlıktan azledilmesine sebep olunmuştur. Paşa'nın Bab-ı Ali'ye olan bağlılığı Tunus Bey'i tarafından hoş karşılanmaması neticesinde Paşa'nın görevden alınmasına neden olunmuştur (İnal,1964)

Hayreddin Paşa'nın azledilmesinden ve Tunus vilayeti için almış olduğu radikal reformist kararlardan haberdar olan II. Abdülhamid, Osmanlı başkenti İstanbul'a davet etmiş, kendisi de bu davete icabet ederek İstanbul'a geldiği bilinmektedir (Mzali ve Pignon, 1997:İnal,1964:Çetin,1998: Karlığa,2013). Tunuslu Hayreddin Paşa'nın İstanbul'a geldikten sonra tekrardan sadrazamlık görevi verilmiştir. Aynı zamanda vezirlik rütbesi ve Heyet-i Âyan üyeliği

verilmiştir (Çetin, 1988). Esasında Hayreddin Paşa'nın sadrazamlığa tekrar getirilmesi kendisinin yenileşme döneminde ehliyetli bir devlet adamı olduğunun göstergesidir (Karlığa,2013). Tunus vilayetinde gerçekleştirmiş olduğu reformların yarım kalması tekrardan sadrazamlığa gelmesiyle hayat bulmuştur. Kendisinin ıslahat girişimleri dönemin Şeyhülislam'ı Üryanizade Ahmed Esad Efendi tarafından hoş karşılanmamış ve bu durum ihtilaflara sebebiyet vermiştir. Eş zamanlı olarak Berlin Antlaşması'nın imzalanmış olması ve bu antlaşmanın getirmiş olduğu büyük sorumluluk ile Hayreddin Paşa baş etmek zorunda kalmıştır (Çetinsaya, 2016).

Paşa'nın yapmış olduğu ve yapmak istediği reformların sürekli engellenmek istenmesi neticesinde, sorumlulukların tespiti ve çözümü için Meclis-i Mebusan'ın toplanması talebi de Sultan II. Abdülhamid tarafından reddedilince 1879 yılında görevinden istifa etmiştir (Mzali ve Pignon, 1997). Padişahın bu talebi yerine getirmemesi Şerif Mardin tarafından *" kendisini tahtan indirecek kadar güçlü bir bürokrasinin ortaya çıkmasına izin vermemesine"* bağlamaktadır (Mardin, 1996). Sultan II. Abdülhamid Hayreddin Paşa'nın istifasını kabul etmemiş olmasına rağmen dokuz gün boyunca görevinin başına gelmemesi neticesinde sadrazamlık makamından azledilmiştir (Çetin, 1998). Akabinde tekrardan bu göreve gelmesi için kendisine teklif gitmiştir. Gelen teklifi yapacağı reformların herhangi bir engele takılmadan gerçekleşmesi halinde kabul edeceğini ifade etmiştir. Ancak bu şart karşısında reformların kısmi olarak uygulanmasına müsaade edilebileceği dile getirilmiştir. Böylelikle Tunuslu Hayreddin Paşa gelen sadrazamlık teklifini onaylamamıştır (Tektaş,2002). Yaşanan onca olumsuzluk karşısında Paşa payitahttan ayrılmamıştır. Zaman zaman padişahın kendisinden talep ettiği layihalar ile padişaha danışmanlık vazifesi yapmıştır. (Çetin,1988). Akvemü'l-Mesalik eserinin yanı sıra padişaha sunmuş olduğu layihalar ile kendisinin reformist bir devlet adamı olduğunu gösteren en somut örneklerdir.

3. Tunuslu Hayreddin Paşa'nın İktisadi Görüşleri

XIX. yüzyıl, İslam dünyası için çok bunalımlı bir dönem olmuştur. Bu dönemde, iç ve dış güçlerin baskısı altında, İslam devletleri kendilerini zorunlu bir reform sürecinin içinde bulmuşlardır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda, Avrupa'daki ekonomik, askeri, siyasi ve teknolojik ilerlemeleri takip etme ve bunlardan faydalanma çabaları, İslam dünyasının genelinde yenilikçi hareketlerin tetiklenmesine sebep olmuştur. Bu zorlu dönemde, farklı entelektüel seviyelere sahip pek çok düşünür, İslam dünyasının içinde bulunduğu sıkıntılı duruma çözüm arayışları içinde eserler kaleme almışlardır. XIX. yüzyılın başları, İslam

dünyası için bir dönüm noktası olup, yenilikçi hareketlerin başladığı kritik bir zaman dilimi olarak nitelendirilebilir.

Osmanlı Devleti'nde II. Mahmut'un yaptığı köklü kurumsal değişiklikler ve Sultan Abdülmecid dönemindeki Tanzimat reformları, o dönem için çok önemlidir. Ama bunların yanı sıra, en önemli girişimlerden biri, Osmanlı ve Arap dünyasından gelen devlet adamları, öğrenciler, askerler, şairler, yazarlar ve siyasi kaçakların Avrupa ziyaretleri olmuştur. Zira yapılan bu ziyaretler ile Türk modernleşmesinin daha hızlı gelişmesi sağlanmıştır. Bu kişiler, Avrupa medeniyetinin üstünlüğünü, siyasi kurumlarını, anayasal rejimini, kültürünü ve oradan alınabilecek yenilikleri adeta büyük bir coşkuyla kendi ülkelerine taşımaya çalışmışlardır. Mustafa Reşit Paşa, İbrahim Şinasi, Namık Kemal, Mısırlı Şeyh Rifa'a al-Tahtâvî ve Tunuslu Hayreddin Paşa gibi isimler, o dönemin en önemli figürleri arasındadır. Avrupa hayranlığı ve reform isteği, XIX. yüzyıl İslam dünyasındaki dönüşümün can damarıydı. Bu kişiler, ülkelerini Avrupa'nın gelişmişlik seviyesine ulaştırma arzusuyla hareket etmişlerdir. Bu aydınlar Batı'ya asla tam bir teslimiyetle yaklaşmadılar. Onların temel isteği, özlerinde ve ruhlarında tamamen farklı kalmak, sadece Batı'nın teknik birikiminden faydalanmaktır (Ülgen, 1994).Bu dönemde, Müslüman reformcular, kendi hedeflerine ulaşmak için hem kendi ülkelerinde hem de Avrupa'ya karşı mücadele etmek durumundaydılar. Onların amacı, Avrupa'dan alınabilecek düşünce, kurum ve teknikleri İslam toplumu ve sistemiyle bütünleştirmekti. Aksi takdirde, Avrupa karşısında yenilgiyi kabul etmek zorunda kalacaklardı. Aydınların temel hedefi, İslam ülkelerinin Avrupa'nın askeri, ekonomik ve siyasi gücüne denk bir güç kazanmasını sağlamaktı. Yani onlar, Batı'nın üstünlüğünü kabul etmek yerine, kendi değerleri ve kimliklerini koruyarak eşit bir konuma gelebilmek istiyorlardı.

Tunuslu Hayreddin Paşa, gerçekten de XIX. yüzyıl İslam dünyasının çöküş nedenlerini derinlemesine araştıran ve buna karşı alınması gereken tedbirleri öneren çok önemli bir devlet adamıdır. Modernleşme ve siyasetle ilgili düşüncelerini ve ıslahatçı programını "Akvem'ül-Mesalik fi Marifeti Ahval'ül-Memalik" adlı kitabında dile getirmiştir. Hayreddin Paşa'nın bu reform programı, Avrupa'nın istilacı siyasi ve ekonomik ilerlemelerine karşı direnme çağrısı yapmıştır. Aynı zamanda, İslam dininin temel ilkelerine bağlı kalarak mevcut kurumların modernleştirilmesini ve kalkınmasını öngörmüştür. İslam dünyasının içinde bulunduğu bunalımdan kurtulması için özgün çözüm önerileri geliştirmiş bir devlet adamıdır. Hayreddin Paşa'nın fikirleri ve reform çabaları, XIX. yüzyıl İslam dünyasındaki dönüşüm hareketlerinin en önemli parçalarından

biridir. Tunuslu Hayreddin Paşa, Tanzimat'ı ve reformları destekleyen önemli bir aydın ve devlet adamıydı. Onun gözünde, Tanzimat, İslam ümmetinin çağdaş dünyanın gerisinde kalmadan ilerlemesi için bir başlangıç noktasıdır.

Paşa'nın eserinde, "Tanzimat" kavramını iki farklı anlamda kullanmaktadır. Mikro anlamda, XIX. yüzyıldaki Osmanlı modernleşme hareketlerini ve Avrupa'dan alınan kurumları ifade etmektedir. Makro anlamda ise, siyasi, dini ve sosyal kurumların yeniden düzenlenmesi manasına gelmektedir. Ayrıca, "Avrupa Tanzimatı" ve "Osmanlı Tanzimatı" arasında bir ayrım yaptığı da görülebilmektedir. Paşa, İslam ülkelerinin Avrupa'dan faydalanarak gerçekleştirecekleri yenilik ve reformların tamamını "Tanzimat" kapsamında değerlendirmektedir. Ona göre, modern çağa ayak uydurmak için bu, kaçınılmaz bir ihtiyaçtır. (Çetin, 1998). Dahası, Tanzimat hareketinin İslam diniyle hiçbir çelişkisi olmadığını, aksine tamamen uyumlu olduğunu da savunmaktadır. Paşa'nın Tanzimat'a karşı çıkan itirazların temelsiz olduğunu kanıtlamış olması oldukça önemlidir. Bu durum Paşa'nın reformcu ve ilerici bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir. Hayreddin Paşa, İslam'ın temel değerlerinden ödün vermeden, Batı'nın ilerlemiş kurumlarından ve tekniklerinden faydalanma yollarını araştırmıştı. Bu, durum, dönemin Müslüman aydınlarının ortak arayışını yansıtan önemli bir çabayı temsil etmekteydi.

Tunuslu Hayreddin Paşa Akvemü-l Mesalik'te kaleme aldığı ıslah programında, sağlam bir maliye politikası uygulanmasına yönelik düzenleme içermektedir. Yapmış olduğu programda iktisadi ve mali tedbirlere yer vermiştir. *"...Toplanması imkânsız bütün vergi alacaklarını genel ve tam bir afla işe başladım. Böylece halkı faydasız bir yükten kurtardım. Sonra genel olarak ürün üzerinden onda bir alınan* öşr *ve vergileri hakkaniyetli kılmaya ve tahsilâtı muntazam ve doğru almaya özen ve dikkatle çalıştım. Tahsilâtı fiili gerçekleştirmek için Tunus toprağını mahalli şartları dikkate alarak iki bölgeye ayırdım. Birinde vergi para olarak ödendi, diğerinde mal olarak tahil edilmeye devam etti. Aynı tarzda kontrole tabi namuslu tahsildarlar seçtim. Doğru olmayan murtekipler* için şiddetle tatbik edilen ağır cezaları kanun olarak *neşrettirdim.." (*Mzali ve Pignon, 1971*)* Hayreddin Paşa mâli reformların yanı sıra genel kütüphanelerin kurulması, vakıfların revize edilmesi ve vakıf gelirlerinin arttırılmasına yönelik olarak da çalışmaları başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir.

Tunuslu Hayreddin Paşa'nın iktisadi görüşleri arasında devletin iktisadi hayata müdahale etmesinin anlamsız olduğunu savunmuştur. Devlet iktisadi faaliyetleri engelleyen oluşumları ortadan kaldırmalıdır. Bu bağlamda Tunuslu

Hayreddin Paşa'nın iktisadi fikir dünyası A. Smith, D. Ricardo ve Say ile hemen hemen aynı görüştedir. Kanunları tekrardan gözden geçirmek aynı zamanda halkın can ve mal güvenliğini sağlamak, vergilerin hakkaniyetli bir şekilde zamanında toplanması, memur maaşlarının zamanında ödenmesi gibi bir dizi mali ve iktisadi kararları alarak programı uygulatmak istemiştir. Hayreddin Paşa, bir İslam devlet adamıdır. Bu yüzden bireyi "homo ekonomikus" olarak ele alamaz. Paşa'ya göre iktisadi hayat devleti güçlendirecek bir hayat olmalıdır. Bu bağlamda biraz liberalist iktisat politikalarından çok merkantilist iktisat politikasına yakındır. Osmanlı'nın iktisadi çöküşünü yönetimin istikrarsızlığı ve almış olduğu keyfi kararlara bağlamaktadır. Batı'nın iktisadi anlamda sağlamış olduğu üstünlüğü ise meşrutiyete bağlamaktadır (Meriç, 1985).

Tüm bunların yanı sıra Hayreddin Paşa Osmanlı'da iktisadi fikirler çerçevesinde yeni sayılabilecek öneriler sunar. Örneğin, Osmanlı'nın Batı'ya ucuz hammadde ihraç edip, oradan pahalı mamul madde alışını tenkit etmektedir. Bir ülke üretmiş olduğu malları mamul madde haline getirebilmelidir. Yani ithalata konu olan mallar ve ihracata konu olan mallar arasında bir denge kurulabilmelidir. Bu hususta şayet devletin ithal ettiği ürünler ihraca konu olan mallardan fazla ise o ülke için kaçınılmaz son iktisadi anlamda bunalım olacaktır. Hayreddin Paşa'nın tüzel kişilik olan Anonim Şirketler hakkında da iktisadi fikirleri mevcuttur. Sermayenin daha rahat bir şekilde tedavül edilebilmesi için yolların inşa edilmesi böylelikle vilayetleri birbirine bağlayarak kısa sürede ticaretin gerçekleşmesi üzerinde durmuştur. Sanayi kollarının gelişebilmesi için sergilerin açılmasının ve tanıtılmasının elzem olduğunu dile getirmektedir (Meriç, 1985). Tüm bu iktisadi fikirler esasında bizlere Avrupa'da yer alan klasik iktisat görüşleri ile paralel olduğunu göstermektedir.

4. Sonuç

Tunuslu Hayreddin Paşa Akvemü'l- Mesalik isimli eserinde de belirtmiş olduğu fikirleri ile esasında bir mütefekkir olduğunu göstermektedir. Görevde bulunduğu Tunus ve İstanbul vilayetlerinde fikirlerini uygulama imkanı bulmuştur. Bu fikirlerin esasında ayrıntısına girmeden temel unsurları dikkate alarak uygulamaya yer vermiştir.

Hayreddin Paşa'nın ileri sürdüğü reformist fikirler Tanzimat Fermanı ve akabinde yayınlanan Kanun-i Esasi'nin getirmiş olduğu bir hukuk devleti olması hasebiyle kamu yararına yönelik olmuştur. İktisadi ıslah için atılan ilk adım kuşkusuz tarımın ve sanayinin geliştirilmesine yönelik olmuştur. Paşa, yapılan ticari faaliyetlerde ithal mallardan alınan gümrük vergilerinin artırıldığını

ve böylelikle ihracatın teşvik edilmesi gerekliliği savunmuştur. Böylelikle ihracattan alınan vergi oranları azaltılmıştır. İktisadi anlamda izlenen politika merkantilizm olsa da Tunus vilayetinde bu düşünceye olumlu bakılamadı. Beşeri sermayenin gelişmesine yönelik olarak önemli bir girişimcilik faaliyeti olan lonca teşkilatının gelişmesine yönelik ihya faaliyetleri gerçekleşmiştir. Yer altı kaynaklarına yönelik olarak yapılan en önemli hamlelerden biri madenlerin işletilmesine yönelik olarak çalışmalara ağırlık verildi. Hayreddin Paşa toprağı işleyen köylünün üzerinde bulunan ağır vergi yükünü kaldırarak ekonomik anlamda bir canlanma yaşanmasını arzu etti. Tüm bu iktisadi politikalar ekonomik anlamda gelişim sağlanabilmesi için önemli radikal değişimlerdir.

Tüm bu değişimlerin somut bir kimlik kazanabilmesi Hayreddin Paşa'nın Sultan II. Abdülhamid tarafından Osmanlı başkenti İstanbul'a getirilmesi ile gerçekleşmiştir. Paşa'nın Tunus vilayetindeki başarısı basın yoluyla birçok kişi tarafından bilinmekteydi. Bu bağlamda Hayreddin Paşa'nın Akvemü'l Mesalik adlı eseri Hayreddin Paşa'yı sadaret makamına getirebilecek kadar etkili olduğu bilinilmektedir. Hayreddin Paşa'nın liberal iktisat politikaları ile nazariyatçı kimliği onun şahsına münhasır bir devlet adamı profili oluşturmasına sebebiyet vermiştir.

Kaynakça

Çetin, A. (1988). Tunuslu Hayreddin Paşa. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Çetin, A. (1998). Hayreddin Paşa, Tunuslu. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C. 17, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.57-60.

Çetinsaya, G. (2016). II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi. Osmanlı Araştırmaları Dergisi. Sayı: 47, s.353-409.

Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken, İstanbul, 1994, s. 28.

İnal, M. K. (1964). Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi

Karlığa, B. (2013). Islahatçı Bir İslam Düşünürü Tunuslu Hayreddin Paşa ve Tanzimat. Mahya Yayıncılık.

Mardin, Ş. (1996). Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu. İstanbul: İletişim Yayınları

Meriç, Cemil, Padişahlarve Sadrazamlar Tunuslu Hayreddin Paşa, Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi,1985

Mzali, M. S. ve J. Pignon. (1997). Tunuslu Hayreddin Paşa'nın Hatıraları. Çev.: Belma Aksun. İstanbul: Nehir Yayınları.

Mzali, Muhammed Salah, Pignon, Jean: Khereddine, Homme d'Etat, I, Memoires, Tunis, 1971

Tektaş, N. (2002). Sadrazamlar. İstanbul: Çatı Kitapları.

Tunuslu Hayreddin Paşa. (2017). Ülkelerin Durumunu Öğrenmek İçin En Doğru Yol. Çev.: Kerim Suphi Muhammed. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

BÖLÜM VIII

ORDU'NUN GÖNÜLLÜLÜK VE TARIM TURİZMİ POTANSİYELİ

Volunteering and Agrotourism Potential of Ordu

Kübra GÜNDOĞDU[1] & Saniye Gül GÜNEŞ[2]

[1]Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, E-mail: kubra.gundogdu1@outlook.com, ORCID: 0000-0003-3810-6858

[2](Prof. Dr.), Kapadokya Üniversitesi, Mimarlık, Tasarım ve Güzel Sanatlar Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı, E-mail: gul.gunes@kapadokya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1107-7372

1. Giriş

Günümüzde birçok alanda sürdürülebilirlik çalışmaları mevcuttur. Sürdürülebilirlik kavramının hayatımıza girişi ise Birleşmiş Milletler'in çevre problemlerine yönelik küresel alanda yaptığı araştırmalar neticesinde olmuştur. Sürdürülebilirlik kavramı, kıt kaynakların etkin kullanımının önemi nedeniyle tüm dünyada önemli bir yer oluşturmayı başarmıştır. İnsan nüfusunun artması ve buna ters oranla kaynakların azalması dünyanın geleceği için ciddi promlemler oluşturmuştur. İhtiyaç duyulan kaynakların hızlı ve seriler halinde üretilmesinde kullanılan yöntemler de durumu daha kötüye götürmüştür. Bu noktada sürdürülebilirlik anlayışı hızlıca kabul edilmiş ve çok sayıda sektörün içerisine girmeyi başarmıştır (Misso vd., 2018: 67).

Turizmde sürdürülebilirlik anlayışı ise, dünyanın en büyük sektörleri arasında yer alan turizmin, yarattığı olumsuz etkilerin en aza indirgenmesini temel almıştır. So 50 yıl içerisinde bilinçli üretim ve tüketim anlayışı turizm sektöründe de kabul edilmiştir. Bu sayede sürdürülebilirlik çatısı altında, özel ilgi turizminin gelişimi gözlemlenmiştir. Turizmin ekonomi ve sosyal gücünü,

sürdürülebilirlik anlayışı ile birleştirerek, doğal yaşamı koruma, istihdamı artırma, sağlıklı ve kaliteli üretim yapma, adaletli gelir dağılımını sağlama gibi bir çok konuyu temel alan özel ilgi turizmi türlerinin sayısı hızla artmıştır. Tarım turizmi ve gönüllü turizm de sürdürülebilirlik anlayışıyla hareket eden önemli turizm türleri arasında yerini almıştır (MacDonald, 2015: 629).

Gönüllü turizm ve tarım turizmi son yıllarda dünyada etkili gelişim göstermiş turizm türlerindendir. Temelde gönüllülük esasına dayalı gelişen bu turizm türlerinin amacı; gönüllü ziyaretçiler aracılığı ile ev sahibi toplumlara ve destinasyonlara fayda sağlamaktır (Raymond & Hall, 2008: 533).

Bu çalışma Türkiye'nin Karadeniz Bölgesinde yer alan Ordu ilinin son yıllarda turizmde önemli eğilimler arasında yer alan gönüllülük ve tarım turizmi potansiyelinin belirlenmesi amacı ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın problemi Ordu ilide tarım turizmi ve gönüllülük faaliyetlerinin belirlenmesi olarak seçilmiştir. Bu kapsamda doküman analizi, gözlem ve görüşme tekniklerinden yararlanılmıştır.

2. Gönüllülük ve Tarım Turizmi

Turizmde gönüllülük çalışmalarının bilinir hale gelmesi Birinci Dünya Savaşı ile başlamıştır. Birinci düya savaşı düyada büyük bir yıkıma neden olurken, bu yıkımla mücadele etmeye çalışan birçok sivil toplum örgütü bu süreçte ortaya çıkmıştır. Bu sivil toplum örgütleri ihtiyaç bölgelerine başlıca tıbbi ve gıda yardımında bulunmuştur (Tarınç, 2020).

Dönemin en çok tanınan sivil toplum kuruluşu ise 1909 yılında kurulan İngiliz Kızılhaç Örgütü olmuştur. Gönüllü seyahatler kapsamıda yapılan bazı araştırmalarda, İgiliz Kızılhaç Örgütü'nün yaptıkları çalışmalarla gönüllü seyahatlerin temelini atan sivil toplum kuruluşlarıdan biri olduğu öne sürülmüştür. Gönüllü seyahatler kapsamıda isminden söz ettiren bir diğer kuruluş ise 1951 yılında kurulan Avustralya Gönüllüleridir. Kuruluş İkinci Dünya Savaşı sonrası harekete geçmiş ve hükümet tarafından finanse edilmeye başlamıştır. 1953 yılında kurulan Uluslararası Gönüllü Hizmetler ve 1955'te Başkan Kennedy tarafından kurulan Barış Gücü, gönüllü seyahatlerin gelişiminde önemli rol oynamışlardır. Bu kuruluşların çalışmalarından esinlenen Birleşmiş Milletler, 1968 yılında BM Gönüllüleri örgütünü kurmuştur. BM Gönüllüleri düzenledikleri gönüllü projeler ile gönüllü turizmin gelişimini hızlandırmıştır (Tomazos & Butler, 2009).

Bailey & Russell (2012)'e göre gönülüllülük, kişilerin özgecil hareketi ile ortaya çıkan, çevreye ve toplumlara fayda sağlamak amacıyla, karşılık beklemeksizin yapılan çalışmalardan oluşmaktadır.

Wearing (2004: 228) ise gönüllülük kavramını, tüm canlılar için eşit bir yaşam aracı olarak nitelendirmiş ve toplumsal adaletin yapı taşı olarak açıklamıştır.

Butcher & Smith (2010: 30), gönüllü turizminin bu şekilde ilerleyişini çağdaş yaşam politikası olarak değerlendirmektedir. Gönüllülük kavramı son yıllarda, özel işletmelerin marka çalışmalarında, kişisel kariyer planlarında ve diğer bir çok alanda rekabet aracı olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple gönüllülük çalışmaları, duyarlı ve barışçıl bir imaj için önemli bir güç niteliğindedir.

Son yıllarda turizmde de gönüllülük çalışmaları dikkat çekmektedir. Günümüzde gönüllü seyahatlerin temelini oluşturan gönüllü turizm de, önemli bir pazar payına sahip, özel ilgi turizm türlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Gönüllü turizm, kişilerin seyahat haklarını kendi hür iradeleri ile gönüllü çalışmalar kapsamında gerçekleştirmesi ile oluşmaktadır (Benson & Seibert, 2009: 297).

Dünyada çok farklı amaçlarla önemli derecede gönüllü seyahatler gerçekleştirilmektedir. Bu seyahatler için; doğal yaşamın korunması, toprağın ve suyun verimli kullanımı, vahşi yaşamın korunması, toplumsal eşitlik çalışmaları, kadın istihtamının artırılması, çoçuk istismarının önlenmesi, geri kalmış toplumlarda eğitim düzeyinin artırılması, hastalıklarla mücadele gibi çok sayıda faaliyet alanı mevcuttur (Vodopivec & Jaffe, 2011: 116).

Gönüllü turizmde önemli amaçlardan biride, turizmin ekonomik gücünü kullanarak geri kalmış toplumların kalkındırılmasını desteklemektir. Bu açıdan gönüllü turizmi terçih eden turist profilinin, orta ve yüksek ekonomik gelire sahip ve daha çok genç yaşlarda olduğu bilinmektedir. Gönüllü ziyaretçilerin en çok tercih edilen varış oktaları ise; Kosta Rika, Kolombiya, Panama, Tanzanya, Gana, Kenya, Ekvador, Hindistan,Tayland ve Uganya ülkeleridir. Dünyada turizmde önemli bir seviyeye ulaşmış olan gönüllü turizm çalışmaları için, özel olarak seyahatler düzenleyen kuruluş ve acentalar bulunmaktadır. Bu kuruluşlardan önemli bir tanesi, Asya, Afrika, Kuzey ve Ort Amerika, GüneyAmerika, Avrupa ülkelerinde gönüllü seyahatler düzeleyen Volunteer World'dur. Kuruluş gönüllü seyhat faaliyetleri için, vahşi yaşamın korunması, permakültürel tarımın geliştirilmesi, dil eğitimi, sağlık ihtiyaçlarının giderilmesi gibi temel çalışmaları yürütmektedir (Güneş & Gündoğdu, 2021: 8).

Türkiye'de Gönüllü Turizmin gelişminin diğer ülkelere nazaran daha yavaş olduğu gözlemlenmektedir. Gönüllü seyahatler kapsamında Türkiye istatistiklerine bakıldığında, 2011- 2015 yılları arasında ivme kazandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra gönüllü programları düzenleyen Türk Kızılayı,

Yeşil Valiz, Mavi bayrak, Türkiye Çevre Eğitim Vakfı, ulusal ve uluslararası alanda çok sayıda gönüllü faaliyetleri yürütmektedir (Güneş vd., 2021: 11).

Dünyada yapılan gönüllü seyahatler bir çok alanda iyileşmeyi hedeflemektedir. Bunların başında, konveksiyonel üretim uygulamalarının sebep olduğu olumsuz etkiyi ve kimyasal birikintiyi azaltmak için yapılan çalışmalar gelmektedir. Bunlardan önemli bir tanesi organik tarım uygulamalarıdır. Turizmde tarım turizmi kapsamında yürütülen tarım çalışmaları, sağlıklı ve kaliteli gıda ürünlerine ulaşmanın çok zor olduğu günümüz dünyasında, tarıma ve doğal yaşama geri dönüş için önemli bir adım olarak görülmektedir. Günümüzde, özellikle gönüllü ziyaretçilerle desteklenen permakültürel tarım çalışmaları, turizmde ve çiftlik faaliyetlerinde önemli bir yer tutmaktadır (Güneş & Gündoğdu, 2021: 12).

Woo & Yeon (2005)'e göre gönüllü seyahatlerde yer alan permakültürel tarım çalışmaları ve tarım turizmi, ekonomik katkılarının yanı sıra, sosyal anlamda dinlendirici ve iyileştirici, çevresel anlamda bilgilendirici özellikler içeren zirai, ekolojik ve kültürel ürünlerin karışımından meydana gelmektedir.

Ciolac (2016)'e göre tarım turizmi yerel tarım faaliyetlerini hareketlendirerek, yerel toplumların ekonomik ve sosyal yaşam kalitesinin iyileştirilmesini amaçlayan bir turizm türüdür.

Tarım turizmi ve gönüllülük çalışmalarının organize hale getirilmesi ve tüm dünyaya yayılması ise WWOOF (World Wide Opportunities on Organic Farms Organik /Çiftlikler Üzerindeki Dünya Çapındaki Fırsatlar) ile birlikte olmuştur. Tarımda bilgi ve deneyim takası anlayışı ile yola çıkan WWOOF, ekolojik bozulmanın önüne geçmeyi amaçlayan çok sayıda seyahat ve gönüllü faaliyetleri düzenlemektedir (WWOOF Turkey, 2022; Yamamoto & Engelsted, 2014).

WWOOF, turizmin kalkındırma etkisini destek alan bu seyahatler ile ev sahibi toplumlarda sosyal ve ekonomik kalkınmayı hedeflemektedir. 1971 yılında İngiltere'de kurulan WWOOF, 2004 yılında Türkiye'ye TaTuTa Projesi ağı ile gelmiştir. TaTuTa projeleri ile kişiler Türkiye'de herhangi bir çiftlikte gönüllü çalışabilmektedir. Proje kapsamında ziyaretçiler, ziyaret ettikleri çiftliklerde özgürce konaklayabilmekte ve karşılığında çiftlik işlerine yardım etmektedir (WWOOF Turkey, 2022).

Dünyada tarım turizmi kapsamıda seyahat eden kişiler, çiftlik evlerinde kalacak yer ve yemek karşılığında, çiftçilere çalışarak, bilgi ve deneyim takasında bulunarak çiftlik işlerine yardımcı olmaktadırlar. Bu sayede toprakta bilinçli üretim anlayışı gelişmektedir. Yine tarım turizmi çalışmaları ile toplumlar, son yıllarda hızla artan kimyasal gübreleme problemine karşı savaş açmaktadır.

Turistler bu süreçte bölgenin doğal ve kültürel zenginlikleri ile daha yakından tanışma şansı bulmaktadırlar (Kubickova & Campbell, 2020: 600; Yang vd., 2010: 376).

3. Ordu İlinin Genel Özellikleri

Ordu ili Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Türkiye'nin BüyükŞehir unvanına sahip illerinden biridir. İl bulunduğu bölgenin adını alığı Karedeniz'in kıyı şeridinde yer almaktadır. İlin diğer tarafında ise denize paralel uzanan Karadeniz dağları bulunmaktadır. Ordu ilinde dağların denize yakın olması, yerleşimin kıyı boyunca uzanmasına neden olmuştur. Ordu ilinin iç kesimlerinde karasal, kıyı kesimlerinde yağışlı Karadeniz iklimi görülmektedir. Bu iklim farklılığı yağış miktarını da etkilemektedir. Kıyı kesimlerde yıllık 1034,5 mm yağış görülürken, iç kesimlerde bu oran 860 mm'ye düşmektedir. İlde yıllık sıcaklık ortalaması 14.3 °C ve nem oranı %74.7'dir. İlin coğrafi ve iklim yapısı fındık üretimi için oldukça elverişlidir. Bu sebeple halk ekonomik gelirinin %80'ini fındık ile karşılamaktadır. İl nemli iklim yapısı nedeniyle çok sayıda mantar türüne ve medikal açıdan değerli bitkilere ev sahipliği yapmaktadır. Özellikle ormalarda yetişen mantar biyolojik çeşitliliği çok değerlidir. Ordu ilide doğada kendiliğinden yetişen çok sayıda sebze ve meyve de bulunmaktadır (Öztürk vd., 2019: 109; Pekşen & Kaplan, 2017: 336).

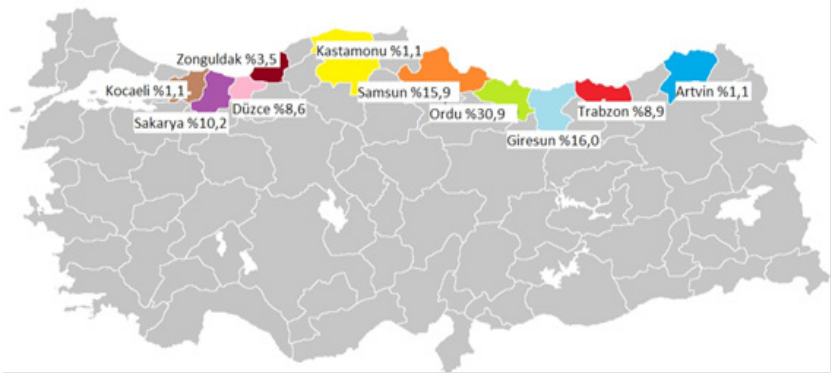

Şekil 1: Türkiye Fındık Üretim Sahası
Kaynak: Tepge, 2022.

Şekil 1'de Türkiye fındık üretimi sahası ile ilgili şehirlere dair oranlar verilmiştir. Türkiye'de en yüksek fındık üretim sahasına sahip iller Artvin, Giresun, Ordu, Rize ve Trabzon›dur. Buna göre Ordu, en yüksek fındık üretim sahasına sahip ildir.

Şehrin tarım ve hayvancılık dışında diğer bir önemli geçim kayağı ise balıkçılıktır. Şehrin bulunduğu bölgenin adını aldığı ve boylu boyunca uzanan Karadeniz, şehir insanının dünden bugüne önemli geçim kaynakalrından biri olmuştur. Karadeniz insanı için balıkçılık hiç değer kaybetmeden sürekli kendini geliştiren önemli bir ekonomik gelir kaynağı olmuştur (Çamoğlu vd., 2011: 30).

İlin turizm alanında gelişimi, ekonomisini önemli etkilemektedir. İlin 2019 yılı turizm verileri incelendiğinde 01 Ocak- 31 Haziran tarihleri arasında şehri ziyaret eden yerli ve yabancı turist sayısının, 2018 yılının aynı tarih aralıklarında gelen turist sayısından % 18 oranında daha fazla olduğu görülmüştür (Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022).

Tablo 1: 2017-2021 Ordu ili Konaklama Verileri

Yıl	Yerli	Yabancı	Toplam
2019	625111	69596	694707
2020	314243	6657	320900
2021	403250	24134	427384
2022	506117	59374	565491
2023	606039	64175	670214

Kaynak: Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2024

Tablo 1'de 2019-2023 Ordu ili Konaklama ve Ziyaretçi verileri sunulmuştur. İlin 2017-2019 yılları arasında önemli bir ziyaretçi sayısı artışı yaşanırken, 2019 yılı soransı dünya turizminde olduğu gibi Ordu ili turizminde de ciddi düşüşler yaşanmıştır. Bu durumun 2019 yılında ortaya çıkan ve 2020 yılının mart ayında ülkemizde ilk örneği görülen Covid-19 küresel salgını ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

Yavuz (2020: 586), otellerin memnuniyet seviyelerini belirlemek amacı ile yaptığı çalışmasıda, Ordu ilinde bulunan 4 ve 5 yıldızlı özel bir cep sitesi üzerinde yapılan yorumları incelenmiştir. Sonuçlardan en önemlileri otellerin bulundukları konum ve manzarası müşterileri çok yüksek düzeyde memnun etmiştir. Fakat tüm oteller için düşük düzeyde de olsa genel eksiklik ise kahvaltı hizmeti ve personel hizmeti olarak belirlenmiştir.

Tablo 2: 5 Yıldızlı Konaklama işletmeleri

	Yıldız Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
	5	137	274
	5	137	274
	5	130	260
Toplam	**3**	**404**	**808**

Kaynak: Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2024.

Tablo 2 verileri, Ordu ilinde mevcut olan konaklama işletmeleri ile ilgili bilgi, Ordu İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü sayfasından 2022 işletme belgeli tesisler dosyasından elde edilmiştir. Bu verilere göre, Ordu ilinde toplamda 404 oda sayısına ve 808 yatak sayısına sahip üç adet beş yıldızlı otel bulunmaktadır. Bunların bir tanesi Ordu merkezde, diğer ikisi Ünye ve Fatsa ilçelerinde yer almaktadır. Beş yıldızlı otellerde en yüksek oda sayısı 137 ve en yüksek yatak sayısı 274'tür.

Tablo 3: 4 Yıldızlı Konaklama işletmeleri

	Yıldız Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
	4	73	149
	4	71	142
	4	47	94
	4	92	186
	4	49	98
	4	60	120
	4	67	134
	4	80	160
	4	98	196
Toplam	**7**	**637**	**1279**

Kaynak: Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2024.

Tablo 3'e göre Ordu ilinde mevcut olan dört yıldızlı otellerin sayısı ise yedidir. Otellerin toplam oda sayısı 459 iken, toplam yatak sayısı 923'tür.

Otellerin altı tanesi Ordu merkezde yer alırken, diğer üç tanesi Fatsa, Ünye ve Gülyalı ilçelerinde bulunmaktadır. Otellerden bir tanesi çevreye duyarlı işletme belgesine sahiptir. Dört yıldızlı otellerde en yüksek oda sayısı 98 ve en yüksek yatak sayısı 196'dır.

Ordu ili, deniz kıyısı boyunca çok sayıda plajları, tabiat parkları, şelaleleri, gölleri, yaylaları ve kayak merkezi ile doğa temelli seyahatler, kıyı tatilleri ve kış turizmi açısından önemli bir turizm çekiciliğine sahiptir. İlin hem denize kıyısının olması, hem de Karadeniz yaylaları ve dağları ile çevrili olması önemli turizm aktivitelerini birlikte barındırabileceğini göstermektedir. İlde bulunan Ulugöl Tabiat Parkı, Çınarsuyu Tabiat Parkı, Gaga Gölü, Hoynat Adası, Kabakdağı Köyü, Kazankaya Şelaleleri, Perşembe yaylası, medreseler, Çambaşı yaylası, Aybastı yaylası, Turnasuyu vadisi, Yasonburnu yarım adası gibi çok sayıda doğal alan, birçok turizm türü için çekicilik oluşturmaktadır (Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022). Antik dönemdeki ismi "İasonia Akte" olan Yasonburnu, şehrin Perşembe ilçesinde yer almaktadır. Doğal bir şaheser olan yarım ada Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, yani Sinop ilinin doğusunda yer alan en büyük kıyı unvanına sahiptir. Yaylalar ve doğal destiasyolar açısıdan çokça zegiliklere sahip olan Ordu ili, 2017 yılıda hizmete açılan Çambaşı kayak merkezi (ile kış aylarında da turistlere ev sahipliği yapmaktadır (Buyruk, 2019: 466).

Karadeniz vd. (2018), Ordu ili Kabakdağı ve Kayabaşı mahallelerinde yaptıkları çalışmada, bölgede önemli ekoturizm çalışmalarının yapıldığını belirtmiştir. Yapılan ekoturizm çalışmalarının yerel üretimi ve doğaya uyumlu çiftçiliği desteklediği ayrıca kırsalda istihdamın arttığı sonucuna ulaşmıştır.

Karadeniz (2014), çalışmasında Ordu ilinin cittaslow seçilen Perşembe ilçesi üzerinde yaptığı çalışmada sakin şehir olabilme ölçütlerinden bahsetmiştir. Bu ölçütler, çevre yapısı ve çevre düzenleme politikaları, şehrin tarihi ve kültürel dokusu, yerel üretim ve ürünleri ile ön plana çıkması olarak belirtmiştir.

Ordu ilinin önemli turizm destinasyonlarından olan Çambaşı yaylası hem yaz hem kış turizmi için uygun bir yapıya sahiptir. Son yıllarda kırsal turizminin cazibe merkezi haline gelen Ordu ili, Çambaşı yaylasında yapılan kayak merkezi ile birlikte kış sporları için de uygun bir yapıya gelmiştir. Fakat daha yeni bir cazibe merkezi olan yayla ve kayak merkezi için tanıtım çalışmalarının artırılması gerektiği düşünülmektedir (Demirel & Tekeli, 2020: 320; Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022;).

4. Yöntem

Bu çalışmada, Ordu ilinde tarım turizmi ve gönüllülük çalışmalarının geliştirilmesi yönünde paydaş görüşlerin derinlemesine incelenmesi ve

betimlenmesi amaçlandığından nitel araştırma yöntemlerinden durum deseni tekniği tercih edilmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinin kullanılmasının sebebi; turizm ve gönüllülük alanında profesyonel bir şekilde mesleğini icra eden kişilerin bölge hakkındaki fikirlerini almak ve yerinde gözlemlemek istenmesidir.

Nitel araştırma yönteminde veri toplama süreci üç farklı şekilde ilerlemektedir. İlk olarak araştırma çevresine ilişkin demokrafik, kültürel ve fiziksel özelliklerin araştırılmasıdır. İkinci olarak sürece dair bilgilerin toplamasıdır. Araştırma sürecinde gerçekleşen olaylara, araştırma grubuna ve kişinin nasıl etkilendiğine dair bilgilere bu süreçte yer verilir. Son süreçte ise araştırma grubundaki bireylerin süreç hakkıdaki düşüncelerinden oluşmaktadır (Şimşek & Yıldırım, 2013).

Çalışma Türkiye'nin Karadeniz Bölgesinde yer alan Ordu ilinin, son yıllarda turizmde önemli eğilimler arasında yer alan gönüllülük ve tarım turizmi potansiyelinin belirlenmesi amacı ile gerçekleştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda durumu derinlemesine ve yerinde inceleyebilmek için doküman analizi, görüşme ve gözlem veri toplama tekniklerinden yararlanılmıştır. Çalışmada doküman analizi, çalışmanın konusunun ve problenminin tanımlanmasını sağlayarak hem önceki çalışmalara katkı sağlamakta hem de araştırma sürecine ışık tutmaktadır (Şimşek & Yıldırım, 2013). Çalışmada ilk aşamada konuya ilişkin dokümanlar taranmıştır ve kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Dokümanların taraması sürecinde kitaplar, makaleler, bildiriler, raporlar ve internet sitelerinden yararlanılmıştır.

Görüşme tekniği araştırmacıların görüşmeye katılan kişileri kendini yüz yüze birinci elden ifade edebilmesini, katılımcıları bizzat kendi doğal yaşamlarında gözlemleyebilmesi ve ifadelerini derinlemesine anlayabilmesini sağlayabilmektedir (Tekin & Tekin, 2006: 105). Çalışma kapsamında gönüllülük ve tarım turizmi faaliyetleri hakkında farklı bakış açılarının incelenebilmesi büyük önem arz etmektedir.

Araştırma sürecinde katılımcıların verdiği cevapları derinlemesine incelemek ve bu süreçte verilen cevapların daha iyi anlaşılmasını sağlayabilecek ek sorulabilmek amacı ile yarı yapılandırılmış soru formu kullanılmıştır. Araştırma soruları hazırlanırken literatürden yararlanılmıştır. Literatürde taraması kapsamında elde edilen iki araştırmanın (Selvi & Demirel, 2012; Civelek vd., 2014) çalışılan konu ile örtüşen sorulara sahip olduğu belirlenmiş ve soru havuzu oluşturulmuştur. Soru havuzu, alanında uzman iki akademisyen tarafından düzenlenerek on soruluk yarı yapılandırılmış mülakat formuna son şekli verilmiştir. Çalışma Selçuk Üniversitesi Turizm Fakültesi Bilimsel Etik ve Değerlendirme Kurulu'nun 01.12.2021 tarih ve 39 sayılı kararı ile uygun görülmüştür.

Araştırma sürecinde ilk olarak 22-25 Aralık 2021 tarihleri arasında dört kişi ile pilot görüşme yapılmıştır. Pilot görüşmenin amacı araştırma sürecinde katılımcıların görüşme sorularına nasıl tepkiler verdiği ve araştırmacının görüşme sürecinde nelere dikkat etmesi gerektiğini belirlemek amacı ile yapılmıştır. Pilot görüşme başarıyla tamamlanmış ve bu süreçte soruların yeterli ve elverişli olduğu anlaşılmıştır. 05-14 Ocak 2022 tarihleri arasında asıl görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan yüz yüze görüşmeler katılımcıların izni ile ses kaydına alınmıştır.

Araştırmanın analizi, içerik veri analizi yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Bu sayede alanında uzman kişilerin ifadeleri ile üzerinde durulmak istenen asıl olay ve olayların arkasında yatan farklı sebeplerin gün yüzüne çıkmasına olanak sağlamakta ve araştırmanın yapısının mantıksal temellere dayandırmaktadır.

Görüşmeler katılımcıların izinleri doğrultusunda ses kaydına alınarak ve kayıt esnasında hatırlatıcı notlar tutularak tamamlanmıştır. Toplanan veriler daha sonra not dökümü haline getirilmiştir. Verileri aktarıldığı dokümanlar bulut depolama sisteminde depolamıştır. Verilerin analiz sürecide, katılımcıların verdiği bilgiler dışına çıkılmamıştır. Katılımcıların vermiş olduğu her bir cevap, herhangi bir yorum veya görüş katılmadan okuyucuya sunulmuştur.

5. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın amacına ve kuramsal çerçeveye uygun olarak elde edilen veriler derinlemesine incelenmiş ve bunun sonucunda 12 adet alt tema altında toplanmıştır.

5.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırma kapsamıda gerçekleştirilen görüşmeler 14 kişi ile tamamlanmıştır. Araştırmanın konusuna uygun olarak katılımcılar, Ordu ilinde çalışan çiftçiler, kadın girişimciler, Tarım ve Kredi Kooperatifi yöneticileri, Ordu İli Kültür ve Turizm Müdürlüğü yöneticileri, Ordu İli Tarım İl Müdürlüğü yöneticileri ve ekolojik çiftlik sahiplerinden oluşturulmuştur.

Tablo 4: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Medeni Durum	Meslek
K1	Erkek	55	Lisans	Evli	Müdür
K2	Kadın	41	Ortaokul	Evli	Çiftçi
K3	Erkek	48	Lisans	Evli	Müdür
K4	Kadın	49	Ön Lisans	Evli	Tarım Teknikeri
K5	Kadın	42	Ortaokul	Evli	Girişimci
K6	Kadın	40	Lise	Evli	Girişimci
K7	Kadın	49	Lisans	Evli	Girişimci
K8	Kadın	33	Lisansüstü	Bekâr	Girişimci
K9	Kadın	48	Lise	Evli	Girişimci
K10	Erkek	45	Lise	Evli	Çiftçi
K11	Kadın	31	Lisans	Evli	Turizm Çalışanı
K12	Erkek	56	Lisans	Evli	Orman Mühendisi
K13	Erkek	60	Lise	Evli	Turizm Çalışanı
K14	Erkek	38	Lisans	Evli	Çiftçi

Tablo 4'de araştırmaya katılan katılımcıların demografik özellikleri sunulmuştur. Verilere bakıldığında katılımcıların sekiz kadın, altı erkekten oluştuğu soucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların 31-60 yaş aralığında olduğu belirlenmiştir. araştırmaya katılanların eğitim durumuna bakıldığında, altı katılımcının lisans mezunu, bir katılımcının ön lisans, dört katılımcının lise, iki katılımcının ortaokul ve bir katılımcının lisansüstü eğitimi aldıkları anlaşılmıştır. Katılımcıların üçü çiftçi, beşi girişimciyken kalanları tarım ve turizm alanında çalışan uzman kişilerdir.

5.2. Ordu İli Genelinde Gerçekleşen Tarım Faaliyetleri Hakkında Bulgular

Araştırma konusu ile ilgili katılımcılara yöneltilen ilk soru Ordu ili genelinde gerçekleşen tarım faaliyetleri kapsamında olumlu ve olumsuz özelliklerin belirlenmesine yönelik olmuştur. Katılımcıların verdiği yanıtlara göre ordu ilinin tarım faaliyetlerinin mevcut durumundaki olumlu ve olumsuz özellikler temalar halinde toplanmıştır. Olumsuz özellikler yedi tema, olumlu

özellikler ise üç tema altında toplanmıştır. Olumsuz ve olumlu özellikler ile ilgili oluşturulan temalar Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5: Ordu İli Genelinde Gerçekleşen Tarım Faaliyetlerinin Özellikleri

Olumsuz Özellikler	**Tarım çeşitliliğinin yetersizliği (K1, K2, K4)**
	Pazarlama sorunu (K2, K5, K7, K8, K9, K12)
	Geleneksel tarım yöntemleri problemi (K3, K4, K5, K7, K8, K12)
	Tarıma olan ilginin yetersizliği (K5, K6, K7, K8, K11, K13, K14)
	Miras yolu ile küçülen arazi (K6, K7, K8)
	Ekonomik sıkıntılar ve hammadde yetersizliği(K10, K14)
	Engebeli arazi yapısı (K3, K7, K10, K14)
Olumlu Özellikler	Devlet desteği (K2, K5, K6, K7, K8)
	Alternatif tarım yöntemlerinin çeşitliliği (K1, K4, K8)
	Toprak verimliliği (K3, K4, K7, K8, K12)
	Doğada kendiliğinden yetişen ürün çeşitliliği (K9)

Tablo 5'de Ordu ilinde tarım faaliyetlerinin olumlu ve olumsuz özelliklerine yer verilmiştir. Tarıma olan ilginin yetersizliği, uygun olamayan geleneksel tarım yöntemlerinin ilde en önde gelen tarım problemleri arasında yer aldığı anlaşılmıştır. Ardından sırası ile pazarlama sorunu ve bölge arazisinin engebeli olması gelmektedir. K6, K7 ve K8 tarafından ifade edilen "miras yolu ile küçülen arazi sorunu" bölgede en az karşılaşılmış sorun olarak belirlenmiştir. İldeki tarım faaliyetleri hakkında olumlu özelliklerde ise en çok ifade edilen özellik devlet desteğinin olması ve toprak verimliliğinin zengin olması iken, doğada kendiliğinden yetişen ürün çeşitliliğinin zengin olmasından sadece K9 bahsetmiştir.

Görüşülen katılımcılar içerisindeki en genç ve aynı zamanda en yüksek eğitim düzeyine sahip olan ve tarım alanında önemli kadın girişimcilerinden biri olan K8, Ordu ilinin tarım faaliyetlerinin olumlu ve olumsuz özellikleri hakkında şunları ifade etmiştir;

"*En yaygın tarım fındık üzerine. Fındığın en çok üretilen yer Ordu ili olması olumlu fakat fındık bahçelerinin miras yoluyla parçalanarak küçültülmesi insanların gelirini düşürüyor. Bu sebeple birlikte çiftçilerin sadece hasat zamanı bahçelerle ilgilenmesi verimliliği düşürüyor. Fakat son yıllarda ordu tarım müdürlüklerinin kadın girişimcilere öncülük etmesi, onlara eğitim vermesi ve sera dağıtımı yapması ordu tarımını olumlu etkilemiştir. Fatsa ilçemizde ziraat odası eğitim seraları kurup eğitim veriyor ve ata tohumlarının sürdürülebilir olması için çalışıyorlar. Ünye ilçesinde de organik tarım çalışmaları yapılıyor. Seracılıkla ve*

kadına destekle birlikte sebze üretimi arttı. Kışın marul, ıspanak, yazın biber patlıcan üretimi başladı. Kadınlar dokundukları her şeyi güzelleştirir ve Karadeniz'de kadınlar tarımda daha disiplinli çalışıyor. Toprağın iyileştirici etkisi de kadınların enerjik olarak olumlu yönde etkiliyor. Bu durum başarılarına yansıyor. Ordulu kadın girişimciler ürettikleri ürünleri işleyerek satmaya başladılar." (Pazarlama sorunu, Geleneksel tarım yöntemlerinin kullanılması, Tarıma ilginin azalması, Miras yolu ile küçülen arazi sorunu, Devlet desteğinin olması, Alternatif tarım yöntemlerinin gelişmesi, toprak verimliliğinin zengin olması)

Görüşülen katılımcılar içerisinde bölgede kendiliğinden yetişen doğal bitkilere hâkim olan ve buna ek olarak kendi tarım ürünlerini üreterek girişimciliğe başlayan, önemli katın girişimcilerden olan K9'un bölgedeki tarım faaliyetleri hakkındaki olumlu ve olumsuz görüşleri şu şekildedir;

"*Ordu tarım açısından ve ürün çeşitliliği açısından çok değerli bir yapısı vardır. Fındık ilin ekonomik gelir kaynağı olarak başta gelir. Buna ek olarak seracılıkta gelişti. Fakat ordu doğal olarak da çok sayıda meyveye ve bitkiye ev sahipliği yapmaktadır. Alıç ve ahlas var. Bunlar doğada kendiliğinden yetişiyor. Ben bunlardan bizzat kendim sirke yapıyorum. Yine taflan meyvesi kendiliğinden yetişiyor. Bu meyvelerin bilinirliği çok az. Kadınlar zaten bölgede tarım işleriyle üretiyor. Fakat pazarlayamadığı için sadece tüketeceği kadarını üretiyor."* (Pazarlama sorunu, Doğada kendiliğinden yetişen ürün çeşitliliğinin zengin olması)

Görüşmecilerden orman mühendisli görevini icra eden K12'nin ise Ordu ilindeki tarım faaliyetleri hakkında görüşleri şu şekildedir.

". Tarım alanlarının ve yörenin pazara uzak olması, geleneksel olarak fındık, balık, çay dışında üretim pazarlama anlayışının olmaması, uzun dönemli dayanıklı saklanabilir ürünler üzerinde çalışmış olması pazarlama faaliyetlerinde kendini geliştirmemiş olması en büyük sıkıntılardandır. Fındığın yerel tüketici mevcut olduğu için, diğer ürünlerin pazarlanması ve üretilmesinde bilgi ve beceri eksikliği mevcut. Yağış alan bir bölge fakat toprak verimliliği yüksektir. Hayvancılık gelişimine çok uygun." (Pazarlama sorununun olması, Geleneksel Tarım yöntemlerinin kullanılması, Tarıma olan ilginin azalması)

5.3. Tarım Turizmi ve Tatuta Çiftliklerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde katılımcılara tarım turizmi ve Tatuta çiftlikleri hakkında fikir sahibi olup olmadıkları sorulmuştur. Katılımcıların çoğunluğu konu hakkında bilgi sahibi olmadıklarını belirtti. Konuya ilişkin detaylı bilgi Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Tarım turizmi ve TaTuTa çiftliklerine ilişkin bulgular

Bilgi Sahibi	Şehrin yüksek tarım ve turizm potansiyeli (K1, K13, K14)
	Destekleyici rekreasyonel faaliyetler (K1)
	Ekonomik kalkınmada etkisi (K14)
	Çiftliklerde konaklama imkânlarının yetersizliği (K8,K13)
Bilgi Sahibi Değil	Konuya ilişkin bilgi eksikliği (K2, K3, K4, K5, K6, K7, K9, K10, K11)

Tablo 6'da katılımcıların tarım turizmi ve TaTuTa çiftlikleri hakkında görüşleri sorulmuştur. Katılımcılardan büyük bir çoğunluğu Konuya ilişkin bir bilgisinin olmadığını belirtmiştir. Konuyla ilgili bilgi sahibi olanlar ise şehrin tarım turizmine ve TaTuTa projelerine uygun olduğunu ve tarım turizmini destekleyecek rekreasyonel faaliyetlerinde şehirde düzenlenebildiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra çiftliklerin gelen ziyaretçileri karşılayabilecek potansiyelinin yetersiz olduğu görüşler arasındadır.

Katılımcılarda uzun yıllar turizm alanında çalışmış ve şu anda İl Kültür ve Turizm Müdürlüğünde yönetici kademesinde mesleğini icra eden K1 olaya ilişkin görüşlerini şu şekilde belirtmiştir;

". *Evet Bilgi sahibiyim. Turizmde trend olan tarım turizmi ve ekoturizm türleri için ordu potansiyeli yüksek bir şehirdir. Sadece tarım turizmi faaliyetleri için değil aynı zamanda diğer turizm aktiviteleri için ordu ili potansiyele sahiptir. Bisiklet turları, paraşütle atlama, jeep safari, mantar safari, balon turu gibi tarım turizmine ek olarak gelen ziyaretçilerin yapabileceği turizm faaliyetleri mevcuttur*." (Şehrin Tarım turizmi ve TaTuTa potansiyeline sahip olması, Destekleyici rekreasyonel faaliyetlerin olması)

Şehirde çok sayıda tarım ve çiftlik projelerine destek ve birçok projenin yürütülmesinde yönetici rolünde yer alan, şu anda ordu ili yumurta üreticiler birliği başkanlığında yer alan K14'ün tarım turizmi ve TaTuTa çiftliklerine dair görüşleri şu şekildedir;

"Evet duydum. Avrupa ülkelerinde yaygın olduğunu biliyorum, ülkemizde de yavaş yavaş geliştiğini biliyorum. Tarım turizminin Karadeniz'de gelişmesinin Karadeniz bölgesine ciddi ekonomik katkı sağlayacağını düşünüyorum." (Şehrin Tarım turizmi ve TaTuTa potansiyeline sahip olması, Ekonomik kalkınmada etkili olması)

5.4. Ordu İli Genelinde Tarım Turizmin Varlığına Yönelik Bulgular

Araştırmanın bu aşamasında katılımcılara tarım turizminin ordu ilinde örneği olup olmadığına dair sorular yöneltilmiştir. Cevaplar doğrultusunda oluşturulan temalar Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Ordu İli Genelinde Tarım Turizmin Varlığına Yönelik Bulgular

Yok	Çiftlik Ziyaretleri Mevcut (K1, K6)
	Konuya ilişkin bir Çalışmaya Rastlamadım (K2, K3,K5, K7, K4, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14)
	Ekoturizm Çalışmaları Mevcut (K1, K4, K7)

Yapılan görüşmeler sonrasında katılımcıların büyük çoğunluğunun Ordu ilinde herhangi bir Tarım turizmi çalışmalarına rastlamadığı ortaya konulmuştur. Diğer yandan katılımcıların bir kısmı Kabakdağı bölgesinde ekoturizm çalışmalarının yürütülmeye başlandığına dair bilgiler sunmuştur.

Katılımcılardan turizm alanında yeterli bilgiye sahip ve şehre gelen turist profiline hâkim olan K1 konuya ilişkin görüşlerini şu şekilde belirtmiştir;

"*Fatsa ilçesinde Organize yaşam bölgesinde ekoturizm çalışmaları mevcuttur. Kabakdağı mahalle içerisinde daha yeni mevcut bir çalışma yapılmaya başlanmıştır. Bölgede bu tür turizm faaliyetlerine daha çok Avrupalı turistler bu tür turizm türlerine yönelim gösteriyor.*"

Katılımcılarda tarım teknikeri olarak il Tarım Müdürlüğünde görev yapan ve tarımda girişimcilik projeleri üzerine çalışan, aynı zamanda kadın girişimcilik projelerinde yer alan ve kadın kooperatifi kurmak için kadınlar ile önemli çalışmalar yürüttüğünü ifade eden K4 ise K1'in verdi bu bilgiyi destekler nitelikte olan şu yorumu yapmıştır;

"Ekoturizm çalışmaları son yıllarda gelişmeye başlandı ama tarım turizmi örneği hakkında bir proje duymadım."

Katılımcılardan daha önce ev hanımı olarak hayatını sürdürürken, belediyenin verdiği tarım desteği ile seracılık çalışmalarına başlayan, sera bitkileri üretip pazarlayan ve girişimcilik, kooperatif kurma gibi çalışmalarda yer aldığını ifade eden K6, konuya dair bilgisini şu şekilde anlatmıştır;

"*Belediyenin gelen turistleri çiftliklerde gezdirdiklerini gördüm. Ama direk bir proje görmedim.*"

5.5. Tarım Turizminin Ordu İlinde veya İşletmelerde Uygulanabilirliği Hakkındaki Bulgular

Araştırmanın bu aşamasına gelmeden, katılımcılara tarım turizminden, gönüllülük faaliyetlerinden ve TaTuTa çiftlikleri projelerinden ayrıntılı şekilde bahsedilmiştir. Bu aşamada ise katılımcılara bu konu hakkında bilgi verildikten sonra Tarım turizminin Ordu ilinde veya kendi işletmelerinde uygulanabilirliği hakkında görüşleri sorulmuştur. Görüşlere ait temalar Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8: Tarım Turizminin Uygulanabilirliği Hakkındaki Bulgular

Uygulanabilir	**Yüksek tarım potansiyeli (K8, K12, K14)**
	Çiftlik Faaliyetlerinde alternatiflerin yeterliliği (K1, K11)
	Tarım turizminin pazarlama etkisi (K6, K7,K10)
	Tarım turizminin yerel kalkınmada etkisi (K2, K10)
	Destekleyici turizm faaliyetleri (K13)
Uygulanamaz	Alt ve üst yapı imkânlarının yetersizliği (K4, K7, K8, K9)
	Tarım turizmi ve projelerinin tanıtım eksikliği (K5)
	Turizme ve gelen ziyaretçilere karşı tedirginlik (K3,K8)

Tablo 8'de toplanan veriler doğrultusunda görüşleri uygulanabilir ve uygulanamaz şeklinde iki alt temaya ayrılmıştır. Uygulanabilir olduğunu düşünen katılımcılar sebep olarak, yüksek tarım potansiyelinin oluşunu, çiftlik faaliyetlerinde alternatiflerin yeterliliğini, tarım turizminin pazarlama etkisini, tarım turizminin yerel kalkınmada etkisini, destekleyici turizm faaliyetlerini öne sürmüştür.

Uzun yıllar boyunca aile çiftliklerinde çalışmış ve eşiyle birlikte belediyeden aldığı çiftçi desteği ile işini büyütmüş olan K2'ün tarım turizmi hakkında edindiği bilgiler sonrası görüşlerini *". Uygulanabilir olduğunu düşünüyorum. Olursa çiftçilere de ekonomik anlamda destek olur."* şeklinde ifade etmiştir. (Yerel kalkınmada etkili olacağı düşünülmesi)

Şehirde Tarım Kredi kooperatifi yöneticiliğinde bulunan ve şehrin tarım alanında ve tarım girişimcileri hakkında önemli bilgi birikimine sahip olduğunu ifade eden K3 ise konuya ilişkin görüşlerin ".*Olabilir fakat Karadeniz insanının, özellikle yerli çiftçilerin dışarıdan gelen ziyaretçilere karşı tedirginliği olabilir."* şeklinde ifade etmiştir. (Turizme ve gelen ziyaretçilere karşı tedirginliğin olması)

Bölgedeki tarım turizmi uygulanabilirliği hakkında K8'in görüşleri ise K3'ün tedirginliğini destekler bir şekilde ".*Ordu şehir olarak potansiyele*

sahiptir. Ama neden uygulanamaz diye düşündüğümüzde konaklamak için gelenlere yeterli imkânlar sunulamayabilir. Bunun ile birlikte gelen ziyaretçiler arasında kötü tepki verenler oluyor ve bu durumu olumsuz etkiliyor. Gelen ziyaretçilerin tarım turizminin sadece gezip görmek olmadığının bilincinde olması ve gönüllülük çalışmalarını içtenlikle yürütmesi gereklidir. Bu nedenle gelecek kişilerin potansiyeli de çok önemli." olarak anlatmıştır (Şehrin Tarım potansiyelinin yüksek olması, Alt ve üst yapı imkânlarının yetersizliği, Turizme ve gelen ziyaretçilere karşı tedirginliğin olması Turizme ve gelen ziyaretçilere karşı tedirginliğin olması).

Uzun yıllar tarım ve Hayvancılık alanında önemli girişimlerde bulunduğunu ve şu anda da Ordu ilinde önemli çiftçi girişimcilerden biri olduğunu iddia eden K10 ise konuya ilişkin görüşlerini *".Tarımda ekonomik olarak kendimizi geliştirdiğimizde kabul edebilirim. Ben* şuanda *sadece kendi imkânlarımla faaliyetlerimi yürütüyorum ama gelen turistin faaliyetlere katılmaktan ziyade ürünlerin pazarlanmasındaki etkisi benim için çok daha önemli."* şeklinde ifade etmiştir (Yerel kalkınmada etkili olacağı düşünülmesi, Pazarlamada olumlu etkisinin olacağı düşünülmesi).

5.6. Çiftçilerin TaTuTa Çiftlikleri Ağına Katılımı Hakkındaki Bulgular

Araştırmanın bu aşamasında katılımcılara öncelikle TaTuTa çiftlikleri hakkında genel bilgi verilmiştir. Daha sonra TaTuTa çiftlikleri ağına katılmak isteyip istemediklerine dair bir soru yöneltilmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplar doğrultusunda oluşturulan temalar Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9: Çiftçilerin Tatuta Çiftlikleri Ağına Katılımı Hakkındaki Bulgular

Olumlu	**Yeni kültürlerle tanışma (K1, K5)**
	Sosyal ve ekonomik fayda (K6, K7, K10, K12, K14)
Olumsuz	Alt ve üst yapı yetersizliği (K2, K3, K8, K9)
	Güvenlik problemi (K3, K11)
	Önyargı (K4, K13)
	Tanıtım yetersizliği (K11)

Tablo 9'da TaTuTa çiftliklerine katılmak isteyen katılımcıların genel katılım sebebi, TaTuTa projeleri sayesinde elde edebileceklerini düşündükleri sosyal ve ekonomik fayda olmuştur. Bunun yanı sıra K1 ve K5 TaTuTa çiftlik

ağına katılmanın yeni kültürlerle tanışmak için bir fırsat olduğunu ifade etmiştir. Katılıcıların TaTuTa çiftlik ağına katılmak istememelerinin altındaki en önemli sebepler ise turizme ve turiste güvenirlilik, önyargı ve TaTuTa projelerinin yetersiz tanıtımı olmuştur.

Tarım teknikeri olarak mesleğini sürdüren K4, TaTuTa çiftlik ağına katılmak isteyip istemediğine dair görüşlerini şu şekilde belirtmiştir; *".Emin değilim. Gelen insanlara ne kadar güvenebilirim. Onlarla yeterli derecede ilgilenmek uğraş, ster ve onlarında geri dönüşleri önemli*." (Önyargı)

K11ise TaTuTa çiftlik ağına katılma ve projelerde bulunma hakkındaki ifadeleri şu şekildedir; *"İsterdim. Fakat bilmediğim için güvenlik konusunda tedirgin olurum. Bu nedenle bilgilendirilir ve reklamı iyi yapılırsa katılım artacağını düşünürdüm*." (Güvenlik problemi, Tanıtım yetersizliği)

Katılımcılardan K5 ise TaTuTa çiftlikleri ağı hakkında yargılarını şu şekilde aktarmıştır; "*Denemek isterim. Hem kendime destek hem de farklılık amacıyla isterim. Yenilikçiyim isterim. Fakat koşullarım uygun olması gerekir*." (Yeni kültürlerle tanışma)

5.7. Günübirlik Rekreasyon Etkinlikleri Hakkındaki Bulgular

Araştırmanın bu aşamasında katılımcılara tarım turizmi kapsamında, günübirlik ziyaretçilerin çiftlik ziyaretleri hakkında görüşleri sorulmuştur. Bu kapsamda katılımcıların cevaplarından oluşturulan temalar Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10: Günübirlik Rekreasyon Etkinlikleri Hakkındaki Bulgular

İsterim	Sadece Günübirlik ziyaretçiler (K1,K2, K3, K5, K6, K7, K9,K10, K12)
	Çiftlik Reklamı (K11)
İstemem	Salgın Hastalık (K8)
	Önyargı (K4, K13)

Katılımcıların, günü birlik ziyaretçilerin çiftlikleri ziyaret etmesi ve çiftlik ziyaretlerinde faaliyetlerine katılmaları hakkında görüşleri genel olarak çiftliklerin günübirlik ziyaretlere uygun olduğu ve kabul edebilecekleri yönündedir. Bunun yanı sıra çiftliklerini ziyaret eden bireylerin reklam ve pazarlama içinde etkili olacağı düşünülmektedir. Fakat bazı katılımcılardan K8 salgın hastalık sürecinde bunun olamayacağını ifade etmiştir.

Katılımcılara yöneltilen, günübirlik etkinlikler kapsamında ziyaretçi kabul etmeyi düşünür müsünüz, sorusu karşısında K4 bu konuya ilişkin fikirlerini; "*.Emin değilim. Gelen ziyaretçilerin güvenirliliklerinden şüphe edebilirim. Aynı zamanda kalmak için gelen ziyaretçiler için kalacak yer temininde zorlanabilirim."* şeklinde ifade etmiştir (Önyargı).

Katılımcılardan K8 günübirlik rekreasyonel etkinlikler kapsamında ziyaretçilerin çiftlikleri ziyaret etmesi hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir; ". *Covid19 Salgını öncesi kendi çiftliğime ziyaretçi kabul etmiştir. Şu anda bunu söyleyemem ama salgın bittikten sonra neden olmasın*." (Salgın Hastalık).

Katılımcılardan K2 ise günübirlik rekreasyonel faaliyetler kapsamında ziyaretçi kabul edilmesi hakkındaki görüşleri şu şekildedir; ". *Günübirlik oldukları için kabul edebilirim."* (Sadece Günübirlik ziyaretçiler)

5.8. Gönüllü Ziyaretçi ve Turistlerin Çiftliklere Destek Vermesi Hakkındaki Bulgular

Araştırmanın bu aşamasında katılımcılara tarım turizmi kapsamında, gönüllü ziyaretçi ve turistlerin çiftliklere destek vermesini kabul etmeyi isteyip istemedikleri hakkında soru sorulmuştur. Katılımcıların bu soru kapsamındaki cevaplarından oluşturulan temalara Tablo 11'de yer verilmiştir.

Tablo 11: Gönüllü ziyaretçi ve turistlerin çiftliklere destek vermesi hakkındaki bulgular

İsterim	Bilgi ve Deneyim Paylaşımı (K1, K5, K7, K8)
	Sosyal ve Ekonomik destek (K4, K10, K13)
	Genel İsteklilik (K2, K3, K6, K7, K11, K12)

Katılımcılara çiftliklerinde veya Ordu ilinde gönüllü ziyaretçi ve turistlerin çiftliklere destek vermesi hakkında görüşleri alındığında, katılımcıların tamamı üç farklı nedenlerle kabul edebileceklerini ifade etmiştir. Gönüllü ziyaretçi desteğini kabul etmek istemelerindeki dikkat çeken sebeplerden biri de gönüllü ziyaretçilerden edinilebilecek bilgi ve deneyimdir.

K1 Gönüllü ziyaretçi ve turistlerin çiftliklere destek vermesi hakkındaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir; *".Evet isterim. Özelikle gelen ziyaretçilerin tecrübelerinden de yararlanmayı isterim."* (Bilgi ve Deneyim Paylaşımı)

K1'in görüşüne ilave olarak K7 ziyaretçilerin tecrübelerinden faydalanmak istemekle kalmamış, kendi tecrübelerini aktarabileceğini ve vurgulamıştır. "*Evet isterim. Bundan keyif alırım. Hem gelenlerde bundan yararlansın isterim.*" (Bilgi ve Deneyim Paylaşımı ve Genel İsteklilik)

K1 ve K2'nin söyledikleriyle benzer görüşe sahip olan K8 farklı kişilerle tanışma fırsatı yaratacağını da düşünmekte ve şu şekilde ifade etmektedir; *"Tabi ki isterim. Bu durum aynı zamanda yeni insanlar tanımamamda ve bilgi aktarımı sağlanmasında da çok önemli*." (Bilgi ve Deneyim Paylaşımı ve Genel İsteklilik)

Tüm katılımcılardan farklı olarak K4 ise gönüllü ziyaretçilerin kadınlara ek destek sağlayacağına dikkat çekmiş ve şunları söylemiştir; "*Kadın çiftçiler için pazarlama problemlerinin giderilmesinde önemli rol oynayabilir. Kendim için değil ama şehrimizde tarımla ilgilenen kadın girişimciler için olumlu sonuçları olabilir*." (Sosyal ve Ekonomik Destek).

5.9. Tarım Turizmine Uygun Alt Yapı ve Üst Yapı Olanakları Hakkında Bulgular

Araştırmanın bu kısmında Ordu ilinin alt ve üst yapı olanaklarını tespit etmek amacıyla katılımcılara tarım turizminin gelişimini sağlayacak yetiştiricilik alanları, altyapı ve üst yapı olanaklarının yeterlilik durumu hakkındaki görüşleri sorulmuştur. Bu soruya verilen cevaplardan elde edilen temalara Tablo12'de detaylıca yer verilmiştir.

Tablo 12: Alt Yapı ve Üst Yapı Olanakları Hakkında Bulgular

Yeterli	Genel Anlamda Yeterli (K6, K10)
Yetersiz	Yetersiz Turizm Bileşenleri (K1, K3, K7, K8, K11, K12)
	Çitlik Ve Arazi Yapısı Uygunsuzluğu (K2, K4, K13, K14)
	Pazar Alanı Eksikliği (K5, K9)
	Ulaşım Eksikliği (K3)

Alt ve üst yapı olanaklarının yeterliliği hakkında yalnızca iki katılımcı, yeterli şeklide görüş bildirmiştir. Alt yapı ve üst yapının yetersizliği hakkında verilen cevaplar ise 4 alt başlık altında toplanmıştır. Bunlardan en çok dile getirilen ise yetersiz turizm bileşenleri olmuştur. Diğer alt başlıklar ise, çiftlik ve arazi yapısının uygunsuzluğu, pazar alanı eksikliği ve ulaşım eksikliği olarak hazırlanmıştır.

Ordu ilinin tarım turizmine uygunlu, mevcut alt yapı ve üst yapı olanaklarının yeterliliği ile ilgili yöneltilen soruda K2 görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir; "*.Alt ve üst yapı olanaklarının geliştirilmesi gerekmektedir. Özellikle tarım yapılan toprakların varislere bölünmesi ile parçalanması ve uygun yetiştiricilik alanlarının yok edilmesinin önüne geçilmelidir*." (Çitlik Ve Arazi Yapısı Uygunsuzluğu).

K7 Ordu ilinin tarım turizmine uygunlu, mevcut alt yapı ve üst yapı olanaklarının yeterliliği ile ilgili şunları söylemiştir; "*.Konaklama alanlarının yeterli olduğunu düşünmüyorum. Bununla birlikte kendimden örnek verecek olursam köyümde sadece fındık değil çok sayıda meyve ağaçlarımda var. Aynı zamanda doğada topladığımız kekik gibi çok sayıda bitki var bunlarında toplayıcılığını yapabiliriz. Gelenlere farklı alanlarda deneyim sunabilirim. Bölgede zaten kadınların tarımla ilgili çalışması var, tabi ki bunun turizmle desteklenmesi bu alanda talebi artıracaktır. Küçük yerlerde kadının bir şeyleri başardığını gördüğünde çevreden ilgi artıyor. Ama yapılana kadar sürekli kadının önünde engel vardır.*" (Yetersiz Turizm Bileşenleri)

K10'un mevcut alt yapı ve üst yapı olanaklarının tarım turizmi alanında yeterliliği hakkında düşünceleri şu şekildedir; *".Şu anda en büyük sıkıntı ekonomik sıkıntıdır. Alt ve üst yapı geliştiriliyor, projeler yapılıyor. Ben bu destekli projelerden yararlanarak tavuk çiftliği, kivi bahçesi ve saralar kurdum. Ama herkes bu projeleri hakkıyla yerine getirmiyor. Bu insanlar çiftçiliğin* sürdürülebilirliği ile ilgilenmiyor, ne kadar çabuk paraya dönüştürebileceklerini düşünüyorlar." (Genel Anlamda Yeterli)

5.10. İl Genelinde Tarım Turizminin Geliştirilmesi Tarım ve Turizme Dair Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde Ordu ili genelinde tarım turizminin geliştirilmesine dair yapılması gerekenlerin neler olduğu sorusu katılımcılara yöneltilmiştir. Katılımcıların vermiş olduğu yanıtlar doğrultusunda elde edilen temalar Tablo 13'de gösterilmiştir.

Tablo 13: İl Genelinde Tarım ve Turizme Dair Bulgular

Turizm	Konaklama ve Ulaşım (K1, K3, K8 K12)
	Rekreasyonel Faaliyetler (K1, K8)
	Turizm Bilinçlendirilmesi (K3, K4, K5, K6, K8, K11)
	Tanıtım (K7, K8, K14)
Tarım	Mevsime Uygun Tarım Uygulamaları (K2, K3, K11)
	Pazarlama (K10)
	Devlet Destekli Projeler (K2, K3, K6, K7, K8,K9, K10, K12, K13)

Tablo 13 detaylı bir şekilde incelendiğinde ana temaların tarım ve turizm olarak iki ana başlık alında toplandığı görülmektedir. Turizm teması dört alt temadan oluşmaktadır. Bunlar; konaklama ve ulaşım, rekreasyonel faaliyetler, turizm bilinçlendirilmesi ve tanıtımdan oluşmaktadır. Tarım temasının ise 3 alt temaya ayrıldığı görülmektedir. Mevsimine uygun tarım, pazarlama ve devlet destekli projelerden meydana geldiği görülmektedir. Konuya ilişkin katılımcıların bazılarının ifadelerine aşağıda yer verilmiştir.

Bölgenin tarım faaliyetlerinin eksikliğine, konaklama ve ulaşımdaki sıkıntılara değinen K1 bu durumu şu şekilde ifade etmiştir; "*.Konaklama ve ulaşımda ki eksiklerin tamamlanması, bölgenin mevsimselliğe karşı hazırlıklı olunması alternatif faaliyetlerin düzenlenmesi gerekmektedir. Kış mevsiminde gerçekleştirilebilecek tarım turizmi faaliyetleri eksiklikleri mevcuttur. Bu durumun iyileştirilmesi gerekmektedir*." (Konaklama Ve Ulaşım, Rekreasyonel Faaliyetler)

K1'den farklı olarak yerel halkın turiste olan bakış açısının değişmesini destekleyen K3 ise görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir; *".Öncelikle insanımızın gelen turiste bakışının değişmesi için çalışmalar düzenlenmeli. Karadeniz insanı içine kapanık asi yapıdadır. Yabancılara karşı kapalı olması ziyaretçileri etkileyebilir. Aynı zamanda tarım turizmine yönelik konaklama olanakları için devletin halka destek vermesi gerekmektedir. Tarımda ise çiftçilerin bilinçlendirilmesi, toprak analizlerinin yapılması ve ürün çeşitlendirilmesi yapılmalıdır."* (Konaklama Ve Ulaşım, Turizm Bilinçlendirilmesi, Mevsime Uygun Tarım Uygulamaları, Devlet Destekli Projeler).

K1 ve K3'ün söylediklerini destekleyen ifadeler kullanan K8 durumu şu şekilde özetlemiştir; "*.Karadeniz insanı kapalı bir toplumdur. Bu konuda bilinçlendirilmesi gerekir. Dışarıdan gelen tanımadık kişilere karşı önyargıları giderilmelidir. Elli yaş üstü insanlar daha önyargılı ve* şuanda *toprak sahipleri*

genel olarak bu yaştan insanlar. İnsanlara bu yönde eğitim ve tanıtım çalışmaları yapılmalı. Kalışlı turistleri konaklatma imkânlarının sağlanması, gönüllülük dışı aktivite imkânlarının artırılması gereklidir. Reklamlar bu konuda çok önemli."(Konaklama Ve Ulaşım, Rekreasyonel Faaliyetler, Turizm Bilinçlendirilmesi, Tanıtım, Devlet Destekli Projeler)

5.11. Tarım Turizminin İlin Ekonomik ve Sosyal Yapısına Etkisine Dair Bulgular

Araştırmanın bu aşamasında tarım turizminin yaratabileceği sosyal ve ekonomik etkiler üzerinde araştırma yapılmıştır. Katılımcılardan Ordu'da tarım turizminin geliştirilmesi ilin ekonomik ve sosyal yapısı üzerinde yaratabileceği etkilere dair görüşleri sorulmuş ve katılımcıların cevapları olumlu ve olumsuz etkiler olarak toplam sekiz tema altında toplanmıştır.

Tablo 14: Tarım Turizminin İlin Ekonomik ve Sosyal Yapısına Etkisine Dair Bulgular

Olumlu	Göçü Engelleyici Etki (K1)
	Refah Seviyesi Artırıcı Etki (K1, K3)
	Yeni iş olanakları (K2, K12)
	Ekonomik ve Sosyal Etki (K3, K4, K, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14)
	Bilgi ve Deneyim (K3, K8)
	Kadın Girişimcilik (K6, K7, K9)
	Tanıtım (K5, K7, K11)
Olumsuz	Tarımda Başarısızlık (K13)

Tablo 14'de tarım turizminin yaratabileceği sosyal ve ekonomik etkiler üzerine görüşler incelendiğinde katılımcılar yüksek oranda olumlu etkiler yaratabileceğine değinmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplar doğrultusunda oluşturulan temalardan, ekonomik ve sosyal etki teması, en çok katılım alan temadır. Katılımcılar yüksek oranda ilin ekonomisi ve sosyal yapısı üzerinde pozitif etki oluşturacağı görüşündedir. Yine katılımcılardan alınan cevaplar doğrultusunda refah seviyesinin artması, kente göçün durdurulması, kadın girişimciliğin desteklenmesi, şehrin ve yerel ürünlerin tanıtımı, bilgi ve deneyim elde etme temaları da oluşabilecek olumlu etkiler olarak belirlenmiştir.

Tarım turizmi ve gönüllülük çalışmalarının yaratabileceği etkiler üzerine K9 düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir; *".Eskiden Akdeniz ve Egede kıyı*

bölgelerindeki arazileri değersiz diye kız evlatlara verirlerdi. Turizmin gelişmesi ile birlikte o kıyı bölgeler çok değerlendi. Yani turizm büyük bir ekonomik gelir kaynağı oldu. Bunun gibi turizm tarımla birlikte büyük bir gelir kaynağı olacaktır. Kaldrik, sakarca, pancar ve sayısız doğal ürünler şuanda köylü kadınlar tarafından değerlendiriliyor. Tarım turizminin gelişimi bu ürünlerin tanıtılmasına öncülük edecektir. Yöresel yemeklerin tatların tanıtılmasına ve belki de ihracatına öncülük edecektir. Bu sayede çiftçiye istihdam sağlamış olacaktır." (Ekonomik ve Sosyal Etki, Kadın Girişimcilik)

K9'un ifadelerine ek olarak yerel halka yeni iş imkânları sağlayacağına dikkat çeken K12'nin görüşleri şu şekildedir; "*.Ordu potansiyeli olmasına rağmen sadece tarım turizmi tüm turizm çalışmaları açısından bakir bir yapıda. Halkın turizm bilinci yok. Fakat tarım turizmi ile yerel halk pansiyonculuk, yeme içme, gibi çalışmalar ile de kendi iş olanaklarını oluşturabilir."* (Yeni iş olanakları, Ekonomik ve Sosyal Etki)

K12'nin görüşlerini destekleyerek turizm işletmelerine katkı sağlayacağını söyleyen K13görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir; *".Şu anda çiftçiye fayda sağlar mı emin değilim. Ama şehirdeki turizm işletmelerine getirisi olacağını düşünüyorum."* (Ekonomik ve Sosyal Etki, Tarımda Başarısızlık)

K7 ise tarım turizmin Ordu ilinde geliştirilmesine dair görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: *".Mutlaka pozitif etki oluşturacak. Şehrin reklamı yapılmış olacak, buna bağlı olarak ziyaretçi sayısı artacak ve ekonomik sirkülasyon olacaktır. Bölgede zaten kadınların tarımla ilgili çalışması var, tabii bunun turizmle desteklenmesi bu alanda talebi artıracaktır. Küçük yerlerde kadının bir şeyleri başardığını gördüğünde çevreden ilgi artıyor. Ama yapılana kadar sürekli kadının önünde engel vardır." (*Kadın Girişimcilik, Tanıtım).

Ordu ilii tarım turizmi ve gönüllülük çalışmalarına dair potasiyelinin incelendiği araştırmada, ordu iliin bir çok tarım ve turizm destiasyonu ziyaret edilmiş ve ayrıca katılımcılar yerinde ziyaret edilerek yaptıkları çalışmalar gözlemlenmiştir. K5 ilk tarım ve hayvacılık girişimi sürecinde çevreden olumlu ve olumsuz çok fazla tepkşyle karşılaştığıı belirtmiştir. Başlarda doğa dostu tarım çalışmalarıda zorlansa da, başarıya ulaştığıda çevreesideki bir çok girişimci kadına örnek olduğunu ve destek verdiğini dile getirmiştir. K5'in yapmış olduğu tarım çalışmalarına dair bazı görseller fotoğraf 1'de verilmiştir.

Fotoğraf 1: K5 Tarım Faaliyetleri

Kaynak: Orijinal, 2022.

K2 ve K10 birlikte yürüttükleri tarım ve hayvancılık faaliyetlerine dair görsellere Fotoğraf 2'de yer verilmiştir. Katılımcılar bölgede daha önce üretimi yapılmaya bir çok meyve sebzei yetiştiriciliğini denediklerini ve başarıya ulaştıklarını belirtmiştir. Bu süreçte devlet destekli tarım çalışmaları ile doğa dostu tarım çalışmalarını başladıklarını dile getirmişlerdir.

Fotoğraf 2: K2 ve K10 Tarım faaliyetleri

Kaynak: Orijinal, 2022.

Kadın girişimciler arasında yer alan K7, kedi tarım faaliyetlerinden ve doğada zate var olan itki ve meyvelerden elde ettiği ürülerin, hem yerel halk tarafıdan, hem de ziyaretçiler tarafıdan çok ilgi gördüğünü belirtmiştir. Bahsi geçen ürünlerin görselleri Fotoğraf 3'de verilmiştir.

Fotoğraf 3: K7 Tarım Faaliyetleri

Kaynak: Orijinal, 2022.

Kadın girişimcilerden doktora öğrencisi olan K8 eğitim hayatını devam ettirirken kardeşleri ile irlikte abada kalma arsa ve fıdık bahçeleride doğa dostu tarım çalışmaları aşlattıklarını dile getirmiştir. K8 kardeşleri ile birlikte topladıkları fındıkları sadece kurutup satmak yerine yeni ürünler ortaya koyabileceklerine inanmış ve başarılı olduklarını elirtmiştir. Fotoğraf 4'de K8'in tarım faaliyetlerine dair görseller sunulmuştur.

Fotoğraf 4: K8 Tarım Faaliyetleri

Kaynak: Orijinal, 2022.

6. Sonuç ve Tartışma

Gönüllülük ve tarım turizmi ekseninde gerçekleştirilen çalışmalarda temel amaç, gönüllülük algısını ortaya koyarak turizmin ekonomide itici gücünü

kullanarak, kalkınmayı hedeflemek ve/veya turizmin ev sahibi toplumlar için sömürgeci izlenimini tersine çevirip, oluşturduğu kötü etkiyi ortadan kaldırmaktır.

Bu araştırmada ise son yıllarda değeri artan gönüllülük faaliyetlerinin ve tarım turizminin geliştirilmesi için Ordu ilinin mevcut potansiyelinin incelenmesi ve ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda yerel halkın, yerel çiftçilerin ve konuyla ilgili diğer katılımcıların görüşleri derinlemesine incelenerek, konu kapsamında düşüncelerin ortaya konulması üzerine çalışılmıştır.

Bulgular ışığında, Ordu ilinin kırsal alan zengini, ekonomisi tarıma ve hayvancılığa bağlı bir il olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bölgede tarım ve hayvancılık çalışmalarında özellikle yöre kadınının rol oynadığı görülmüştür. İlin denize kıyısının olduğu, kış turizmi çalışmalarının yürütüldüğü, çok sayıda doğal yapıya ev sahipliği yaptığı ve ekoturizme yönelik çalışmaların olduğu da belirlemiştir. Yapılan ziyaretler, gözlemler ve icelenen veriler doğrultusunda, il kapsamında turizm için yeterli sayıda konaklama, yiyecek içecek ve eğlence mekalarının olduğu anlaşılmıştır.

İlde yapılan önemli çalışmalardan Kabakdağı ekoturizm çalışmaları yapılmaktadır. Bu durumu ilde tarım turizmini destekleyen en önemli örneklerden biridir. Ekosistemi, bitki ve matar çeşitliliği, milli park ve tabiat alaları da tarım tırizmine yönelik çekiciliği artırmaktadır.

Yapılan değerlendirme sonucunda, tarım çiftliklerine yerel ziyaretçi kabul edildiği görülmüştür. Ancak katılımcıların önemli bir kısmının, tarım turizmi ya da TaTuTa hakkında bilgi sahibi olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum şehrin tarım turizmi ve gönüllülük için ihtiyaç duyulan yapıtaşlarına sahip oldu ve bazı uygulamalar başlattığını göstermektedir. Fakat yetersiz reklam ve bilgilendirme bu çalışmaların gelişimini etkilemektedir.

Ordu ili tarımında önemli olumsuzluklardan biri olan pazar sorunu olduğu görülmektedi. Pazar alanine yetersizliği sorunu genel yetiştiricilerin depolanabilir tek bir ürüne rehavet göstermelerine sebep olmaktadır. Bu durum tarım temelli çalışmaları olumsuz etkileyebilmektedir. Fakat son yıllarda yapılan çalışmalara dair elde edilen veriler doğrulturuda, bölgede doğa dostu tarım çalışmalarının gelişimini etkilediği alaşılmaktadır. Devlet destekli tarım çalışmalarının yaygınlaşamsı, bölgede daha önce yetiştiriciliği yapılmamış bir çok sebze ve meyvenin, yetiştirilmeye başlanmasında rol oynamıştır. Eğitim seminerleri ve atatohumu çalışmaları ile tarımda doğa dostu çalımalar başarıya ulaştığı anlaşılmaktadır. Bölgede daha öce var olan, fakat yanlış uygulamalar sonucu yok olmaya yüz tutmuş bir çok tarım ürünün ve yenilebilir matar

çeşitlerinin geri dönüşü sağlandığı toplanan veriler arasıda bulunmaktadır. Bu çalışmaların gönüllü turistlerle desteklenmesi sonucunda, tarımda yeni bir pazar alanının oluşturulabileceği de düşünülmektedir.

Şehrin tarım ve turizm alanında yapılan gözlemler ve icelenen istatistikler sonucunda tarım turizmi için yeterli aktivite ve eylem planlarını oluşturulabileceği görülmektedir. Yapılan çiftlik çalışmalarının yoğuluğu ve doğada kendiliğinden yetişen çok sayıda mantar ve bitki çeşitliliğinin oluşu, gelen ziyaretçilerde merak ve gizem hissi uyadıracağı düşünülmektedir. Bunların yanı sıra çok sayıda yayla, tabiat alanı, milli parkları ve sahilinin oluşu, cittaslow kentleri ve eğlece hayatına uygun şehir merkezi ile ziyaretçilerin, tarım dışı aktiviteleri de gerçekleştirebilecekleri düşünülmektedir.

Ordu ilinin tarım turizmi potansiyeline yönelik katılımcıları görüşleri sonucu elde edilen verilere bakıldığıda, bölgedeki tarım faaliyetlerinin ve turizme genel bakışaçıların, bölgede tarım turizminin uygulanabilirliğine dair fikirlerin temelini oluşturduğu görülmektedir. Görüşmeler sonucu tarım turizminin uygulanabilir ve uygulanamaz oluşuna dair çok farklı görüşler elde edilmiştir. Tarım turizminin ev sahibi toplumların ziyaretçilere kapılarını sonuna kadar açtıkları bir turizm türü oluşu, kalacak yer temin etme ve güvensizlik gibi sorunları yanı sıra getirmektedir. Bu sebeple tarım turizmi için yetersiz altyapı olanakları, turizme ve turiste önyargı, engebeli arazi yapısı gibi sebepler, faaliyetlere engel teşkil eden sebepler olarak öne sürülmüştür. Fakat gönüllü turizm ve tarım turizminin dünyadaki ekonomik ve sosyal etkisini göz önünde bulunduran katılımcılar, bu turizm türlerinin il yönetiminin desteği ve alacağı güvenlik önlemleri ile önemli bir kalkınma aracı olacağını belirtmişlerdir.

Ev sahibi toplumlarla etkileşimin büyük önem arz ettiği gönüllü turizm ve tarım turizmi gibi turizm türleri için, katılımcıların konuya bakış açılarının bu turizm türlerinin gelişmesinde önemli bir etken olacağı bilimektedir. Bu sebeple turizme ve turiste ön yargının aşılabilmesi için, il yönetiminin katılımcı turizm plalamasını yaygınlaştırılarak, yerel halkın turizm faaliyetlerinin her adımında yer almasını sağlaması önerilmektedir. Turizm hakkında bilinçlenen ve gelir elde eden halkın, bir süre sonra önyargı ve korkularının yok olacağı düşünülmektedir.

Katılımcıların çoğunluğu, gönüllü ziyaretçiler kapsamında özellikle günübirlik ziyaretçileri kabul edebileceklerini belirtmiştir. Bulgular kapsamında, bu durumun sebebinin kırsal alanlarda ve çitlik evlerinde konaklama, altyapı eksikliği, çiftlik içi alternatif etkinliklerin yetersiliği gibi bir çok değişkenden oluştuğu sonucuna varılmaktadır. Bu sebeple öncelikle yerel halkın bu turizm türüne hazırlanması gerekmektedir. Bu noktada Türkiye'de ve dünyada

başarıya ulaşmış tarım turizmi ve gönüllülük çalışmalarının yapıldığı bölge ve şehirlerdeki uygulamalar örnek alınabilir.

Güneş & Dülger (2018), Tahtacıörencik üzerinde yaptığı çalışmada, DBB grubu ve TADYA'nın ekolojik çiftliklerde yapılabilecek rekreatif faaliyetlerin üzerinde durmuştur. Ekoturizm, tarım turizmi gibi turizm alanında başarıya ulaşan Tahtacıörencik'de gelen ziyaretçilerinde katılım gösterebileceği doğal merhem yapımı, soğuk yöntem sabun yapımı atölyelerine yer verilmiştir. Ordu ilinde çiftlik ve ekolojik yaşam bölgelerinde hem çiftçilerin elindeki malzemeyi farklı ürünlere dönüştürerek pazarda çeşitlilik sağlayabilmesi için, hem de gelen ziyaretçilere farklı rekreasyonel etkinlikler sunabilmek için atölye çalışmalarının yapılması önerilmektedir. Bu atölye çalışmaları sadece tarım alanında kalmayarak her yaştan ziyaretçiye uygun olarak tasarlanan oyuncak, ahşap, doğal kozmetik ürünler gibi çeşitlendirilebilir.

Çalışmanın genel bulguları içerisinde; Ordu ilinde tarıma yönelik çalışmaların önemli bir kısmının kadın girişimciler üzerinden ilerlediği ve son yıllarda tarımsal faaliyetlerin arttığı farkedilmiştir. Yapılan gözlemler doğrultusunda, belediyenin son yıllarda yaptığı sera yetiştiriciliği ve tarım seminerleri çalışmalarının bu durumu etkilediği anlaşılmıştır. Bu sonuç doğrultusunda kadınların tarımsal faaliyetlere daha çok teşvik edilmesine yönelik belediye çalışmaları, etkinlikler ve seminerler düzenlenmesi ve kadın girişimci teşvik programlarının geliştirilmesi önerilmektedir. Bu kapsamda tarım turizmi ve kadın girişimciliğin eş zamanlı olarak ilerleyebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Bailey, A. W., & Russell, K. C. (2012). Volunteer tourism: Powerful programs or predisposed participants?. Journal of Hospitality and Tourism Management, 19.

Benson, A., & Seibert, N. (2009). Volunteer tourism: motivations of German participants in South Africa. Annals of Leisure Research, 12(3-4), 295-314. dirme. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1-14.

Butcher, J., & Smith, P. (2010). 'Making a difference': Volunteer tourism and development. Tourism recreation research, 35(1), 27-36.

Buyruk, Hasan. (2019) "Ordu Yason Burnu ve Kilisesi." Akdeniz Sanat 13: 465-476.

Ciolac, R. (2016). Agrotourist Center-Proposal for Development of Agrotourism Infrastructure from Bihor County, Lucrări Ştiinţifice, 18(3): 107-114.

Civelek, C., Dalgın, T., Çeken, H., & Ekiztepe, B. (2014). Agro-turizm ve kırsal kalkınma ilişkisi: Muğla yöresindeki agro-turizm alanlarında bir araştırma. Turizm Akademik Dergisi, 1(1), 15-28.

Çamoğlu, S., Akıncı, M., & Bozkurt, A. (2011). Fındık sektörü, ekonomik ve yapısal problemleri: Ordu ili değerlendirmesi. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (6). 27-48.

Demirel, N., & Tekeli, E. K. (2020). Ordu-Çambaşı kayak merkezinin gelişimine ilişkin paydaşların görüşlerinin değerlendirilmesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(1), 315-332.

Güneş, S., G., & Dülger, A. (2018). Kırsal rekreasyonda eğitici aktivitelerin tarımın sürdürülebilirliği açısından önemi: Ankara-Güdül Tahtacıörencik örneği. Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 20(20), 477-503.

Güneş, S. G., Gündoğdu, K., & Aksu, H., S., (2021). ULAKBİM Tarafından Taranan Ulusal Hakemli Dergilerde Yayımlanmış Gönüllü Turizm Konulu Makalelerin Bibliyometrik Analiz. GSI Journals Serie A: Advancements in Tourism Recreation and Sports Sciences (ATRSS), 5 (1): 1-15

Güneş, S., G., & Gündoğdu, K. (2021). Dünyada ve Türkiye'de Gönüllü Turizmin Yeri. Uluslararası Turizmde Yükselen Eğilimler Kongresi Bildiri Kitabı, 5-20

Karadeniz, C. B. (2014). Sürdürülebilir turizm bağlamında sakin şehir perşembe. Journal of International Social Research, 7(29).

Karadeniz, C. B., Kabacık, M., & Sarı, S. (2018). Ordu İlinde Ekoturizm Uygulamaları, Kabakdağı, Kayabaşı Örneği. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(2), 323-337.

Kubickova, M., & Campbell, J. M. (2020). The role of government in agro-tourism development: a top-down bottom-up approach. Current Issues in Tourism, 23(5), 587-604.

MacDonald, K. (2015). Volunteer tourism: popular humanitarianism in neoliberal times, by Mary Mostafanezhad: Farnham, Ashgate 176 pp.,£ 60 (hardcover), ISBN: 978-1-4094-6953-7.

Misso, R., Andreopoulou, Z., Cesaretti, G. P., Hanna, S. S., & Tzoulis, I. (2018). Sustainable development and green tourism: New practices for excellence in the digital era. Journal for International Business and Entrepreneurship Development, 11(1), 65-74.

Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2022). https://ordu.ktb.gov.tr/TR-106500/tarihce.html. (Erişim Tarihi:02.02.2022)

Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2022). http://www.ordu.gov.tr/kultur-ve-turizm. (Erişim Tarihi:15.01.2024)

Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2022). https://ordu.ktb.gov.tr/TR-130415/cambasi-yaylasi---cambasi-kayak-merkezi-kabaduzordu.html. (Erişim Tarihi: 14.12.2022)

Öztürk, D., İslam, A., & Cangi, R. (2019). Ordu ili Ünye İlçesinde fındık işletmelerinin mevcut durum analizi ve beklentileri. Akademik Ziraat Dergisi, 8(Özel Sayı), 107-114.

Pekşen, A., & Kaplan, M. (2017). Ordu ilinin ekonomik öneme sahip yenilebilen doğa mantarları. Akademik Ziraat Dergisi, 6, 335-342.

Raymond, E. M., & Hall, C. M. (2008). The development of cross-cultural (mis) understanding through volunteer tourism. Journal of sustainable tourism, 16(5), 530-543.

Seong-Woo, L., ve Sou-Yeon, N. (2005). Agro-tourism as a rural development strategy in Korea. Journal of Rural Development, 29(6), 67-83

Stanovčić, T., Peković, S., Vukčević, J., & Perović, Đ. (2018). Going entrepreneurial: Agro-tourism and rural development in northern Montenegro. Business Systems Research: International Journal of the Society for Advancing Innovation and Research in Economy, 9(1), 107-117.

Şimşek H, Yıldırım A (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Tarınç. A. (2020). Gönüllü Turizm (Dijital Baskı). İktisat Yayınevi.

Tekin, H. H., & Tekin, H. (2006). Nitel Araştirma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme. İstanbul University Journal of Sociology, 3(13), 101-116.

TEPGE (2022). https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge. (Erişim Tarihi:15.08.2022).

Tomazos, K., & Butler, R. (2009). Volunteer tourism: The new ecotourism?. Anatolia, 20(1), 196-211.

Wearing, S. (2004). Examining best practice in volunteer tourism. Volunteering as leisure/leisure as volunteering: An international assessment, 209-224.

WWOOF Türkiye. (2022). TaTuTa nedir. https://wwoofturkey.org/tr/wwoof-nedir-tatuta-nedir?. (Erişim Tarihi:20.02.2022)

Vodopivec, B., & Jaffe, R. (2011). Save the world in a week: Volunteer tourism, development and difference. The European Journal of Development Research, 23(1), 111-128.

Yamamoto, D., & Engelsted, A. K. (2014). World Wide Opportunities on Organic Farms (WWOOF) in the United States: Locations and motivations of volunteer tourism host farms. Journal of Sustainable Tourism, 22(6), 964-982.

Yang, Z., Cai, J., & Sliuzas, R. (2010). Agro-tourism enterprises as a form of multi-functional urban agriculture for peri-urban development in China. Habitat International, 34(4), 374-385.

Yavuz, C. (2020). Ordu İlinde Faaliyet Gösteren 4 ve 5 Yıldızlı Otellerin Trıvago. Com Web Sitesindeki Puanlama ve Yorumlara Göre Değerlendirilmesi. *Journal of Recreation and Tourism Research*, *7*(4), 575-591.

BÖLÜM IX

DİJİTAL OKURYAZARLIK VE EMEKLİLİK DÖNEMİ

Digital Literacy and The Retirement Period

Pınar Nur DALGIÇ[1] & Fatma MANSUR[2]

[1](Arş. Gör.), Yozgat Bozok Üniversitesi
E-mail: p.nur.dalgic@yobu.edu.tr
ORCID: 0009-0002-0534-6767

[2](Doç. Dr.), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
E-mail: fatma.mansur@hbv.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0336-6329

1. Giriş

İnternet hayatın her alanında yerini alan ve hayatı kolaylaştıran bir unsurdur. Ancak interneti ve internet tabanlı uygulamaları etkili bir şekilde kullanmak bazı becerileri gerekmektedir. Bu noktada teknolojik gelişim ve değişimlere paralel olarak, dijital okuryazarlık kavramı ön plana çıkmaktadır. Dijital okuryazarlık, çeşitli teknolojik araçlar aracılığıyla sunulan bilgiyi etkin bir şekilde kullanma becerisini ifade etmektedir. Bu kavram, bireylerin dijital ortamda yer alan bilgileri anlama, değerlendirme, yorumlama ve bu bilgileri etkili bir şekilde kullanabilme yetilerini kapsamaktadır. Günümüzde teknolojinin giderek yaygınlaşması, dijital okuryazarlığın önemini daha da artırmıştır (Buckingham, 2015). Bu kavram günümüzün hızla dijitalleşen dünyasında her yaş grubundan bireyler için kritik bir öneme sahiptir. Özellikle emeklilik dönemindeki bireyler için dijital okuryazarlık, yaşam kalitesini artırmada ve sosyal katılımı sağlamada önemli bir rol oynamaktadır (Gilleard & Higgs, 2008).

İleri yaştaki bireyler, dijital teknolojileri kullanarak sağlık hizmetlerine erişimden sosyal bağlantılarını sürdürmeye kadar birçok alanda fayda sağlayabilmektedir (Czaja & Lee, 2007). Ancak, dijital okuryazarlık seviyesinin

düşük olması, yaşlı bireylerin bu teknolojilerden yeterince faydalanamamasına yol açabilmektedir. Bu nedenle, emeklilik döneminde dijital okuryazarlığın geliştirilmesi, bireylerin bağımsızlıklarını korumalarına ve yaşamlarını daha anlamlı ve üretken bir şekilde sürdürmelerine katkıda bulunabilmektedir (Xie, 2007).

Dijital okuryazarlığın emeklilik dönemindeki önemi, yaşlı bireylerin sosyal izolasyon riskini azaltmada, fiziksel ve ruhsal sağlıklarını korumada ve çeşitli hizmetlere erişimi kolaylaştırmada belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, dijital okuryazarlığın artırılmasına yönelik stratejilerin ve politikaların geliştirilmesi, hükümet tarafından desteklenmesi yaşlı bireylerin dijital çağda daha aktif ve bağımsız bir yaşam sürdürebilmeleri için kritik bir öneme sahiptir (Gatto & Tak, 2008).

2. Dijital Okuryazarlık

Teknolojik değişim ve dönüşüm, yeni dijital araçların ve internet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte hayatın her alanını etkilemiştir. Bu dijitalleşme süreci sağlık, eğitim ve hizmet sektörleri gibi pek çok alanda köklü değişikliklere yol açmıştır. Sayısal verilere bakıldığında 2020 yılında dünya nüfusunun yaklaşık %46'sı (3.4 milyar insan) internet kullanıcısıyken 2023 yılı itibariyle yaklaşık %64'ü (5.16 milyar insan) internet kullanıcısı haline gelmiştir. Türkiye'de ise 2023 yılı itibariyle 71.38 milyon internet kullanıcısı bulunmaktadır (Dijital Reports,2023). Bu yeni dijital dünya, dijital okuryazarlık kavramının önemini artırmış ve bireylerin bu yeni ortama uyum sağlaması gerekliliğini ortaya koymuştur (Demir Erbil & Hazer, 2021). Bilgi teknolojilerinin organizasyonlar, toplumlar ve bireyler üzerindeki etkileri ve bu süreçte yaşanan dijital dönüşüm dijitalleşme kavramı ile ele alınmaktadır. Dijital dönüşüm, bireylerin günlük yaşamlarını ve eğitim süreçlerini teknolojiye bağımlı hale getirmekte ve insan ilişkilerini doğrudan etkilemektedir. Teknolojinin yaygın kullanımı, iletişim şeklini, bilgiye erişimi ve toplumsal etkileşimleri köklü bir şekilde değiştirmektedir, bu da insanların yaşam biçimlerini ve sosyal yapılarını şekillendirmektedir (Hamiti, Reka & Baloghavâ, 2014). Eğitimde de yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanan bu teknolojiler bireylerin dijital okuryazarlık düzeylerini daha önemli hale getirmektedir. Okuryazarlık kavramı bireylerin duygu ve düşüncelerini okuma yazma yöntemiyle ifade etmesi olarak tanımlanabilmektedir (Rintaningrum, 2009). Daha gelişmiş bir tanımla okuryazarlık, bir kişinin toplumda işlevlerini yerine getirebilmesi, hedeflerine ulaşabilmesi, bilgi ve potansiyelini geliştirebilmesi için basılı ve yazılı bilgileri

kullanabilme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Sørensen vd., 2012). Ancak dijitalleşmeyle birlikte bu kavram genişlemiş ve dijital ortamlarda bilgiye erişim, onu eleştirel bir şekilde değerlendirme, üretme ve paylaşma yeteneğini de içine almış ve dijital okuryazarlık kavramının ortaya çıkmıştır.

Dijital okuryazarlık, günümüz bilgi sistemleriyle etkileşime girebilmek için gerekli beceri ve yetenekleri ifade etmektedir. Bu beceriler; sadece basılı materyallerle değil, aynı zamanda giderek artan çevrimiçi içeriklerle de (web siteleri, e-postalar, elektronik iletişim araçları, bilgisayar dosyaları, elektronik kayıtlar, diğer veri tabanları vb.) ilgili olmaktadır (Susło, Paplicki, Dopierała & Drobnik, 2018). Dijital okuryazarlık, teknolojik araçları kullanarak bilgiye erişme ve bilgi üretme becerisi olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram, bilgi ve iletişim teknolojilerini etkin bir şekilde kullanabilme yeteneğinin ötesine geçerek, bireylerin bu teknolojiler aracılığıyla kişisel gelişimlerine katkı sağlama ve yaşamda karşılaştıkları sorunları çözme kapasitesini de kapsamaktadır. Dijital okuryazarlık, bireylerin eleştirel düşünme, problem çözme ve dijital ortamda etkili iletişim kurma yeteneklerini geliştirmelerini sağlayarak, bilgi toplumunda aktif ve bilinçli bireyler olmalarını mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda dijital okuryazarlık, bireylerin dijital dünyada etkin ve bilinçli vatandaşlar olmalarını sağlamaktadır (Ferrari, 2012; Özerbaş & Kuralbayeva, 2018).

Dijital okuryazarlık, teknik, bilişsel ve sosyal-duygusal olmak üzere üç temel boyuttan oluşan kapsamlı bir kavramdır. Teknik boyut, dijital araçları etkili bir şekilde kullanma becerisini içerir; bunun yanı sıra, bilişsel boyut, bilgiyi araştırma, analiz etme ve eleştirel düşünme yeteneklerini gerektirmektedir. Sosyal-duygusal boyut ise etkileşim ve iletişim becerileri ile dijital etik ve kişisel güvenlik bilincini kapsamaktadır. Dolayısıyla, dijital okuryazar bireyler, teknolojik ilerlemelerle birlikte gelişen bu becerilerle donanımlı olarak, dijital dünyada güvenli, etkili ve sorumlu bir şekilde hareket edebilmektedirler (Ng, 2012: 1067-1068).

2.1. Dijital Okur Yazarlık Becerileri

Dijital okuryazarlık becerileri, bireylerin dijital teknolojileri etkili ve eleştirel bir şekilde kullanma kapasitesini ifade etmektedir. Bu beceriler, dijital dünyada etkin ve bilinçli bir şekilde var olabilmek için gereklidir ve çeşitli alt becerileri kapsamaktadır (Şimşek, Bilgehan, Aydoğan & Keskin, 2020). Uluslararası Eğitim Teknolojileri Topluluğu (The International Society for Technology in Education [ISTE]) dijital okuryazarlık becerilerini altı madde olarak belirlemiştir. Bu beceriler (ISTE, 2018):

Tablo 1. ISTE Dijital Okur Yazarlık Standartları

Standartlar	***Tanım***	***Örnek***
1-Yaratıcılık ve yenilik	Dijital araçları kullanarak yaratıcı fikirler geliştirme, yeni ürünler ve süreçler tasarlama.	Dijital sanat projeleri, yenilikçi uygulamalar geliştirme (Sefton-Green & Erstad, 2013).
2-İletişim ve iş birliği	Dijital teknolojileri kullanarak etkili iletişim kurma, iş birliği yapma ve küresel toplumlarla etkileşimde bulunma.	Online proje yönetimi, video konferans yoluyla takım çalışmaları (Church & de Oliveira, 2013).
3-Araştırma ve bilgi akıcılığı	Dijital araçları kullanarak bilgiye erişme, değerlendirme, kullanma ve paylaşma becerisi.	Çevrimiçi kütüphanelerden araştırma yapma, dijital not alma araçları kullanma.
4-Eleştirel düşünme	Dijital araçlarla verileri analiz etme, sorunları çözme ve karar verme sürecinde eleştirel düşünme yeteneklerini kullanma.	Veri analizi yazılımları kullanarak bilgi değerlendirme, dijital projelerde mantıklı argümanlar oluşturma (Jonassen, 2000).
5-Problem çözme ve karar verme	Dijital araçlar ve kaynaklar kullanarak karmaşık problemleri çözme ve etkili kararlar verme yeteneği.	Yazılım hatalarını giderme, dijital stratejiler geliştirme.
6-Dijital vatandaşlık ve teknoloji operasyonları ve kavramları	Dijital dünyada etik davranışlar sergileme, teknolojiyi güvenli ve yasal şekilde kullanma; dijital teknolojilerin temel operasyonlarını ve kavramlarını anlama.	Çevrimiçi güvenlik ve gizlilik politikalarını uygulama, dijital etik kurallara uyma.

Kaynak: The International Society for Technology in Education (ISTE). (2018). ISTE standards for students. Erişim adresi: https://iste.org/standards/students

Bu standartlar, bireylerin dijital ortamda bilgiye erişim, yaratıcı bilgi üretimi, etkili iletişim ve problem çözme gibi becerilerini geliştirerek, onları dijital dünyanın zorluklarına ve fırsatlarına hazır hale getirmektedir (Akman, 2021; Yakın & Okur, 2018).

2.2. Dijital Okuryazarlığın Tarihsel Gelişimi

Dijital okuryazarlığın tarihsel gelişimi, bilgisayar ve internet teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte köklü bir değişim ve gelişim göstermiştir. İlk olarak, bilgisayarların ve dijital teknolojilerin hanelere

girmesiyle, bireylerin bilgiye erişimi ve onunla etkileşim biçimleri köklü bir şekilde değişmiştir (Arafah & Hasyim, 2022). Okuryazarlık kavramı 19. yüzyılın ortalarında İngiliz eğitim reformcusu ve gazeteci James Paul Kay-Shuttleworth tarafından popüler hale getirilmiştir. Kay-Shuttleworth, eğitimde reform yapılması gerektiğini savunurken, bu reformların temelinde okuma yazma becerisinin önemini vurgulamış ve okuryazarlık terimini kullanmıştır. Dolayısıyla, modern anlamıyla okuryazarlık kavramının ilk kullanımı bu dönemdeki eğitim tartışmalarında ortaya çıkmıştır (Indrisano & Chall, 1995: 63). Lanham (1995), gelişme gösteren okuryazarlık kavramının kapsamını daha da genişleterek bilgiyi anlama becerisini de okuryazarlık kavramı kapsamına almıştır. Okuryazarlık kavramı, teknolojilerin gelişmesi ve teknolojik cihazların yaygınlaşmasıyla birlikte evrilmiş ve dijital okuryazarlık olarak yeni bir boyut kazanmıştır. Bilgisayarlar ve temel bilişim teknolojileri 1960'ların sonlarında okuryazarlık alanına girmeye başlamış ve bu dönemde bilgisayar kullanımı ve temel programlama becerileri ön plana çıkmıştır. Dijital okuryazarlık kavramı ise ilk kez 1997 yılında Amerikalı yazar Paul Gilster tarafından kullanılmış ve özel bir zihniyet türü olarak adlandırılmıştır (Gilster, 1997). Gilster (1997), dijital okuryazarlık kavramını, bilgisayar aracılığıyla erişilen çeşitli bilgileri anlama ve kullanma yetisi olarak tanımlamıştır. Ancak Gilster, dijital okuryazarlığı yalnızca bilgisayar ile sınırlamamakta, aynı zamanda bu bilgileri eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirme gerekliliğine dikkat çekmektedir. Bu bakış açısına göre, dijital okuryazarlık, bireylerin dijital ortamda sunulan bilginin doğruluğunu, güvenilirliğini ve geçerliliğini sorgulama yetisini de içermektedir. Dolayısıyla, dijital okuryazarlık sadece teknik bir beceri değil, aynı zamanda analitik ve eleştirel düşünmeyi de içeren kapsamlı bir yaklaşımdır. 1980'lerde kişisel bilgisayarların yaygınlaşmasıyla birlikte, dijital okuryazarlık kavramı önemli bir yer kazanmıştır. Bu dönemde bilgisayarlar hem kişisel hem de profesyonel amaçlarla kullanılmaya başlanmıştır. İnternetin 1990'larda yaygınlaşmasıyla dijital okuryazarlık kavramı daha da genişlemiştir; internet üzerinden bilgiye erişim, e-posta kullanımı ve çevrimiçi iletişim gibi beceriler bu kavramın temel bileşenleri haline gelmiştir. İnternetin geniş çapta kullanılmaya başlanmasıyla birlikte dijital okuryazarlık, sadece bilgiye erişim ve kullanım becerilerini değil, aynı zamanda dijital içerikleri eleştirel bir şekilde değerlendirme ve yaratma yeteneklerini de içermeye başlamıştır. Mobil teknolojiler ve sosyal medyanın 2000'lerde yükselişi, akıllı telefonlar, tabletler ve sosyal medya platformlarının kullanımını yaygınlaştırarak dijital dünyada etkin olmayı ve uyum sağlamayı zorunlu kılmıştır. Günümüzde dijital okuryazarlık, sadece dijital araçları

kullanma becerisini değil, aynı zamanda dijital güvenlik, veri koruma ve eleştirel medya okuryazarlığı gibi önemli yetkinlikleri de kapsamaktadır (Martin & Grudziecki, 2006).

2.3. Dijital Okuryazarlık Aşamaları

Martin ve Grudziecki (2006) dijital okuryazarlığı 3 aşamadan oluşan dijital yetkinlik modeli ile sunmuştur.

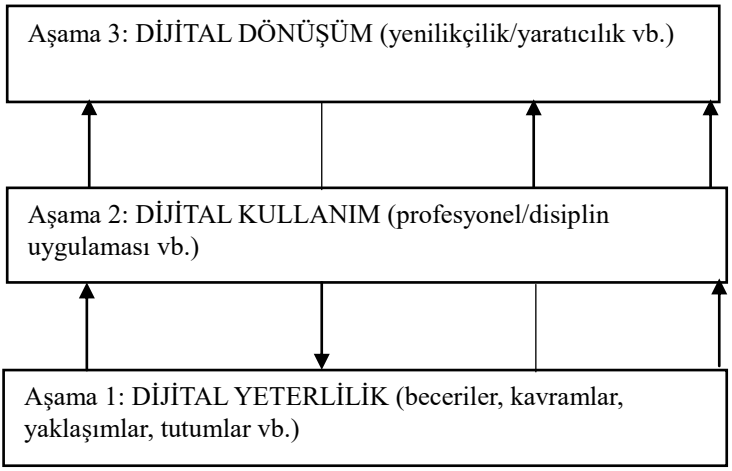

Şekil 1. Dijital Okuryazarlık Aşamaları (Martin & Grudziecki, 200

Dijital Yeterlilik: Modelin temelinde ilk aşama olan dijital yeterlilik yer almaktadır. Bu aşama, bireylerin temel dijital araçları ve teknolojileri kullanma becerilerine odaklanmaktadır. Bu, bilgisayar ve internet kullanımı, yazılım programları ile etkileşim ve temel dijital iletişim becerilerini içermektedir (European Commission, 2013). Dijital yeterlilik, dijital okuryazarlığın en temel düzeyidir ve bireylerin dijital araçları ve teknolojileri etkili bir şekilde kullanmalarını sağlamaktadır.

Dijital Kullanım*:* Bu aşamada, bireylerin dijital araçları daha etkin ve verimli bir şekilde kullanma becerileri geliştirilmektedir. Dijital kullanım, belirli bir bağlamda dijital araçların nasıl kullanılacağını ve bu araçlarla nasıl etkileşimde bulunulacağını anlamayı içermekte ve bu, problem çözme, bilgi yönetimi ve yaratıcı süreçlerde dijital teknolojilerin uygulanmasını kapsamaktadır (Martin & Grudziecki, 2006).

Dijital Dönüşüm: Dijital dönüşüm aşaması dijital okuryazarlığın en ileri düzeyidir ve bireylerin dijital teknolojileri kullanarak yenilik yapma ve dönüşüm

gerçekleştirme yeteneklerini içermektedir. Dijital dönüşüm, bireylerin dijital araçları kullanarak iş süreçlerini, sosyal etkileşimleri ve kişisel gelişimi yeniden şekillendirmelerini sağlamaktadır. Bu aşama, dijital teknolojilerin stratejik ve yaratıcı bir şekilde nasıl kullanılacağını ve bu teknolojilerin toplumsal ve ekonomik sistemler üzerindeki etkilerini anlama yeteneğini içermektedir (Ackoff, 1994; Brooks & McCormack, 2020; Mansur, 2022: 226; Martin & Grudziecki, 2006).

3. Emeklilik Döneminde Dijital Okuryazarlık

Dijital okuryazarlık, 21. yüzyılda yaşamın temel bir bileşeni olarak kabul edilmekte ve birçok araştırmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Ancak, mevcut literatür incelendiğinde, dijital gelişimin genellikle çocuk ve genç nesiller üzerine odaklandığı ve yaşlıların dijitalleşme süreçlerinin yeterince araştırılmadığı görülmektedir (Gonzales Gutierrez, 2015). Bu beceriler, sadece gençler değil aynı zamanda yaşlı bireyler için de kritik önem taşımaktadır. Yaşlılık döneminde dijitalleşme ve dijital okuryazarlık kavramları, yaşlı bireylerin teknolojiye entegrasyonunu ve sosyal katılımlarını artırmak açısından önemli bir potansiyele sahiptir (Santini, Galassi, Kropf & Stara, 2020).

3.1. Yaşlılık

Günümüzde, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de toplumsal yaşlanma ve yaşlı nüfusun artışı, toplumun yapısını köklü bir şekilde değiştiren önemli faktörlerden biri olmuştur. Yaşlanma süreci, zaman, kültür, yaşam koşulları, bireysel deneyimler ve yasal düzenlemeler gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Yaşlılık dönemlerini tanımlamak için kullanılan kriterler arasında en yaygın olanı, kronolojik yaşa dayalı yapılan tanımlamadır. Kronolojik yaş, en basit ve yaygın yaş ölçme yöntemi olarak kabul edilir. Dünya Sağlık Örgütü'ne (DSÖ) göre, yaşlılık 65 yaşından itibaren başlamaktadır (World Health Organization [WHO], 2015). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, 2023 yılı itibarıyla Türkiye'de 65 yaş ve üzeri nüfusun toplam nüfus içindeki oranı yaklaşık %10,3'tür. Bu, Türkiye'de her on kişiden birinin yaşlı olduğunu göstermekte ve veriler, Türkiye'nin yaşlı bir toplum olduğunu sunmaktadır. Birleşmiş Milletler'e (BM) göre; bir ülkedeki yaşlı nüfusun genel nüfusa oranı %8 ile %10 arasında olan ülkeler yaşlı, %10'un üzerinde olan ülkeler ise çok yaşlı olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamaya göre Türkiye, çok yaşlı nüfusa sahip ülkeler kategorisinde değerlendirilmektedir.

3.2. Emeklilik

Yaşlanma olgusu, sağlık bozulması, gelir azalması, psikolojik değişim, yalnızlık ve emeklilik gibi pek çok durumu da ortaya çıkarmaktadır. Emeklilik dönemi de insanların yaşlanıp, iş gücünden ayrılma ve daha önce alışık olunan rutinlerden farklı bir yaşam tarzına geçiş yapma dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönem, her ülkenin sosyal güvenlik sistemi, sosyo-ekonomik durumu ve kültürel yapısı gibi etkenlerden etkilenebilmekte ve bu nedenle emeklilik yaşı farklılaşabilmektedir (Tuncay, 2012).

Emeklilik dönemi, bireylerin sadece ekonomik açıdan değil, aynı zamanda sosyal ve psikolojik açıdan da desteklenmesi gereken bir süreçtir. Sosyal güvenlik sistemlerinin güçlü olduğu ülkelerde, emekliler daha güvende hissederken, sosyal destek mekanizmalarının yetersiz olduğu ülkelerde emeklilik süreci daha zorlu geçebilmektedir. Emeklilik sonrası, bireylerin sosyal hayata katılımlarının devam etmesi, gönüllülük faaliyetlerine yönelmeleri veya yeni hobiler edinmeleri, bu dönemin daha tatmin edici geçmesine katkıda bulunabilmektedir. Örneğin emeklilik döneminde dijitalleşme emeklilerin yaşam kalitesini arttırmak için önemli bir etkendir. Emeklilerin dijitalleşen dünyaya ayak uydurması ve dijital okuryazarlıklarının artması, emeklilerin evlerinden çıkmadan birçok hizmete ulaşmalarını sağlamaktadır. Bu da yalnızlık hissini azaltmakta ve sosyal katılımı teşvik etmektedir (Komp-Leukkunen, 2023).

3.3. Emeklilikte Dijital Okuryazarlık

Neves, Amaro ve Fonseca (2013), yaşlanan nüfusun ve bilgi iletişim teknolojilerinin giderek hayatı etkisi altına aldığını belirtmiştir. Yaşlı nüfus, değişen bu dünyada ve dijital okuryazarlık uyumu konusunda genç nüfustan daha geride olduğunu düşünmektedir (Baran, Kurt & Tekeli, 2017; Munteanu, Axtell, Rafih, Liaqat & Aly, 2018; Schreurs, Quan-Haase & Martin, 2017). Ülkemizde yapılan Hane Halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması'na (2023) göre, 16-24 yaş aralığındaki bireylerin teknoloji kullanım oranı %96,9 iken, 65-74 yaş aralığındaki yaşlılar için bu oran %40,7 olarak belirlenmiştir. Bu büyük farkın altında yatan ve buna bağlı olarak da dijital okuryazarlığın yaşlı ve emekli bireylerde daha düşük olmasının nedenleri arasında yaşlıların teknolojiyi öğrenme sürecinde karşılaştıkları zorluklar, yaşa bağlı fiziksel engeller, ürünlerin kullanımıyla ilgili endişeler ve kişisel bilgi güvenliği kaygıları gibi faktörler önemli bir rol oynamaktadır (Lee, Chen & Hewitt, 2011; Özbek, Ulubey, Adnan & Kocatürk Kapucu, 2022). Munteanu vd. (2018), yaşlıların dijital güven eksikliğinin veya dolandırıcılık gibi risklere maruz kalma kaygılarının bir sonucu olarak birçok çevrimiçi etkinlikten kaçındıklarını belirtmiştir.

Toplumdaki bireylerin yaşlanması, yaşamın farklı evrelerinde karşılaştıkları fizyolojik, psikolojik ve sosyal değişimleri de içermektedir. Emeklilik dönemi de insanların yaşlanıp, iş gücünden ayrılma ve daha önce alışık olunan rutinlerden farklı bir yaşam tarzına geçiş yapma dönemi olarak adlandırılmaktadır. Tam bu süreçte dijital teknolojilerin rolü giderek artmaktadır. Dijital okuryazarlık, bu dönemdeki bireyler için önemli bir beceri haline gelmektedir. Bazı emekliler için, dijital teknolojilere adapte olmak ve bunları günlük yaşamın bir parçası haline getirmek kolay olmamakta ve bu durum, sosyal bağlantıları güçlendirmek, sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştırmak, bilgiye erişimi artırmak ve genel yaşam kalitesini iyileştirmek gibi önemli fırsatları kaçırma riskini de beraberinde getirebilmektedir (Hargittai & Dobransky, 2018). Literatürde yaşlılar ve emekli olmuş bireylerin teknolojiyi en son benimseyen grup olduklarını ifade eden çalışmalar mevcuttur (Barnard, Bradley, Hodgson & Lyoyd, 2013; Fisk, Rogers, 2000; Özkan & Purutçuoğlu 2010). Bunun nedeninin yaşlıların teknoloji kullanımını kafa karıştırıcı ve öğrenilmesi zor olarak görmesi olduğu öne sürülmektedir (Eastman & Iyer, 2004).

Yaşa göre teknolojiyi benimseme ve kullanma farklılıklarının altında yatan nedenlerden biri, yaşlandıkça bireyin toplumda dezavantajlı hale gelmesidir. Örneğin, bazen zorunlu emeklilik, yaşlıların tam zamanlı işte çalışmayanlar arasına girmelerine yol açmaktadır. Bu sadece iş için bilgisayar veya internet becerilerini kullanma veya öğrenme ihtiyacını ortadan kaldırmakla kalmamakta, aynı zamanda geliri azaltmakta ve yaşlı yetişkinlerin daha düşük gelir gruplarında yer almalarına ve dolayısıyla teknolojilere daha az finansal kaynak ayırmalarına neden olmaktadır. İstihdam edilenler, işsiz veya işgücünden çıkanlardan daha fazla internet erişimine sahip olma eğilimindedir (Ulusal Telekomünikasyon ve Bilgi İdaresi, 2013). Ayrıca geçmişte, 1980 ve 1990'larda emekli olan nesil, çalışma yaşamları boyunca teknolojiyi bugünkü genç nesil kadar yoğun kullanmadıkları için teknoloji konusunda daha az bilgi sahibidirler (Becerikli, 2013). Yaşlı bireyler genellikle teknolojiyi gençlere daha uygun bulmakta ve bu nedenle teknolojiye karşı daha mesafeli durmaktadırlar (Marangoz, 2006). Van Deursen ve Van Dijk (2015), Hollanda'daki yaşlı yetişkinlerin dijital medyayı işletme becerileri ile internet menüleri ve bağlantıları gibi yapıları yönetme becerilerinde genç kullanıcılardan geri kaldığını ifade etmektedir. Bu çevrimiçi beceri eksikliği, interneti karışık, güvenilmeyen, riskli ve bilgi miktarının çok fazla, gezinmenin çok zor olduğu bir yer olarak görmelerine yol açabilmektedir (Hakkarainen, 2012; Hargittai & Dobransky, 2018).

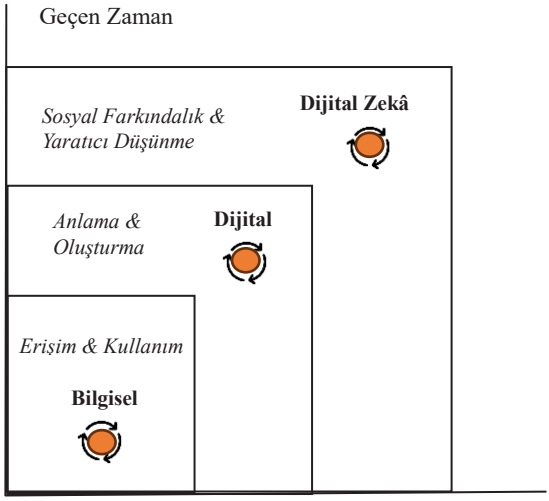

Şekil 2. Yaşlılarda Dijital Okuryazarlık Süreci (Martínez-Alcalá vd., 2021)

Şekil 2'ye göre, yaşlılarda dijital okuryazarlık, üç seviyede ele alınabilir (Martínez-Alcalá vd., 2021):

1) Temel beceriler: Bilgiye erişim ve kullanımı

2) Orta seviyede teknoloji kullanımı: Yaşam kalitesini artırma ve verimlilik sağlama 3) İleri seviyede dijital içerik oluşturma ve dijital kimlik bilinci geliştirme.

Şekil 2'de dijital okuryazarlık seviyeleri yatay olarak sıralanmıştır. Zaman ilerledikçe, yaşlı bireyin dijital okuryazarlık seviyelerinin evrimi ve okuryazarlık düzeyi geliştikçe daha yüksek seviyelere ulaştığı gösterilmektedir. Her bir seviyeye geçiş, belirli bir süre ve öğrenme sürecini temsil etmekte ve bu süreçte, ilk aşama (bilgisel) en temel ve kısa sürede öğrenilen, ikinci aşama (dijital) orta düzeyde bilgi ve beceri gerektiren, üçüncü aşama ise (dijital zeka) daha karmaşık ve uzun süren bir öğrenme sürecini ifade etmektedir. Bilgisel aşama, dijital cihazlara erişim sağlama ve temel kullanım becerilerini öğrenme sürecidir; bu aşama genellikle kısa sürede öğrenilmekte ve bireylerin dijital dünyaya giriş yapmalarını sağlamaktadır (Martínez-Alcalá vd., 2021). Dijital aşama, bireylerin dijital araçları anlamlandırma ve yaratıcı şekilde kullanma becerilerini geliştirdikleri, bilgi arama, değerlendirme ve çevrimiçi içerik oluşturma gibi daha karmaşık yetenekleri kazandıkları bir süreçtir; bu aşama daha uzun süreli

ve aktif bir öğrenme süreci gerektirmektedir. Dijital zeka aşaması ise, bireylerin dijital dünyadaki sosyal etkileşimleri ve yaratıcı düşünmeyi etkin bir şekilde kullanabildikleri en yüksek seviyedir. Sosyal medya ve çevrimiçi topluluklarda etkili etkileşimde bulunma ve dijital sorunlara karşı farkındalık geliştirme gibi karmaşık beceriler bu aşamada ortaya çıkmaktadır. Bu aşamalar, bir piramit yapısında düzenlenmiş olup, dijital okuryazarlık seviyelerinin zaman içinde nasıl evrildiğini ve daha yüksek seviyelere ulaşıldıkça sürecin karmaşıklığının arttığını göstermektedir (Herrera vd., 2015).

3.4. Emeklilik Döneminde Dijital Okuryazarlığın Faydaları

Küreselleşmenin ve hızla ilerleyen teknolojik gelişmelerin toplumda yarattığı dönüşümler, yaşlı nüfus üzerinde eşit olmayan etkiler yaratmıştır. Bu süreçte, yaşlılar ve teknoloji arasındaki ilişki giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Yeni teknolojiler, yaşlı bireylerin sosyal uyumu ve yaşam kalitesini artırmak için kritik bir rol oynamaktadır. Emeklilik döneminde, bireylerin daha fazla boş zamana sahip olması, dijital okuryazarlıklarını geliştirmeleri için fırsatlar sunmakta ve gelişmiş dijital okuryazarlık, yaşlı bireylerin yaşam kalitesini yükseltirken, sosyal izolasyonu azaltmakta ve toplumsal katılımlarını güçlendirmektedir (Martínez-Alcalá vd., 2021). Dijital okuryazarlığın emekliler için çeşitli faydaları bulunmaktadır. Bunlar;

- *Günlük Yaşamı Kolaylaştırma:* Emekli bireyler, dijital okuryazarlıkları sayesinde günlük yaşamlarında çevrimiçi alışveriş, bankacılık işlemleri ve fatura ödemeleri gibi faaliyetleri internet üzerinden hızlı ve kolay bir şekilde gerçekleştirebilmektedir. Bu durum, fiziksel olarak yorucu olabilecek işlemleri daha az zahmetli hale getirerek yaşlı bireyler için önemli bir pratiklik sunmaktadır. Dijital okuryazarlığın bu tür fonksiyonel faydaları, yaşlı bireylerin bağımsızlıklarını korumalarına ve yaşam kalitelerini artırmalarına katkıda bulunmaktadır (Zengin & Tuna Uysal, 2023).
- *Sağlık ve Bakım Hizmetlerine Erişim:* Dijital okuryazarlık, yaşlı bireylerin sağlık bilgilerine erişimini kolaylaştırmakta ve çevrimiçi sağlık portalları ve uygulamalar aracılığıyla kolay bir şekilde doktor randevusu almalarına, ilaç takibi yapmalarına olanak tanımaktadır. Ayrıca, tele-sağlık hizmetleri sayesinde yaşlılar, fiziksel olarak bir sağlık kurumuna gitmeden tıbbi danışmanlık alabilmektedir. Bu tür dijital araçlar, yaşlıların sağlık hizmetlerine erişimlerini hızlandırmakta, sağlık yönetimlerini geliştirmekte ve sağlık sistemine entegrasyonlarını artırmaktadır (Nguyen & Park, 2022).

- *Sosyal Destek ve İletişim:* Yaşlıların teknolojiyi kullanımında etkili olabilecek önemli faktörlerden biri, algıladıkları sosyal destek seviyesidir. Algılanan yüksek sosyal destek, yaşlı bireylerin psikolojik ve sosyal iyilik halleri üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. Ancak, algılanan sosyal desteğin düşük olması, yaşlılarda depresyon gibi olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Çevresinden yeterli sosyal destek göremeyen yaşlı bireyler, sosyal medya platformlarında arkadaşlıklar kurarak algıladıkları sosyal desteği artırma eğiliminde olabilmektedir. Araştırmalar, yaşlı bireylerin sosyal olarak aktif olmalarının ve etkili iletişimin önemini vurgulamaktadır. Yaşlı bireylerin sosyal çevreleriyle iletişimlerini devam ettirmeleri, algılanan sosyal destek seviyelerini ve yaşam doyumlarını artırmaktadır. Buna karşın, sosyal etkileşimlerin azalması algılanan sosyal destek ve yaşam doyumunu olumsuz etkileyebilmektedir (Aquino, Akin & Judge, 1996; Boylu & Günay, 2018).
- *Bilgi, Eğitim ve Eğlence Olanakları:* Dijital okuryazarlık, emeklilerin bilgiye, eğitim fırsatlarına ve eğlence olanaklarına erişimini önemli ölçüde arttırmakta ve internet üzerinden çeşitli bilgi kaynaklarına ulaşabilmelerini, sağlık, finans ve kişisel ilgi alanlarında güncel kalmalarını sağlamaktadır. Online kurslar ve web seminerleri sayesinde emekliler yeni beceriler öğrenebilmekte veya mevcut becerilerini geliştirebilmektedir. Ayrıca, dijital eğlence platformları aracılığıyla film, dizi, müzik ve oyun gibi çeşitli içeriklere erişmekte, boş vakitlerini daha keyifli hale getirebilmektedir (Nimrod, 2011; Rice, Newell & Morgan, 2007).
- *Dijital Güvenlik ve Korunma:* Emekliler için dijital güvenlik ve korunma, dijital okuryazarlığın önemli bir parçasıdır. Dijital okuryazarlık, emeklilerin internette güvenli bir şekilde gezinmelerini, kişisel bilgilerini korumalarını ve çevrimiçi dolandırıcılıklardan kaçınmalarını sağlamaktadır. Güvenli şifre oluşturma, kimlik avı e-postalarını tanıma ve güvenli web sitelerini kullanma gibi konularda bilgi sahibi olan emekliler, çevrimiçi tehditlerden daha iyi korunabilmektedirler (Olphert & Damodaran, 2013).
- *Dijital Kapsayıcılık ve Sosyal Adalet:* Dijital okuryazarlık, emeklilerin dijital dünyada daha kapsayıcı ve eşitlikçi bir şekilde yer almasına olanak tanımaktadır. Dijital beceriler, emeklilerin dijital uçurumun dışında kalmalarına yardımcı olmakta ve toplumun dijital dönüşümünden yararlanmalarını sağlamaktadır. Ayrıca, dijital platformlar aracılığıyla sosyal adalet konularında bilgi sahibi olabilir, bu konularda farkındalık yaratabilir ve toplumsal katılıma aktif olarak katılabilmektedirler (Van Dijk, 2006).

3.5. Emeklilik Dönemi Dijital Okuryazarlıkta Karşılaşılan Zorluklar

Dijital teknolojinin yaygınlaşmasıyla birlikte dijital okuryazarlık modern toplumlarda daha önemli bir hale gelmektedir. Fakat dijital okuryazarlık, sadece teknolojiye erişim olarak düşünülmemelidir. Aynı zamanda teknolojiyi etkili kullanma, edinilen bilgiye güvenilir kaynaklardan ulaşma ve eleştirel bir şekilde bilgiyi değerlendirme yeteneği olarak da ifade edilmektedir (Gilster, 1997).

Emeklilik dönemi, bireylerin iş gücünden ayrılarak önceki yaşam tarzlarından farklı bir sürece geçiş yaptıkları bir dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde dijital okuryazarlık, özellikle yaşlı bireyler için, teknoloji kullanımı, günlük yaşam ve iletişim bağlamında büyük önem taşımaktadır. Yaşlı bireylerin emeklilikte dijital teknolojileri kullanabilme veya kullanamama yetkinlikleri, ekonomik, psikolojik ve sosyal açıdan çeşitli değişimlere neden olabilmekte ve bu değişimler bireylerin yaşam kalitesi üzerinde önemli etkiler yaratabilmektedir (Gilster, 1997).

Emeklilik döneminde yaşlı bireyler dijital teknolojilere uyum sağlamada çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Öncelikle, emekliler genellikle teknolojiye geç uyum sağlamakta ve bu durum, yeni teknolojilere ve dijital araçlara adapte olma süreçlerinde temel zorluklar yaşamalarına neden olabilmektedir. Teknolojik becerilerin geliştirilmesi, emeklilikte genellikle zaman alıcı bir süreç olmakta ve bu durum, dijital dünyada etkin bir şekilde yer almalarını engelleyebilmektedir (Czaja vd., 2006). Bir diğer önemli zorluk, bazı emekli bireylerin uygun teknolojik altyapı ve internet erişiminden yoksun olmalarıdır. Bu eksiklik, bilgiye erişimlerini kısıtlamakta ve dijital okuryazarlık becerilerinin gelişimini engelleyebilmektedir. İnternet bağlantısı ve gerekli cihazlara sahip olmamak, dijital kaynaklara ulaşımda önemli engeller oluşturmakta ve bu durum, teknolojinin sunduğu fırsatlardan yararlanmalarını kısıtlamaktadır (Xie, 2007).

Dijital ortamların güvenliği ve kişisel bilgilerin korunması konusundaki endişeler de emekliler arasında yaygınlık göstermektedir. Birçok yaşlı birey, çevrimiçi güvenlik riskleri ve veri gizliliği konusunda endişe duymakta ve bu da dijital ortamlarda aktif olmalarını engelleyebilmekte ve teknolojiyi kullanma istekliliklerini azaltmaktadır (Livingstone & Helsper, 2007). Güvenlik kaygıları, teknolojiyi sınırlı bir şekilde kullanmalarına ve dijital platformlardan çekilmelerine yol açabilmektedir. Fiziksel veya psikolojik engeller, yaşlı bireylerin dijital teknolojileri etkili bir şekilde kullanmalarını zorlaştırabilmektedir. Özellikle görme veya işitme kaybı yaşayan bireylerde, teknolojik öğrenme isteği ve motivasyonu diğer bireylere kıyasla daha düşük olabilmektedir (Czaja & Lee, 2007). Bu engeller, teknolojiyi öğrenme ve kullanma süreçlerinde ek zorluklar yaratmakta ve dijital araçların erişilebilirliğini etkilemektedir. Son olarak,

birçok yaşlı birey, dijital teknolojilerle ilgili yeterli eğitim ve destek almamış olabilmektedir. Bu da teknolojiyi öğrenme ve kullanma süreçlerini daha da zorlaştırmaktadır. Yeterli eğitim ve destek eksikliği, teknolojinin kullanımı konusunda kendine güveni azaltmakta ve öğrenme sürecini yavaşlatmaktadır. Bu nedenlerle, yaşlı bireylerin dijital teknolojilere entegrasyonunda karşılaşılan zorlukların anlaşılması ve bu engellerin aşılması için kapsamlı stratejilerin geliştirilmesi büyük önem arz etmektedir (Charness & Boot, 2009).

3.6. Emeklilik Döneminde Dijital Okuryazarlığı Geliştirmeye Yönelik Strateji ve Öneriler

Yaşlılar dijital teknolojileri kullanırken çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu zorluklar arasında yaşa bağlı olarak gelişen görme, işitme, anlama ve el becerilerindeki güçlükler; teknolojilerin karmaşık ve teknik doğası; teknolojiyi öğrenmenin zor, maliyetli ve riskli olduğuna dair algılar; ekonomik kısıtlamalar nedeniyle ürünlere erişim eksiklikleri ve sosyal destek eksiklikleri sayılabilir (Özkan & Purutçuoğlu, 2010). Buna rağmen, dijital teknolojiler yaşlı bireyler için önemli avantajlar sunmaktadır. Bu teknolojiler, yaşlıların çevreleriyle iletişim kurmalarına, sosyal ilişkilerini sürdürmelerine, boş zamanlarını değerlendirmelerine, öğrenmeye devam etmelerine ve günlük yaşam aktivitelerini bağımsız olarak gerçekleştirmelerine yardımcı olabilir. Ancak mevcut teknolojik hizmetlerin genellikle genç nüfusa yönelik olarak tasarlandığı ve bu nedenle yaşlıların uyum sağlamakta zorluk yaşadıkları görülmektedir (Kalınkara & Sarı, 2018). Bu durum, yaşlı bireylerin dijital teknolojileri etkili bir şekilde kullanabilmeleri için tasarımlarının daha erişilebilir ve uyumlu hale getirilmesi gerektiğini göstermektedir. Yaşlı bireylere kolaylık sağlayıp dijital okuryazarlık düzeylerinin artmasına yardımcı olmak içinde çeşitli stratejiler ve öneriler geliştirilmiştir. Bu strateji ve öneriler; eğitim programları ve atölyeler, çevrimiçi eğitim kaynakları ve platformlar, kullanıcı dostu teknolojik cihazlar ve araçlar, devlet ve sivil toplum kuruluşları başlıkları altında incelenebilir.

3.6.1. Eğitim Programları ve Atölyeler

Yaşlı yetişkinler için dijital okuryazarlık eğitim programları, dijital uçurumu kapatma ve yaşlı yetişkinlerin dijitalleşmelerini teşvik etme ihtiyacından ortaya çıkmıştır. Dijital okuryazarlık programları, sunum biçimi, kapsamı ve içeriği açısından farklılık göstermektedir. Literatürde incelenen programlar, genellikle altı ile on dört hafta süresinde olup, her bir oturum bir ila iki saat arasında değişmektedir. Program müfredatı genellikle bir tabletin

temel özelliklerinin (örneğin, açma ve kapama, ses kontrolleri) öğretilmesiyle başlamakta ve daha gelişmiş konulara, örneğin e-posta, video konferans ve sosyal medya gibi konulara geçmektedir. Bu eğitim programları, yaşlı bireylere teknolojinin yaşamlarındaki faydasını gösterme ve bu nüfus arasında teknolojiye karşı olumlu tutumları artırma potansiyeline sahiptir. Eğitimin bitiminde yaşlı yetişkinlerin temel bilgisayar kullanımı, internet kullanımı, e-posta kullanımı ve sosyal medya kullanımı gibi çeşitli düzeylerde yetkinliklerin sağlanması amaçlanmaktadır (Anderson & Perrin, 2017).

Eğitim programlarını, yaşlı yetişkinlerin değerlerini yansıtacak şekilde uyarlamak önemli bir unsurdur. Bu noktada, eğitimin başında yaşlı yetişkinlere danışmak ve eğitimin her aşamasında ihtiyaçlarını dinlemek ve programı bu ihtiyaçlara uyarlayarak gerçekleştirmek önemlidir. Program sürecine yaşlı yetişkinlerin dahil edilmesi, katılımcıları güçlendirmekte ve içeriğin ihtiyaçlara uygun olmasını sağlamaktadır. Yaşlı yetişkinlerin teknoloji kullanımına dair çeşitli motivasyonlarının olduğu bilinmektedir. Aileleriyle bağlantı kurma arzusu, diğer bireylerle iletişimde olma isteği, yalnızlık hissini azaltma çabası, dijital okuryazarlık eksikliği, teknolojiyi daha kolay görevleri yerine getirmek için öğrenme ve modern dünyadan geri kalmama isteği bu motivasyonlar arasında yer almaktadır (Czaja, Lee. & Sharit, 2006).

Yaşlılar için düzenlenen atölyeler genellikle belirli bir konuya odaklanarak katılımcılara deneyimler sunmayı hedefleyen programlardır. Örneğin fotoğraf veya video düzenleme atölyeleri, online bankacılık hizmetlerine yönelik atölyeler, tele-sağlık uygulamalarının kullanımına yönelik atölyeler gibi çeşitli programlar bulunmaktadır. Dijital okuryazarlık eğitim programları, yaşlı bireylerin sosyal, ekonomik ve yaşam kalitelerini artırmada büyük önem taşımaktadır. Bu programlar, yaşlı yetişkinlerin dijital dünyaya uyum sağlamalarına ve daha bağımsız bir yaşam sürmelerine olanak tanımaktadır. Eğitimler sayesinde yaşlı bireyler, teknoloji kullanımında daha yetkin hale gelmekte ve günlük yaşamlarını kolaylaştıracak beceriler kazanmaktadır (Xie, 2011).

3.6.2. Çevrimiçi Eğitim Kaynakları ve Platformları

Yaşlı yetişkinler, çevrimiçi eğitim platformları aracılığıyla dijital okuryazarlık becerilerini geliştirebilmektedirler. Türkiye'de bu alanda çeşitli çevrimiçi eğitim kaynakları ve platformlar bulunmaktadır. Örneğin, Uzaktan Eğitim Merkezleri (UZEM) ve Eğitim Bilişim Ağı (EBA) gibi devlet destekli programlar, emeklilerin dijital becerilerini geliştirmeleri için önemli fırsatlar sunmaktadır (Demirel & Altunay, 2022). Ayrıca, YouTube ve diğer sosyal medya

platformlarında bulunan web seminerleri ve üniversiteler tarafından düzenlenen dijital okuryazarlık eğitimleri, emeklilerin bilgiye erişimini kolaylaştırmaktadır. Bu kaynaklar, emeklilerin dijital dünyaya uyum sağlamalarına ve daha bağımsız bir yaşam sürmelerine olanak tanımaktadır.

Dijital okuryazarlığı geliştirmeye yönelik olan çevrimiçi eğitim platformları, emeklilerin sosyal bağlantılarının güçlenmesine, bilgiye daha hızlı ve kolay erişim sağlamalarına, teknolojiyi etkin şekilde kullanarak yaşamlarını zenginleştirmelerine olanak tanımaktadır.

3.6.3. Kullanıcı Dostu Teknolojik Cihazlar ve Araçlar

Dijital okuryazarlık becerisinin gelişmesinde teknolojinin sunmuş olduğu cihaz ve araçlar büyük bir öneme sahiptir. Emeklilik döneminde kullanımı kolay ve kullanıcı dostu teknolojiler yaşlı bireylerin teknolojik dünyaya adapte olmalarını sağlamaktadır (Olsson & Andersson, 2022). Örneğin akıllı telefon ve tabletler, yaşlı kullanıcıların rahatlıkla kullanabilmeleri için tasarlanmış kullanıcı dostu arayüzler sunmaktadır. Özellikle büyük ekranlı ve daha yüksek çözünürlüğe sahip cihazlar, görme rahatsızlığı olan yaşlı bireyler için çözüm olarak görülmektedir. Ayrıca bu cihazların yazı tipi boyutu, ekran parlaklığı, ses seviyeleri gibi ayarların kişiselleştirilmesi de ihtiyaç anında uyarlamalara ve kullanıma yardımcı olmaktadır. Diğer bir teknolojik araç olarak giyilebilir teknolojiler, dijital okuryazarlığı geliştirmede önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle akıllı saatler ve diğer giyilebilir cihazlar, yaşlı bireylerin sağlık yönetimini daha etkili ve erişilebilir hale getirmektedir. Bu cihazlar, kullanıcıların sağlık durumlarını sürekli olarak izlemeye yardımcı olan çeşitli özellikler sunmaktadır. Örneğin, akıllı saatler kalp atış hızını gerçek zamanlı olarak izlemekte ve bu bilgileri kullanıcının genel kalp sağlığı hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca, adım sayar fonksiyonları sayesinde günlük fiziksel aktiviteleri takip etmekte ve hareketsizlik süresini izleyerek kullanıcıyı hareket etmeye teşvik etmektedir. Dijital okuryazarlığı artırmada etkili olan bir diğer giyilebilir teknoloji türü ise akıllı bilekliklerdir (Chen & Lee, 2023). Bu cihazlar, genellikle kalp atış hızı, adım sayısı, uyku kalitesi gibi temel sağlık verilerini takip ederken, aynı zamanda kullanıcıya anlık sağlık bilgilerini sunmakta ve gerektiğinde uyarılar yapmaktadır. Örneğin, yüksek kalp atış hızlarını veya düşük adım sayılarını algılayarak kullanıcılara sağlık durumlarını izlemeleri için önemli hatırlatmalar gönderebilme özellikleri de bulunmaktadır. Bu teknolojik araçlar, yaşlı bireylerin sağlıklarını takip edebilmeleri ve sağlıklarını yönetebilmeleri açısından önemlidir (Olsson & Andersson, 2022).

Dijital teknolojinin sağladığı avantajlardan biri de sağlık bakım ve hizmetlerini daha kolay erişilebilir bir hale getirmesidir. Özellikle emeklilik döneminde yaşlı yetişkinler dijital becerileri sayesinde sağlık bilgilerine rahat erişmekte ve çevrimiçi sağlık uygulamaları aracılığıyla kolay bir şekilde doktor randevusu alabilmektedirler. Tele-sağlık, uzaktan sağlık hizmetleri sunan bir dizi teknolojik çözümü içeren bir hizmet türüdür. Bu çözümler arasında hekim-hasta video görüşmeleri, uzaktan hasta takibi, dijital reçete uygulamaları gibi hizmetler bulunmaktadır. Gelecekte ise bu teknolojilerin daha da yaygınlaşarak emeklilerin sağlık hizmetlerine olan ulaşımını, yüz yüze muayene maliyetlerini azaltıp daha etkili ve verimli bir hizmet sunumunu, özellikle kronik rahatsızlığı olan hastaların uzaktan takip ve tedavisini kolaylaştırması beklenmektedir (Nguyen & Park, 2022).

Gelecek trendler arasında, yaşlı bireyler için özel olarak tasarlanmış akıllı teknolojiler, yapay zeka destekli kişisel asistanlar ve daha erişilebilir arayüzler öne çıkmaktadır. Bu teknolojiler, yaşlı bireylerin günlük yaşam aktivitelerini daha bağımsız bir şekilde sürdürmelerine olanak tanıyabilmekte ve dijital okuryazarlık düzeylerini artırabilmektedir. Ayrıca, artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik, yaşlı bireylerin sosyal etkileşimlerini ve öğrenme deneyimlerini zenginleştirerek, teknolojiye entegrasyonlarını güçlendirebilir uygulamalardır. Bu gelişmeler, yaşlı bireylerin dijital dünyadaki yerlerini sağlamlaştıracak ve teknolojiye daha rahat uyum sağlamalarını destekleyecektir.

3.6.4. Devlet ve Sivil Toplum Kuruluşları

Birçok hükümet, dijital okuryazarlık becerilerini geliştirmek amacıyla emeklilere yönelik eğitim programları, projeler ve çeşitli teşvikler düzenlemektedir. Bu programlar, genellikle ücretsiz veya düşük maliyetli olup, geniş bir emekli kitlesine ulaşmayı hedeflemektedir (Smith & Jones, 2020). Programlar genellikle yerel yönetimler veya sosyal hizmetler tarafından sunulmakta ve emeklilere dijital beceriler kazandırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, Sivil Toplum Kuruluşları (STK) da bu çabaları desteklemekte, hükümetle iş birliği içinde emeklilere yönelik dijital okuryazarlık eğitimleri düzenlemekte ve gönüllü eğitmenlerle ortaklık yapmaktadır. Örneğin, Türk Kızılay ve Türkiye Yeşilay Derneği, emeklilere yönelik dijital okuryazarlık eğitimleri düzenlemekte ve bu eğitimlerde gönüllü eğitmenlerden yararlanmaktadır (Türk Kızılay, 2023; Yeşilay, 2023). Bu programlar, yaşlı bireylerin dijital becerilerini artırarak, modern dünyaya uyum sağlamalarına ve daha bağımsız bir yaşam sürmelerine olanak tanımaktadır.

Türkiye'deki bazı devlet destekli projeler arasında, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi tarafından yürütülen "Dijital Okuryazarlık" programları ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) tarafından sağlanan eğitimler bulunmaktadır (Dijital Dönüşüm Ofisi, 2022). Ayrıca, çeşitli belediyeler ve üniversiteler, emekliler için dijital okuryazarlık kursları düzenlemekte ve bu süreçte gönüllü eğitmenlerle iş birliği yapmaktadır (Kaya, 2022).

Gelecekte, dijital teknolojilerin daha fazla gelişim göstermesi ve ekonomik engellerin azaltılması amacıyla daha fazla kamu politikası geliştirilmelidir. Çünkü emeklilik döneminde olan bireylerin dijital becerilerini güçlendirmek adına eğitim programları, çeşitli çevrimiçi eğitim platformları, seminer ve kurslar gibi eğitim platformlarına olan ihtiyaç giderek artmaktadır. Örneğin, hükümet veya sivil toplum kuruluşları emeklilere yönelik ücretsiz veya daha az maliyetli olan eğitim platformlarını sağlamalı ve bu hizmetlere erişimi kolaylaştırmalıdır (Heart & Kalderon, 2013).

Sonuç olarak emeklilikte dijital okuryazarlık alanında gelecek trendler ve beklenen gelişmeler, yaşlı bireylerin yaşam kalitesini arttırmaya yardımcı olmada kritik öneme sahiptir. Gelecekte bu konuların daha da önem kazanması beklenmekte ve emeklilerin teknolojiye uyum sağlama süreci ve politika düzenlemeleri bu alandaki gelişmeler için önem kazanmaktadır.

4. Sonuç

Emeklilik döneminde dijital okuryazarlık, yaşlı yetişkinler için giderek daha kritik bir konu haline gelmiştir. Dijital teknolojiler, emeklilik dönemindeki bireylerin yaşam kalitesini artırmada önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu bölümde, dijital teknolojilerin emeklilik döneminde nasıl kullanılabileceği, bu süreçte karşılaşılan zorluklar ve gelecekteki eğilimler ele alınmıştır.

Dijital teknolojiler, birçok farklı noktada emeklilik döneminde bireylerin hayatlarını kolaylaştırmaktadır. Örneğin; günlük yaşamı kolaylaştırma, sağlık ve bakım hizmetlerine erişim, finansal planlamalar, sosyal destek ve iletişimin artması, yeni bilgi ve becerilerin edinilmesi, eğlence ve kültür faaliyetleri gibi birçok alanda yaşlı bireylere destek sağlamaktadır (Zengin & Tuna Uysal, 2023). Fakat bu teknolojilerin giderek yaygınlaşmasıyla birlikte bazı zorluklar da beraberinde gelmektedir. Örneğin, verilerin gizliliği ve dolandırıcılık gibi konulardaki güvenlik endişeleri özellikle yaşlı bireyler için kritik bir öneme sahiptir. Bu nedenle dijital okuryazarlık kavramı, yaşlı bireylerin dijital teknolojileri anlama, kullanma ve teknolojilerden güvenle faydalanabilme yeteneği olarak ele alınmaktadır (Santini, Jose vd., 2020).

Sonuç olarak emeklilik döneminde dijital okuryazarlık kavramı, yaşlı bireylerin yaşam kalitelerini arttırmada kritik bir öneme sahip olmaktadır. Bu alanda ilerlemelerin sağlanması için de hükümet destekli eğitim programlarının, politikaların, sivil toplum kuruluşları tarafından düzenlenen etkinliklerin iş birliği içinde güçlendirilmesi ve emeklilere tanıtılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Ackoff, R. L. (1994). *The democratic corporation: A radical prescription for recreating corporate America and rediscovering success*. New York: Oxford University Press.

Akman, Y. (2021). Dijital okuryazarlık ve eğitimdeki önemi. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama Dergisi*, 20(1), 123-137.

Anderson, M., & Perrin, A. (2017). *Technology use among older adults*. Pew Research Center.

Aquino, J. P., Akin, H. R., & Judge, L. T. (1996). Social support and psychological well-being in older adults. *Journal of Aging and Health*, 8(3), 330-353.

Arafah, B. & Hasyim, M. (2022). Dijital okuryazarlığın tarihsel gelişimi. *Teknoloji ve Eğitim Dergisi*, 18(3), 45-59.

Baran, M., Kurt, A. A., & Tekeli, E. (2017). Yaşlıların dijital teknolojileri kullanım düzeyleri üzerine bir araştırma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 1(45), 205-217.

Barnard, Y., Bradley, M. D., Hodgson, F. & Lloyd, A. D. (2013). Learning to use new technologies by older adults: Perceived difficulties, experimentation behaviour and usability. *Computers in Human Behavior*, 29(4), 1715-1724.

Becerikli, S. (2013). Dijital okuryazarlık ve yaşlılar: Sosyal katılımı artırmada bir araç olarak internet kullanımı. *Turkish Online Journal of Educational Technology*, 12(2), 1-9.

Boylu, A. A., & Günay, G. (2018). Yaşlı bireylerde algılanan sosyal desteğin yaşam doyumu üzerine etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 1351-1363.

Brooks, M. & McCormack, S. (2020). *Digital transformation: Surviving and thriving in an era of mass extinction.* New York: Wiley.

Buckingham, D. (2015). Defining digital literacy – What do young people need to know about digital media? *Nordic Journal of Digital Literacy,* 10, 21-34.

Charness, N., & Boot, W. R. (2009). Aging and information technology use: Potential and barriers. *Current Directions in Psychological Science*, 18(5), 253-258.

Chen, J. & Lee, Y. (2023). Wearable technology and older adults: Health management and digital literacy. *Journal of Health Informatics*, 28(2), 142-156.

Church, K. & de Oliveira, R. (2013). What's up with WhatsApp? Comparing mobile instant messaging behaviors with traditional SMS. *Proceedings of the 15th International Conference on Human-Computer Interaction with Mobile Devices and Services,* 352-361.

Czaja, S. J., & Lee, C. C. (2007). The impact of aging on access to technology. *Universal Access in the Information Society,* 5(4), 341-349.

Czaja, S. J., Lee, C. C. & Sharit, J. (2006). The impact of technology on older adults. *Journal of Aging & Social Policy,* 18(2), 89-105.

Demir Erbil, D. & Hazer, O. (2021). Dijital okuryazarlık: Kuramsal bir inceleme. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 123-137.

Demirel, H. & Altunay, M. (2022). Türkiye'de dijital okuryazarlık eğitim programları ve emeklilere yönelik projeler. *Eğitim ve Teknoloji Dergisi*, 14(1), 23-34.

Dijital Dönüşüm Ofisi. (2022). Dijital okuryazarlık programları.

Dijital Reports. (2023). Türkiye internet kullanıcı istatistikleri. *Dijital Reports.*

Eastman, J. K. & Iyer, R. (2004). The elderly's uses and attitudes towards the internet. *Journal of Consumer Marketing*, 21(3), 208-220.

European Commission. (2013). *Survey of schools: ICT in education*. Brussels: European Union.

Ferrari, A. (2012). Digital competence in practice: *An analysis of frameworks.* JRC Technical Reports.

Fisk, A. D. & Rogers, W. A. (2000). *Handbook of human factors and the older adult*. San Diego: Academic Press.

Garcia, A. (2023). Blockchain technology and retirement planning: Future prospects and challenges. *Journal of Financial Planning*, 36(4), 45-54.

Gatto, S. L. & Tak, S. H. (2008). Computer, internet, and e-mail use among older adults: Benefits and barriers. *Educational Gerontology*, 34(9), 800-811.

Gilleard, C. & Higgs, P. (2008). Internet use and the digital divide in the English longitudinal study of ageing. *European Journal of Ageing*, 5, 233-239.

Gilster, P. (1997). *Digital literacy*. New York: Wiley.

Gonzales Gutierrez, R. (2015). Aging and digital divide. *Journal of Technology and Aging*, 12(2), 115-130.

Hakkarainen, P. (2012). Social media use and the challenges of information literacies in higher education. 17(6), 723-734.

Hamiti, M., Reka, B. & Baloghavâ, M. (2014). The role of digital literacy in improving education. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 116, 3716-3720.

Hargittai, E. & Dobransky, K. (2018). Old dogs, new clicks: Digital inequality in skills and uses among older adults. *Canadian Journal of Communication*, 43(2), 351-369.

Heart, T., & Kalderon, E. (2013). Older adults: Are they ready to adopt health-related ICT? *International Journal of Medical Informatics*, 82(11), e209-e231.

Herrera, L., Garcia, J., & Pérez, M. (2015). Digital literacy and information literacy: Bridging the gap. *Educational Technology Research and Development*, 63(5), 1-18.

Indrisano, R. & Chall, J. S. (1995). *Literacy development*. In G. G. Duffy, L. R. Roehler, & J. Mason (Eds.), *Comprehension instruction: Perspectives and suggestions* (pp. 63-79). New York: Guilford Press.

Jonassen, D. H. (2000). Toward a design theory of problem solving. *Educational Technology Research and Development*, 48(4), 63-85.

Kalınkara, F. & Sarı, H. (2018). Dijital teknolojiler ve yaşlı bireyler: Uyum süreci ve zorluklar. *Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi*, 22(4), 67-78.

Kaya, A. (2022). Belediye ve üniversiteler tarafından düzenlenen dijital okuryazarlık kursları. *Yerel Yönetimler ve Eğitim Dergisi*, 16(3), 55-68.

Komp-Leukkunen, T. (2023). Digital literacy in retirement. *Journal of Aging Studies,* 45, 95-108.

Lanham, R. A. (1995). Digital literacy. *Scientific American*, 273(3), 198-200.

Lee, L., Chen, D. & Hewitt, L. (2011). Age differences in constraints encountered by seniors in their use of computers and the internet. *Computers in Human Behavior*, 27(3), 1231-1237.

Leist, A. K. (2013). Social media use among older adults: A mini-review. *Gerontology,* 59(4), 378-384.

Livingstone, S., & Helsper, E. (2007). Gradations in digital inclusion: Children, young people, and the digital divide. *New Media & Society*, 9(4), 671-696.

Mansur, S. (2022). *Digital transformation and its impact on modern society*. London: Routledge.

Marangoz, M. (2006). Yaşlı bireylerin bilgisayar ve internet kullanımı: Türkiye örneği. *Eğitim ve Bilim*, 31(141), 56-67.

Martin, A. & Grudziecki, J. (2006). DigEuLit: Concepts and tools for digital literacy development. *Innovation in Teaching and Learning in Information and Computer Sciences*, 5(4), 249-267.

Martínez-Alcalá, C. I., Rosales-Lagarde, A., Alonso-Lavernia, M. D., Ramírez-Salvador, J. A., Jiménez-Rodríguez, B., Cepeda-Rebollar, R. M., ... & Agis-Juárez, R. A. (2021). Digital literacy of older adults: A systematic literature review. *Computers in Human Behavior,* 121, 106766.

Munteanu, C., Axtell, A., Rafih, L., Liaqat, A. & Aly, H. (2018). Age-related differences in online privacy concerns. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking,* 21(1), 18-25.

Neves, B. B., Amaro, F. & Fonseca, J. R. S. (2013). Coming of (old) age in the digital age: ICT usage and non-usage among older adults. *Sociological Research Online*, 18(2), 1-14.

Ng, W. (2012). Can we teach digital natives digital literacy? *Computers & Education*, 59(3), 1065-1078.

Nguyen, H. T., & Park, J. (2022). Telehealth services: Improving accessibility and health outcomes for older adults. *Journal of Telemedicine and Telecare*, 28(1), 3-10.

Nimrod, G. (2011). The fun culture in seniors' online communities. *The Gerontologist,* 51(2), 226-237.

Olphert, C. W. & Damodaran, L. (2013). Older people and digital disengagement: A fourth digital divide*?*. *Gerontology*, 59(6).

Olsson, T. & Andersson, P. (2022). User-friendly technologies for older adults: Challenges and solutions. *Technology and Aging Review*, 7(3), 67-80.

Özbek, A., Ulubey, O., Adnan, M., & Kocatürk Kapucu, D. (2022). Yaşlı bireylerin dijital okuryazarlık düzeyleri ve internet kullanım davranışları. *Journal of Educational Technology and Online Learning,* 5(1), 15-28.

Özerbaş, M. A. & Kuralbayeva, A. (2018). Dijital okuryazarlık ve dijital vatandaşlık eğitimi. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(12), 123-134.

Özkan, Y. ve Purutçuoğlu, E. (2010). Yaşlılıkta Teknolojik Yeniliklerin Kabulünü Etkileyen Sosyalizasyon Süreci, *Aile ve Toplum,* 6(23), 37-46.

Rice, R. E., Newell, S. E. & Morgan, C. S. (2007). Internet use among retired older adults: The impact of digital literacy and access to information. *Information, Communication & Society,* 10(1), 9-31.

Rintaningrum, R. (2009). Literacy and digital literacy. *Indonesian Journal of Applied Linguistics*, 8(2), 123-138.

Santini, S., Galassi, F., Kropf, J., & Stara, V. (2020). The role of digital literacy for older adults' participation in social life. *Gerontechnology,* 19(3), 157-167.

Santini, S., Jose, J., & Cornelius, C. (2020). Digital literacy and the elderly: A review of the literature. *Educational Gerontology,* 46(2), 95-104.

Schreurs, K., Quan-Haase, A. & Martin, K. (2017). Exploring older adults' social media use: The impact of cognitive decline and perceived social isolation. *Ageing & Society,* 37(1), 159-177.

Sefton-Green, J. & Erstad, O. (2013). Identity, community, and creative work in the digital age. *Cambridge Journal of Education*, 43(4), 393-408.

Seifert, A., & Schelling, H. R. (2018). Seniors online: Attitudes toward digital technology in old age. *Gerontology,* 64(2), 141-148.

Smith, R., & Jones, M. (2020). Government initiatives and digital literacy programs for retirees. *Public Policy and Aging Review*, 29(1), 34-49.

Sørensen K., Broucke S.V., Fullam J., Doyle G., Pelikan J., Slonska Z.& Brand H.

(2012). Health literacy and public health: A systematic review and ıntegration of definitions and models. BMC Public Health, 12(80), 1-13.

Susło, R., Paplicki, M., Dopierała, K. & Drobnik, J. (2018). Digital literacy and its

importance in the context of lifelong learning. Education Sciences, 8(3), 123-132.

Şimşek, B., Bilgehan, A., Aydoğan, R. & Keskin, M. (2020). Dijital okuryazarlık becerileri: Kuramsal bir inceleme. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama Dergisi*, 10(1), 56-68.

The International Society for Technology in Education (ISTE). (2018*). ISTE standards for students.*

Tuncay, T. (2012). *Emeklilik ve yaşlanma: Türkiye perspektifi.* Ankara: Siyasal Kitabevi.

Türk Kızılay. (2023). Emeklilere yönelik dijital okuryazarlık eğitimleri.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2023). *Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması 2023*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.

Ulusal Telekomünikasyon ve Bilgi İdaresi. (2013). *Exploring the digital nation: Embracing the mobile internet.* Washington, DC: US Department of Commerce.

Van Deursen, A. J. A. M. & Van Dijk, J. A. G. M. (2015). *The digital divide in the age of the internet*. Routledge.

Van Dijk, J. A. G. M. (2006). Digital divide research, achievements and shortcomings. *Poetics,* 34(4-5), 221-235.

World Health Organization (WHO). (2015). *World report on ageing and health.* Geneva: WHO Press.

Xie, B. (2007). Using the internet for offline relationship formation. *Social Science Computer Review*, 25(1), 99-107.

Xie, B. (2011). Older adults' adoption of technology: The role of social networks. *Journal of Applied Gerontology*, 30(4), 487-504.

Yakın, İ. & Okur, M. R. (2018). Dijital okuryazarlık ve dijital vatandaşlık: Kuramsal bir çerçeve. *Sosyal Bilimler Dergisi,* 15(2), 112-125.

Yeşilay. (2023). Dijital okuryazarlık projeleri ve eğitim programları.

Zengin, M., & Tuna Uysal, S. (2023). The role of digital literacy in enhancing the quality of life of retired individuals. *Journal of Gerontological Social Work*, 66(1), 15-28

BÖLÜM X

TEMEL TASARIM DERSİ KAPSAMINDA YAPILMIŞ KARŞILAŞTIRMALI ÖZ DEĞERLENDİRME VE ORTAK DEĞERLENDİRME UYGULAMASI

Comparative Self Assesment and Collaborative Assessment PracticeConducted in The Scobe of Basic Design Cource

Mücahit BORA

(Doç. Dr.), Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş Öğretmenliği Ana Bilim Dalı
E-mail: mucahit.bora@deu.edu.tr
ORCID: 0000-0002 8022-3057

1. Giriş

Eğitim ve öğretim etkinlikleri içinde kazandırılmaya çalışılan; bilişsel, duyuşsal, algısal ve psikomotor hedeflere ne düzeyde ulaşıldığını ve kazandırılması hedeflenen bilgi ve becerilerin ne ölçüde gerçekleştiğini doğru belirlemek, eğitim ve öğretim süreçlerinde önemlidir. Kazandırılması hedeflenen bilgi ve becerilerin ne düzeylerde kazandırıldığını, bilişsel düzeyde öğrenilen bilgilerin uygulama aşamasında ne oranda işe dönüştürülebildiğini belirlemenin yolu da ölçme ve değerlendirme etkinlikleridir. Sanatın öznel yapısı, sanat eğitiminde ölçme ve değerlendirmeyi güçleştirmektedir. Bu güçlük değerlendirme uygulamalarına yeterli zamanın ayrılmamasına öğrencinin sadece uygulama yeterliliğinin ölçülmesine ya da ürün temelli değerlendirme yapılmasına neden olmaktadır (Bora, 2018). Bilişsel kazanımların ölçülmesinde ve değerlendirilmesinde ayrı, duyuşsal kazanımların ölçülmesinde ve değerlendirilmesinde ayrı, algısal kazanımların ölçülmesinde ve değerlendirilmesinde ayrı ve psikomotor kazanımların değerlendirilmesinde ayrı olmak üzere birçok ölçme ve değerlendirme yöntemi bulunmaktadır.

Güzel sanatlar alanında; bilişsel, duyuşsal, algısal ve psikomotor kazanımların ölçülmesi ve değerlendirilmesi süreçlerinde, geleneksel ölçme

ve değerlendirme yöntemlerine ek olarak, eğitim çevrelerinde alternatif değerlendirme yöntemleri diye bilinen değerlendirme yöntemlerinden de yararlanılmaktadır. Güzel sanatlar içerisinde plastik sanatlar adı altında değerlendirilen; resim, heykel, seramik, özgün baskı resim, grafik ve fotoğraf sanatlarında; bilişsel, duyuşsal, algısal ve psikomotor beceriler birbirinden ayrı düşünülemeyecek ve ayrı tutulamayacak bir bütünlük arz etmektedir. Özellikle uygulamalı derslerde; bilişsel, duyuşsal, algısal ve psikomotor becerilerin her düzeyindeki kazanımların eş seviyede kazanılmış olup olmadığı durumu dikkate alınır ve kazanılmış olması beklenir.

Disiplin temelli sanat eğitiminde dört temel öğrenme alanı; estetik ve sanat felsefesi, sanat tarihi, uygulama çalışmaları, müzecilik ve müze eğitimidir. Bu dört ayrı disipline ilişkin olarak belirli bilgi ve becerilerin kazandırılması hedeflenmektedir. Bütün bu öğrenim süreçlerinde edinilen kazanımların; uygulama aşamasında bir sanat eserine dönüştürülmesi istenir ve beklenir. Bu nedenle bir sanat eseri; fikri yönden, teknik yönden ve estetik yönden olmak üzere çok yönlü değerlendirilmelidir.

Uygulamaya dayalı alan derslerinde; sonuçta öğrenim etkinliklerinden elde edilen bilgi ve beceri kazanımlarının, hedeflenen düzeylere ulaşıp ulaşmadığının ölçülmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, ölçme ve değerlendirme kriterlerinin ve puan olarak karşılıklarının belirtildiği değerlendirme ölçekleri de geliştirilmeli ve öğrenciye de nasıl kullanılacağı öğretilmelidir.

Ancak, yapılan birçok araştırmadan elde edilen bulgulara göre, özel yetenek sınavıyla öğrenci alan yükseköğretim kurumlarında, özellikle alan derslerinin ölçme ve değerlendirmesinde kullanılan ölçme araçlarının bulunmadığı ve bu araçların geliştirilmesi ve niteliklerinin belirlenmesiyle ilgili çalışmalara rastlanmadığı görülmüştür (Güvendi, 1993).

Değerlendirme aşamasında, uygulaması daha kolay ve kısa zamanda yapılabiliyor olması nedeniyle; eser değerlendirmesi veya portfolyo (eser seçki dosyası) değerlendirmesinin tercih edildiği söylenebilir. Öğretmenin, eser veya portfolyo değerlendirmesi yaparken özellikle de yalnız kalmayı tercih ettiği bu iki değerlendirme yöntemi, geleneksel olarak uygulanagelmektedir. Ancak, bu değerlendirme yöntemlerinden ayrı olarak; alternatif değerlendirme yöntemleri adı altında tanımlanan; öz değerlendirme, akran değerlendirmesi, ortak değerlendirme, performans değerlendirmesi, grup değerlendirmesi, öğrenci eser sunumu değerlendirmesi gibi değerlendirme yöntemleri de eğitim çevrelerince bilinmektedir. Bu yazıda, temel tasarım adı altında okutulmakta olan bir

dersin kazanımlarının değerlendirilmesi aşamasında uygulanan değerlendirme yöntemleri ve elde edilen sonuçların karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi konu edilmektedir. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalında birinci sınıfta okutulmakta olan temel tasarım adlı ders kapsamında, 2023-2024 öğretim yılı güz yarıyılında işlenen konulara bağlı olarak; bilişsel düzeydeki kazanımlar ve uygulama düzeyindeki kazanımlar olmak üzere değerlendirme yapılmıştır.

2. Dersin İçeriği

Temel tasarım dersinin içeriği, tasarım elemanları ve tasarım ilkelerinden oluşmaktadır. Tasarım elemanları: yüzey, nokta, çizgi, leke ve renktir. Tasarım ilkeleri de iki ana başlık altında sınıflandırılabilir. Bunlar da; düzen kurma ilkeleri ve değerlendirme ilkeleridir. Düzen kurma ilkeleri: ölçü, oran-orantı, ritm, hareket, yön, aralık(espas), form tekrarı, uygunluk, zıtlık, koram(hiyerarşi), fraktal (parçalanma), simetri, asimetri. Değerlendirme ilkeleri: denge, egemenlik, birlik. Tasarım elemanlarının tasarım ilkeleri ışığında farklı ilişkiler içerisinde organize edilmeleri sonucu da; doku (tekstür-iç yapı), strüktür (dış yapı), şekil, biçim, form, ışık gölge gibi yapılar oluşturulur.

3. Dersin İşlenişi

2023-2024 öğretim dönemi güz yarıyılında on iki hafta süresince, haftada altı ders saati üzerinden ders işlenmiştir. Dönem başında sınıfın görülebilir bir yerine dersin içerikleri, her hafta hangi konunun işleneceği detaylı olarak yazılı şekilde asılmıştır. Her öğrenciden, bu ders içeriğinin fotoğrafını çekerek, cep telefonlarında kayıtlı olarak saklanması gerektiği belirtilmiştir. Her hafta, dersin ilk iki saati teorik, dört saati uygulamalı olarak işlenmiştir. Derse ilişkin olarak, yirmi kadar kaynak kitap sınıfta her zaman incelenebilir vaziyette bulundurulmuştur. Ayrıca, internet kaynaklarından ve konuyla ilgili başka kaynaklardan da yararlanmanın gerekliliği ve önemi sürekli belirtilmiştir. Her hafta hangi konunun işleneceği öğrenci tarafından bilindiğinden, derse gelmeden önce teorik bilgiye ve uygulama örneklerine yönelik ön araştırmalar ve kağıt üzerine tasarımlar yapmış olarak hazır gelmeleri zorunlu tutulmuştur. İlk iki ders saatinde, konuya ilişkin olarak öğrencilerin yazılı olarak hazırladıkları metinlerden ve sınıfta bulunan kaynak kitaplardan yararlanarak, öğrencilerin aktif bir şekilde ders işleyişine katılımları sağlanmaya çalışılmıştır. Daha önceki dönemlerde yine ders kapsamında yaptırılmış olan iki boyutlu ve üç boyutlu

işlerden seçilerek arşive alınmış olan işler de sınıf ortamında bulundurulmuş ve örnek olarak incelenmesi sağlanmıştır. Konunun teorik olarak anlaşıldığından emin olunduktan sonra, kağıt üzeri tasarımlar tek tek incelenip; konuya uygun, özgün, uygulanabilir tasarımlara onay verilmiş, uygulama aşamasına geçilerek hem iki boyutlu hem de üç boyutlu işler yaptırılmıştır. Öğrencilerden her derse gelirken yanlarında getirmeleri gereken araç ve gereçler de belirtilmiş olduğundan ders işleme süreçlerinde herhangi bir aksaklığın olmamasına özen gösterilmiştir.

Görsel 1: Ders ortamı.

Daha önceki dönemlerden itibaren hazırlanmış olan değerlendirme kriterleri ve puan karşılıklarını gösteren bir değerlendirme ölçeği, öğrencilere verilmiş, ayrıca, sürekli olarak görülebilir şekilde sınıfta duvara asılı olarak bulundurulmuştur. Üç boyutlu işler sınıf ortamında yaptırılmış, çalışmasını tamamlayamamış olan öğrencilere boş saatlerinde sınıfta çalışma fırsatı tanınmıştır. İki boyutlu işlerin evde tamamlanarak bir sonraki hafta teslim etmek üzere, derse gelirken getirmeleri istenmiştir. Her konu sonunda bütün öğrencilerin çalışmaları incelenerek kendilerine geri dönütler verilmiş, öğrencilerin kötü olan işlerini yeniden yapabilmeleri için ek süre verilmiş, fırsat tanınmıştır. Bölüm yönetimi tarafından belirlenen tarihlerde vize ve final sınavlarının yapılmayacağı öğrencinin dönem boyunca gösterdiği gelişim ve başarı dikkate alınarak dönem sonunda değerlendirme yapılacağı, dönem başında öğrencilere söylenmiştir. Öğrencilere, kendi yaptıkları işlerini nasıl değerlendirebilecekleri, hangi kriterlere göre değerlendirmeleri gerektiği ve bu kriterlerin puan olarak karşılıklarının kaç puan olacağıyla ilgili olarak bir değerlendirme ölçeği hazırlanmış ve ilk haftadan itibaren, bu ölçeğe göre kendi çalışmalarını değerlendirmeleri istenmiştir.

Tablo 1: Eser Değerlendirme Temel Kriterleri.

Eserin fikri yapısı (öz- ana tema)	Eserin teknik yapısı (ustalık)	Eserin estetik yapısı (eserin etki düzeyi)
30	30	40

Bu temel değerlendirme kriterlerinin, bütün sanat eserlerini değerlendirmede kullanılabildiği, genel ve yaygın olarak sanat ve eğitim çevrelerince bilindiği söylenebilir.

Tablo 2: Ödev Değerlendirme Kriterleri.

İşlenen konuya uygunluk	İşlenen konuyu tam olarak anlamış, kavramış olmak
Özgünlük, yaratıcılık	Tasarımın öğrenciye özgü olması, başka bir kaynaktan kopya yapılmamış olması
Teknik yetkinlik, el becerisi (ustalık)	Kesme, yapıştırma, çakma, boyama gibi işleri başarıyla uygulama
Estetik yapının düzeyi	Eserin izleyici üzerindeki etkisi, beğeni kazanma düzeyi
Zaman yönetimi, kullanımı	Yapılan işlerin belirli sürelerde tamamlanmış olması, zamanın iyi kullanılması

Tablo 3: Ödev Değerlendirme Kriterlerinin Puan Karşılıkları.

İşlenen konuya uygunluk	0 20 puan arası	
Özgünlük, yaratıcılık	0 30 puan arası	
Teknik yetkinlik, el becerisi (ustalık)	0 30 puan arası	
Estetik yapının düzeyi	0 20 puan arası	
Zaman yönetimi, kullanımı	0 10 puan arası	
	Toplam puan	

Her hafta derste işlenen konu; teorik boyutuyla, tasarım hazırlık boyutuyla, seçilen tasarımın iki boyutlu ve üç boyutlu olmak üzere ayrı ayrı uygulanması boyutuyla, bir sonraki hafta başında bütün ödevler tek tek incelenmiş, yapılan çalışmalar tüm boyutlarıyla değerlendirilmiş ve öğrenciye geri bildirimler yapılmıştır. Çalışmaları yeterli olmayan öğrencilerin eksikleri tek tek söylenmiş, neler yapabileceği her öğrenciye ayrı ayrı söylenmiş, ek süre verilmiştir. Çalışmaları başarılı bulunan öğrencilerin işleri sınıf ortamında diğer öğrencilere gösterilmiş ve niçin başarılı görüldüğü bütün yönleriyle gösterilerek öğrenciler arasında bir kıyaslama anlayışı oluşturulmaya çalışılmış, başarılı öğrencilerin çalışma motivasyonlarının artırılmasına özen gösterilmiştir. Aynı zamanda, işleri vasat

olan öğrencilerin de işleri üzerine tartışılmış, eksik yönleri belirtilmiş, başarılı bir yapıt ile vasat bir yapıt arasındaki farklar kavratılmaya çalışılmıştır. Derslerde her hafta yapılan bu öz değerlendirme çalışmalarıyla, öğrencinin kendi kendini ve işlerini nasıl değerlendirmesi gerektiği konusu pekiştirilmeye çalışılmıştır. Her öğrenciden, her haftaki ders konusuna ilişkin olarak; teorik araştırmaları yazılı olarak, ön tasarım taslakları, iki boyutlu ve üç boyutlu bitmiş ve sergilenebilir eserlerin olduğu bir eser seçki dosyası (portfolyo) oluşturmaları zorunlu tutulmuştur. On iki hafta boyunca yazılmış, çizilmiş, yapılmış tüm çalışmaların dönem sonu ana değerlendirmeye esas teşkil edeceği özenle söylenmiştir.

4. Derslerde İşlenen Konular

Dersin başında ön bilgi olarak; kompozisyon nedir, kompozisyon çeşitleri nelerdir, kompozisyon oluşturma aşamaları, tasarım yapma aşamaları ve süreçleri gibi temel bilgiler hem yazılı olarak ders notları paylaşılmış hem de sözlü anlatımlarla iyice kavratılmaya çalışılmıştır. Sonraki derslerde sırasıyla konular işlenmeye başlanmıştır.

Tablo 4: Derste Haftalara Göre İşlenen Konular

Ders: Temel Tasarım. Birinci dönem işlenecek konular: Tasarım elemanları.	
1. Hafta	Yüzey nedir? İki ve üç boyutlu işlerde yüzeyden ne anlamalıyız?
2.Hafta	Nokta nedir? Nokta çeşitleri nelerdir? İki ve üç boyutlu işlerde nokta.
3.Hafta	Çizgi nedir? Çizgi çeşitleri ve çizgi karakterleri nelerdir? İki ve üç boyutlu işlerde çizgi
4.Hafta	Leke nedir? Leke değeri ne demektir? Üç ana leke değeri hangileridir? Leke çeşitleri nelerdir? Leke değer çubuğu nedir?
5.Hafta	Renk nedir? Rengi nasıl görürüz? Işık renkleri hangileridir? Pigment (boya) renkleri hangileridir?
6.Hafta	Üç ana pigment rengi hangileridir? Üç ara 2 cil ara renkler hangileridir? 3 cül ara renkler hangileridir?
7.Hafta	Ton nedir? Ton nasıl oluşturulur?
8.Hafta	Valör nedir? Valör nasıl oluşturulur?
9.Hafta	Renk Armonisi nedir? Renk armoni sistemleri nelerdir? Yakın renk armonileri hangileridir?
10 Hafta	Kontrast(zıt) renk armonileri hangileridir?
11.Hafta	Tüm eksiklerin tamamlanması için ek çalışma süresi.
12.Hafta	Tüm eksiklerin tamamlanması için ek çalışma süresi

Tablo 5: Konulara Göre Haftalık Ödev Listesi.

Hafta sayısı	Teorik araştırma	İki boyutlu iş	Üç boyutlu iş
1. Hafta	Araştırınız, yazınız	En az 5 örnek (fotoğrafı) bulunuz	En az 5 örnek (fotoğrafı) bulunuz
2.Hafta	Araştırınız, yazınız	35x50 cm. nokta çalışması	25x25x25 cm. kil ile nokta çalışması
3.Hafta	Araştırınız, yazınız	35x50 cm. çizgi çalışması	30x30x30 cm. çizgisel çalışma
4.Hafta	Araştırınız, yazınız	35x50 cm. leke değer çubuğu	
5.Hafta	Araştırınız, yazınız	50x70 cm. renk çemberi	30x30x30 cm. renkli çalışma
6.Hafta	Araştırınız, yazınız	50x70 cm. renk çemberi	30x30x30 cm. renkli çalışma
7.Hafta	Araştırınız, yazınız	35x50 cm. ton çubuğu	
8.Hafta	Araştırınız, yazınız	35x50 cm. valör çubuğu	
9.Hafta	Araştırınız, yazınız	35x50 cm yakın renk armonileri natürmort (5 ayrı çalışma)	
10 Hafta	Araştırınız, yazınız	35x50 cm. kontrast renk armonileri natürmort (5 ayrı çalışma)	
11.Hafta	Eksikleri tamamlayınız		
12.Hafta	Eksikleri tamamlayınız		
Toplam ödev	10	22	9

5. Çalışmaların Değerlendirilmesi Süreçleri

2023-2024 öğretim yılı, güz döneminde on iki haftalık ders süresince konular işlenmiş, teorik araştırmalar (yazılı olarak), iki boyutlu işler ve üç boyutlu işlerden oluşan öğrenci çalışmalarının, sınıf ortamında bulunan büyük panolara asılması, üç boyutlu işlerin kaideler üzerine konulması, teorik araştırmaların da yazılı olarak bir dosya halinde hazır bulundurulması istenmiştir. Bütün öğrenci çalışmalarının aynı gün ve saatte değerlendirileceği, bu nedenle de bütün öğrencilerin değerlendirme süreçlerine katılmaya zorunlu oldukları

önceden belirtilmiştir. Öğrencilerin tamamı hazır olduklarında değerlendirme işlemi başlatılmıştır. Değerlendirmeye, bütün çalışmaları tamam olan öğrencilerin dahil edileceği de önceden belirtildiği için, çalışmaları eksik olan öğrenciler bu değerlendirme çalışmasına dahil edilmemişlerdir ve bütünlemeye bırakılmışlardır. Çalışmaları eksiksiz olan on iki öğrenci bu değerlendirmeye kabul edilmişlerdir.

Birinci panodan itibaren değerlendirme süreci başlatılmıştır. Öğrenciden öncelikle, iki boyutlu çalışmalarını; daha önceden hazırlanmış olan ve herkesin bildiği, dönem boyunca da her ders değerlendirmesinde kullanılan değerlendirme kriterleri ve puanları yazılı olan değerlendirme ölçeğini dikkate alarak değerlendirmesi ve sözü edilen çalışmasına kaç puan verdiği sorulmuş ve kendisine verdiği not değerlendirme ölçeğine yazılmıştır. Öz değerlendirmenin yapılmasının ardından, yapılan değerlendirmenin isabetli olup olmadığı, öğrencinin kendisine verdiği puanın fazla ya da eksik olup olmadığı sınıftaki bütün öğrencilerin değerlendirmelerine ve eleştirilerine açılmıştır. Her öğrencinin eşit söz hakkına sahip olduğu, bu nedenle çekinmeden fikirlerini söylemeleri teşvik edilmiş, tüm katılımcı öğrencilerin tartışmaya katılmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Öğrencilerden, tam bir sanat ve bilim insanı duyarlılığıyla davranmalarının bilimsel ve sanatsal ahlak (etik) açısından hassasiyeti baştan önemle vurgulanmış, duygusal değerlendirmelere yönelmeleri önlenmeye çalışılmıştır. Tartışmalar sonucunda, öğrencinin öz değerlendirmesinde kendisine verdiği puan oylamaya sunularak kabul edilip edilmediği, gerekçeleriyle birlikte belirlenmeye çalışılmıştır. Bu değerlendirme süreçlerinde, bazen önerilen puan haklı bulunup çoğunlukça desteklenmiş ve kabul edilmiş, bazen eksik bulunarak yükseltilmesi önerilmiş, bazen de öğrencinin hak etmediği kendisine fazla bir puan önerdiği kanaatinde olanlar da cesurca itiraz etme haklarını kullanmışlardır. Değerlendirme konusu olan eser için öğrencinin önerdiği puanın isabetli olup olmadığı gruba sorulmuş, tartışmalar sonucunda grup üyeleri bir puan önerisinde bulunmuştur. Grup değerlendirmesi sonuç puanı olması için önerilen puan, oylamaya sunulmuş, çoğunluğun kabul ettiği puan, grup puanı olarak kabul edilmiştir. Öğretmen değerlendirme sürecine aktif olarak katılmış, yanlı veya duygusal değerlendirmelerin olup olmadığı konusunda dikkatli davranmış, gerektiğinde eleştiriye katılarak, objektif değerlendirmenin yapılabilmesi için azami çabayı göstermiştir. Her öğrencinin, on hafta boyunca yapmış olduğu çalışmalar, tek tek aynı yöntem ve süreçlerde değerlendirilmiş, puanlar her öğrencinin

puanlama ölçeğine kaydedilmiş, her konu için aldığı puanlar toplanmış ve konu sayısına bölünerek sonuç puanı tespit edilmiştir. Bu değerlendirme yöntemi, her öğrencinin her bir çalışması için ayrı ayrı tekrarlanmış ve her bir yapıtın puanı oy çokluğuyla verilmiştir.

Görsel 2: Öz Değerlendirme Görseli.

Görsel 3: Öz Değerlendirme Görseli.

Görsel 4: Ortak Değerlendirme Aşaması Görseli.

Tablo 6: Genel Değerlendirme Ölçeği. (Örnek).

Adı soyadı:				
Konular-Haftalar	Teorik araştırma	İki boyutlu işler	Üç boyutlu işler	Aldığı ortalama puan
Yüzey	75	80	85	80
Nokta				95
Çizgi				85
Leke				**80**
5. Renk				**85**
6. Renk				**85**
7. Ton Çubuğu				**80**
8. Valör çubuğu				**80**
9.Yakın renk armonileri				**85**
10.Kontrast armoniler				**85**
Toplam puan				**840:10= 84**

6. Sonuç

Eğitim ve öğretim süreçlerinde, başarıyı olumlu ya da olumsuz etkileyen birçok etken bulunmaktadır. Eğitim öğretim faaliyetlerinin başarıya ulaşması; niçin eğiteceğiz?, nasıl eğiteceğiz?, nerede eğiteceğiz?, ne zaman eğiteceğiz? sorularının karşılığının iyi düşünülmüş ve cevaplanmış olmasıyla ilişkilidir. Eğitim öğretim faaliyetlerinin belirlenmesi ve planlanması aşamasında ilk olarak, eğitim hedeflerinin belirlenmesi gelir. Öğretim süreçlerinin başarılı olması için; bilgili, deneyimli, donanımlı öğretim elemanlarının olması, öğretim ortamlarının; eğitim ve öğretim faaliyetlerine cevap verecek yeterlilikte olması, okutulacak derslerin neler olması gerektiği konusunun iyi düşünülmüş ve tasarlanmış olması, ders içeriklerinin eğitim hedeflerini destekleyecek nitelikte olması, öğretim yöntemlerinin aktif, etkili ve verimli olması, derslerdeki kazanımların hedeflerle ne derecede örtüşüp örtüşmediğinin belirlenebilmesi için etkili ölçme ve değerlendirme yöntemlerinin biliniyor ve uygulanıyor olması çok önemlidir.

Eğitim öğretim kurumlarında, her dersin yapısına ve içeriğine uygun olarak, farklı ölçme ve değerlendirme yöntemleri uygulanagelmektedir. Plastik sanatlar eğitiminde de teoriye dayalı derslerde farklı, uygulamaya dayalı derslerde farklı ölçme ve değerlendirme yöntemleri uygulanagelmektedir. Hem uygulamaya

hem teoriye dayalı olan derslerde; geleneksel değerlendirme yöntemlerine ek olarak, farklı değerlendirme ve ölçme yöntemleri de önerilmiştir, önerilmektedir. Uygulamaya dayalı derslerde yaygın bir şekilde tercih edilen ve uygulanan geleneksel değerlendirme yöntemleri olarak; eser değerlendirmesi ve eser seçki dosyası (portfolyo) değerlendirmesi gösterilebilir.

Bu yöntemlerin daha kolay ve daha kısa sürede yapılabiliyor olması nedeniyle tercih edildiğini söylemek yanlış olmaz. Esere dayalı değerlendirme yönteminde; öğrencinin vize sınavı için bir tane resim, grafik tasarım, baskı resim veya heykel, final sınavı için de bir çalışma yapması istenmektedir. Değerlendirme aşamasında; öğretmen çalışmaları toplayarak tamamen kendi beğenisine göre puanlama yapmakta ve notları bilgisayar ortamında sisteme yüklemektedir. Öğrenci, kendisinin hangi yönlerden değerlendirildiğini bilmemekte ve sonuca razı olmaktadır. Öğretmen yaptığı bu değerlendirmeye ilişkin olarak da öğrenciye herhangi bir geri bildirimde bulunma gereği duymamakta ve geribildirim yapmamaktadır.

Çoğunlukla tercih edilen diğer bir değerlendirme yöntemi de eser seçki dosyası (portfolyo) değerlendirmesidir. Bu değerlendirme yönteminde; dönem veya yıl boyunca işlenen konulara ilişkin olarak yaptırılmış çalışmalar bir dosyada toplanarak dönem veya yıl sonunda, belirlenmiş bir gün ve saatte öğretmene teslim edilmesi istenmektedir. Öğrenciler dosyalarını teslim ettikten sonra, teslim ettiklerine dair imza atmaları istenmekte, dosyalar sayılıp, tamam olduğu görüldükten sonra öğrencilerin gidebileceklerinin söylenmektedir. Öğretmenin dosyaları tek tek incelemesi, kendi kanaatine göre puanlandırmaları yapması ve bilgisayar ortamında sisteme yüklemesi aşamalarıyla değerlendirme süreci son bulur. Öğrencilerin, değerlendirme sonuçlarını internetten takip ederek öğrenebilecekleri söylenir.

Plastik sanatlar eğitimi alanında uygulanan bu geleneksel yöntemlere ek olarak, alternatif değerlendirme yöntemleri adı altında; , eser seçki dosyası (portfolyo) değerlendirmesi, öz değerlendirme, akran değerlendirmesi, performans değerlendirmesi, eser sunum değerlendirmesi, grup değerlendirmesi, ortak değerlendirme gibi değerlendirme yöntemleri de önerilmektedir.

İngilizce alanyazında "portfolio" olarak geçen kavram için Türkçe' de "ürün seçki dosyası" ya da "bireysel gelişim dosyası", "portfolio assessment olarak geçen kavram için ise "tümel değerlendirme" ifadesinin kullanıldığı görülmektedir" (Yurdabakan, 2011)). Ürün seçki dosyasının değerlendirmesi; bir dönem veya bir yıllık öğretim dönemi içerisinde işlenen tüm konulara ilişkin olarak yaptırılmış, teorik araştırma verilerini, tasarım hazırlık çalışmalarını, iki boyutlu ve üç boyutlu işleri içine alan çalışmaların tümünün değerlendirilmesidir.

Öz değerlendirme; öğrencinin kendini, başarılı ve başarısız olduğunu düşündüğü yönlerini belirlemesi ve sonuçta yaptığı işin kaç puan değerinde olduğuna karar vermesi esasına dayanır denilebilir.

Akran değerlendirmesi; öğrencilerin, aynı ders ortamındaki bir diğer arkadaşının çalışmasını değerlendirmesi, başarılı ve başarısız bulduğu yönleri belirlemesi ve buna bağlı olarak bir başarı puanı önermesi şeklinde yapıldığı kısaca söylenebilir.

Performans değerlendirmesi; öğrencinin bir konu üzerine yaptığı araştırma süreçlerini, tasarımların hazırlanması süreçlerini, malzeme ve araç kullanımı süreçlerini, yapıtın sergilenir hale getirilmesi ve sergileme süreçlerini kapsayan bir değerlendirme yöntemidir denilebilir. Bu değerlendirme yöntemi; öğretmenin tüm süreçlerde öğrenciyi gözlemlemesi ve öğrencinin tüm süreçlerde gösterdiği çabayı ve başarıyı dikkate alarak değerlendirme yapması ve çalışmayı puanlandırmasıyla tamamlanır.

Eser sunum değerlendirmesi, öğretmenin öğrenciye önceden verdiği bir konu üzerine, öğrencinin araştırma yapması, yapacağı eserin nasıl olacağına, araç gereçlerin neler olacağına, uygulama yönteminin ne olacağına, nasıl bir mekanda ve ne şekilde sergilenmesi gerektiğine karar vermesi, eserin sergilenmesi aşamasında da bütün bu süreçlerde neyi amaçladığı, karşılaştığı sorunların üstesinden nasıl geldiği ve sonuçta eserin ne düzeyde başarılı veya başarısız olduğunu açıklayarak anlatması esasına dayalı bir değerlendirme yöntemidir denilebilir. Sonuçta değerlendirmeyi ve puanlandırmayı öğretmen yapar, ancak; öğrencinin çalışmasında başarılı ve başarısız, yetersiz bulduğu yönleri geri bildirim olarak öğrenciye bildirmelidir.

Grup değerlendirmesi; sınıfta başarılı olan öğrenciler arasından öğretmenin seçtiği bir grup öğrenci tarafından; daha önceden belirlenmiş ve nasıl işletileceği ve puanlandırılacağı belirtilmiş ve öğretilmiş bir değerlendirme ölçeği doğrultusunda, sınıftaki tüm öğrencilerin çalışmalarını değerlendirmeleri esasına dayanır denilebilir özetle. Bu değerlendirme sürecinde, öğretmen gözlemci düzeyinde değerlendirme ortamında bulunur.

Ortak değerlendirme; öğrenme sürecinde öğretmen ve öğrencilerin işbirliği içerisinde ölçme ve değerlendirmeyi birlikte gerçekleştirmeleri anlamına gelmektedir (Yurdabakan, 2012). Değerlendirme yapılacak olan sınıfta, başarılı görülen öğrenciler arasından öğretmenin belirlediği bir grup öğrenciden ve öğretmenden oluşan bir grup tarafından, bütün sınıf öğrencilerinin çalışmalarının açık tartışma yöntemiyle değerlendirilmesi ve puanlandırılmasıdır. Bu değerlendirme yönteminde öğretmen aktif olarak değerlendirmeye katılmalı, yanlı ve duygusal değerlendirmelerin olmamasına dikkat etmelidir.

Sonuç olarak; plastik sanatlar eğitiminde özellikle, hem teoriye hem uygulamaya dayalı derslerde değerlendirme işi daha ayrı bir önem taşımaktadır. Yapılan işlere sanat eseri gözüyle bakmak, öğrencileri de geleceğin sanatçıları ve sanat eğitimcileri olarak görmek gerekmektedir. Uygulamaya dayalı ve plastik sanatlar diye adlandırılan resim, heykel, seramik, özgün baskı, grafik tasarım, fotoğraf gibi derslerde; sadece malzeme ve araç kullanımı, biçimlendirme yöntemi öğretmek yeterli olamaz. Sanat öğretiminde benimsenmiş bulunan disiplin temelli sanat öğretiminde öğrenimlerin dört temel alana dayalı olması gerektiği fikri benimsenmiştir. Bu dört disiplin; sanat felsefesi ve estetik, uygulama çalışmaları, sanat tarihi ve müze öğretimi ve müzeciliktir.

Etkili bir disiplin temelli sanat eğitimi programının, sanat eserlerini üretmek, tanımlamak, yorumlamak, analiz etmeye yönelik olarak çocukların derinlemesine yeteneklerini arttırarak geliştirebileceği belirtilmektedir (Kirişoğlu-Strockrky,1997).

Bu dört temel alandaki teorik öğrenmelerin, edinilen bilgilerin uygulama işlerinde ne oranda işe dönüştürülebildiği veya dönüştürülemediği konusu çok önemlidir. Sanat eğitimcileri görsel sanatlarla ilgili yedi temel davranış alanı belirlemiştir. Bilmek, algılamak, düzenlemek, araştırmak, değer vermek, beceriyle kullanmak ve etkileşime girmektir (Mamur, 2010).

Sanat tarihi, sanat felsefesi ve estetik, sanat eserlerini sergileme, arşivleme ve koruma konusunda edinilen teorik bilgilerden; öğrencinin, sanat eseri oluşturma aşamasında ne düzeyde yararlanılabildiğinin doğru ölçülmüş ve değerlendirilebilmiş olması durumu çok önem taşımaktadır. Plastik sanatlarda ölçme ve değerlendirme konusunda daha titiz davranılmalı, değerlendirme yöntemleri iyi belirlenmelidir. Geleneksel değerlendirme yöntemleri diye adlandırılan değerlendirme yöntemleri, daha kolay, daha kısa zamanda yapılabiliyor olması nedeniyle daha çok değerlendirici tarafından tercih edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak, bu yöntemlerde; sadece yapılan işe yani esere bakarak malzeme ve araç gereç bilgisi ve kullanım becerisi olarak değerlendirmek yetersiz olacaktır. Bir marangozun, demircinin yaptığı işi değerlendirme biçiminden öteye gitmeyecektir. Bir sanat eserini sanat eseri yapan üç temel özelliği; eserin fikri yapısı, felsefi temeli, yani özü, eserin yapılması süreçlerinde malzeme ve araç kullanım beceri düzeyi, sonuç olarak da eserin estetik yapısıdır. Estetik yapıdan; eserin özüyle, oluşturulan biçim dilinin, form dilinin ne oranda örtüşüyor olduğu, yapıtın özgün olup olmadığı ve izleyende oluşturduğu etki düzeyi anlaşılmalıdır. Yani sonuçta ortaya çıkan eser; bilişsel öğrenmelerin, duyuşsal öğrenmelerin, algısal öğrenmelerin ve

psikomotor öğrenmelerin bir sentezini oluşturuyor olmalıdır. Bu nedenle plastik sanatlar eğitimi derslerinde teorik ve uygulamalı olarak işlenen derslerin değerlendirilmesi konusu hafife alınmamalı ve daha çabuk ve kolay oluyor gerekçesiyle basit kalacak yöntemlerle yetinilmemelidir.

Kaynakça

Bora, M. 2018. Plastik sanatlar eğitiminde ölçme ve değerlendirme. Kesit Akademi Dergisi, Yıl:4, Sayı:16 ISSN:2149-9225.

Güvendi.M.1993.Özel yetenek sınavı ile öğrenci alan yükseköğretim kurumlarında uygulanan ölçme araçlarının teknik analizi. Buca Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, Yıl:2, Sayı:5.

Mamur, N. 2010. Görsel sanatlar eğitiminde ölçme ve değerlendirme. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:28, 2010/2.

Strokrocki, M, Kirişoğlu, O. 1997. İlköğretim sanat eğitimi. Yök/Dünya Bankası Milli Eğitim Geliştirme Projesi.

Yurdabakan, İ. 2011. Yapılandırmacı kuramın değerlendirmeye bakışı: eğitimde alternatif değerlendirme yöntemleri. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt:44, Sayı:151-77.

Yurdabakan, İ. 2012. Bloom'un revize edilen taksonomisinin eğitimde ölçme ve değerlendirmeye etkileri. Gaziantep Üniversitesi Sosyal bilimler Dergisi, 11(2):327-348, ISSN: 1303-0094.

Tablolar

Tablo 1: Eser Değerlendirme Temel Kriterleri.
Tablo 2: Ödev Değerlendirme Kriterleri.
Tablo 3: Ödev Değerlendirme Kriterlerinin Puan Karşılıkları.
Tablo 4: Derste Haftalara Göre İşlenen Konular.
Tablo 5: Konulara Göre Haftalık Ödev Listesi.
Tablo 6: Genel Değerlendirme Ölçeği. (Örnek).

Görseller

Görsel 1: Görsel 1: Ders ortamı.
Görsel 2: Öz Değerlendirme Görseli.
Görsel 3: Öz Değerlendirme Görseli.
Görsel 4: Ortak Değerlendirme Aşaması Görseli.

BÖLÜM XI

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİ VE LABORATUVAR ÇALIŞMALARININ ÖNEMİ

Mıddle School Students and the Importance of Laboratory Work

Faruk KARDAŞ

(Doç. Dr.), Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
E-mail: fakrdas@erzincan.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-0900-7503

1. Giriş

Bu çalışma fen bilgisi öğretiminde öğrencilerin fen laboratuvarına yönelik tutumlarının tesbitinin amaçlandığı çalışma olarak planlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 431 ortaokul öğrencisinden oluşan katılımcılara "Fen Laboratuvarına Yönelik Tutum Ölçeği" uygulanmıştır. Çalışma nicel araştırma yöntemlerinden biri olan tarama modeli ile gerçekleştirilmiş, verilerin analizinde frekans analizi, korelasyon analizi, güvenirlik analizi ve tek yönlü ANOVA kullanılmıştır. Analizlerden elde edilen sonuçlara göre; laboratuvar becerilerine yönelik tutum ölçeğinde yer alan "Laboratuvarda çalışırken kendimi bilim adamı gibi hissederim" ifadesinin en yüksek puan ortalamasına (ort:3,74) sahip olduğu; "Fen laboratuvarına yönelik tutum ölçeği" puan ortalamalarının sınıf düzeyine ve okullara göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca, altıncı ve yedinci sınıflardaki öğrencilerin puan ortalamalarının beşinci sınıftakilerden anlamlı düzeyde yüksek olduğu; "Fen laboratuvarına yönelik tutum ölçeği" ortalamalarının cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

21.yüz yıl eğitim modelinde ise; sorgulamaya dayalı öğrenme, öğrencinin yönlendirdiği bir eğitim yolculuğudur. Sorgulamaya dayalı öğrenmede, öğrenci yaparak öğrenir. Merak ve keşif duygusu, öğrencilerin konuyu daha iyi anlamasına olanak sağlar (https: //vizyonergenc.com). Burada istenilen bütün kazanımların

meydana gelmesi için öğrencinin yaşayarak ve uygulayarak öğrenmesi ve aktif şekilde öğrenme aşamasına iştiraki sağlanmalıdır. Fen bilgisi dersinin başlıca fonksiyonu, bilim ve teknolojideki ilerleme ve değişimlere adapte olabilmek amacıyla öğrencilerin bilimsel açıdan okur-yazar olarak eğitim almalarına imkan sunmasıdır. Bilimsel açıdan okur-yazar olarak büyüyen insanlar, gündelik hayatlarında ortaya çıkan problemlere çözüm üretmek için daha önceden edindikleri pratik bilgileri değerlendirerek somut yöntemler üretirler. Böylece fen bilimlerinin daha kalıcı ve verimli şekilde değerlendirilmesi sağlanır (Sarı, 2013).

Çevrenin fonksiyonlarını anlamaya, vakaları denetim altında tutmaya, açıklamaya ve daha öncesinden anlamaya gayret gösteren fen bilimleri; insanlığın çevreyi, böylelikle kendisini kavrama eforudur (Güzel, 2002). Fen bilgisini başkaca derslerden ayıran başlıca niteliği; keşife, deneye ve gözleme ehemmiyet vererek öğrencilerin araştırma yapma, soru sorma kabiliyetini kazandırma, bunlar için hipotezler geliştirebilme ve meydana gelen bulguları yorumlayarak tartışabilme olanağı sunmasıdır. Laboratuvar, fen bilgisi konularındaki soyut ve kompleks olguların etkili ve verimli şekilde kavratılmasından başka, öğrencinin fen bilgisi dersiyle alakalı faaliyetlerde yer almalarına, bilimsel metodu uygulayarak analiz etmelerine; düşünme, yorumlama ve çözüm üretme düşünme gibi kabiliyetlerin ilerlemesine destek sunar (Ayas, 2006). Laboratuvarsız bir fen eğitimi, tuvalsiz resim yapmaya benzer. Tuval hayalinizdeki resmi tabloya dönüştüren bir araçtır. Laboratuvarlar ise fen eğitiminin tuvalidir (Bilir, 2019: 31).

Laboratuvar çalışmaları öğrencide; eleştirel düşünmeyi, fikir üretmeyi, bilimsel bakış tarzını, soruna çözüm geliştirme kabiliyetini ilerletme gibi birçok olumlu katkısının olduğu düşünülmektedir. Bundan dolayı laboratuvar faaliyetleri, fen bilgisi eğitiminin hem bir ayrılmaz öğesi hem de odaklanma noktasıdır (Orbay vd., 2003). Bu metotla öğrenci fen bilgisi dersini kendi algılama sınırına ve kabiliyetine bağlı olarak öğrenebilir. Bilinmeyen bir olguyu belirlemek, ortaya çıkan bir yöntemin varsayımını test etmek ve bu varsayımı sınamak için gerçekleştirilen hareket, uygulama ve faaliyet deney olarak ifade edilir.

Deney uygulaması, belli bir doğa olayının, etmenlerin denetim altında tutularak sınıf ya da laboratuvar ortamında öğrencilere gösterilmek için yapılan planlı bir deneme veya sınama işidir (Sarı, 2011). Fen bilimleri alanındaki gelişmeler bilim ve teknolojideki gelişmelere gözle görülebilir destek sunmaktadır. Fen alanında istenen gelişmeleri gerçekleştirebilmek için etkin, pratik ve verimli laboratuvar uygulamaları yapmak gerekmektedir (Ensari, 2008). Fen bilimlerinde bazı derslerin soyut olmasından dolayı öğretmenlerin derslerde hem laboratuvarları hem de ihtiyaç duyulan materyalleri kullanması

gerekmektedir (Ünal, 2013). Fen dersinin ayrılmaz bir olgusu olan laboratuvar uygulamaları, öğrencilerin herhangi bir konuyu kolay, hızlı ve verimli şekilde anlamasına destek sunar. Laboratuvar materyallerinden mikroskoplar ile gözün görme sınırı dışındaki birçok canlı ve materyalin incelenmesi sağlanır. Bundan dolayı laboratuvarda yapılan araştırmaların birçoğunda mikroskoplardan yararlanılır (Benzer ve Demir, 2017). Tutum unsurları, öğrencinin karşılaştığı problemlerle mücadele etme ve karşısına çıkan problemlerle başa çıkmada hisleri ile alakalı olarak öğrencinin tutumlarına şekil vermektedir. Bunlardan dolayı tutum unsurunun müspet ya da menfi olması öğrencinin öğrenim aşamasına tesir etmekte ve öğrencinin gelecek dönemlerdeki hayatlarını biçimlendirmektedir (Seferoğlu, 2004). Bu çalışmada öğrencilerin fen bilgisi dersinde laboratuvar kullanımına yönelik tutumları incelenmiştir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma fen bilgisi öğretiminde öğrencilerin fen laboratuvarına yönelik tutumlarının tespitinin amaçlandığı bir çalışmadır. Bu amaç doğrultusunda fen laboratuvar tutum ölçeği kullanılmıştır. Öğrencilerin laboratuvar tutumlarının sınıf düzeyine, öğrencinin cinsiyetine ve öğrencinin öğrenim gördüğü okula göre farklılık gösterip göstermediği tespit edilmiş olacak.

1.2. Problem Cümlesi

• Öğrencilerin, fen bilimleri eğitiminde laboratuvara yönelik tutumları nedir?

***Ayrıca alt düzeyde*;**

• Laboratuvar derslerine karşı öğrencilerin tutumları öğrencinin sınıf düzeyine göre değişmekte midir?

• Laboratuvar derslerine karşı öğrencilerin tutumları öğrencinin cinsiyetine göre değişmekte midir?

• Laboratuvar derslerine karşı öğrencilerin tutumları öğrencinin okuluna göre değişmekte midir?

2. Kaynak Özetleri

2.1. Literatürde Yer Alan Ulusl ve Uluslararası Özetleri

Ören vd., (2010) tarafından analoji ve araştırma temelli öğrenme yaklaşımı devreye alınarak üç farklı konuyu kapsayan rehber materyal geliştirilmiştir. Bu geliştirilen rehber materyali altıncı ve yedinci sınıf öğrenim düzeyinden seçilen

öğrencilere yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Araştırma sonucunda öğrencilerin, deneyler ve etkinlik yapmaktan hoşlandıkları, etkinliklerin eğlenceli olduğu ve bu öğrencilerin derse daha çok katılımını sağladığı tespit edilmiştir (Doğru vd., 2011), tarafından laboratuvar uygulamalarında öğrencilerin tutum ve endişelerinin araştırıldığı çalışmalarda kız ve erkek öğrencilere arasında anlamlı bir fark tespit edilmez iken laboratuvarı kullanan öğrencilerin kullanmayanlara göre daha pozitif tutumlar geliştirdiğini tespit etmişlerdir. Bayrak (2012), tarafından ilköğretim öğrencilerinin fen laboratuvarı uygulamalarına karşı olan ilgi ve tutumlarını belirlemek amacıyla bir tutum ölçeği geliştirdikleri çalışmada, ilköğretim öğrencilerinin fen laboratuvarına yönelik olumlu davranış geliştirdikleri tespit edilmiştir.

Akpullukçu ve Günay (2013) fen ve teknoloji dersinde araştırmaya dayalı öğrenme koşullarının öğrencilerin akademik başarı, hatırda tutma düzeyi ve tutumlarına etkisini incelemişlerdir. Araştırmaya dayalı öğrenme ortamında öğrenim gören deney grubu öğrencilerin akademik başarıları ile fen ve teknoloji dersine yönelik tutumları, fen ve teknoloji öğretim programının tatbik edildiği öğrenme ortamında öğrenim gören kontrol grubu öğrencilere nazaran anlamlı düzeyde yüksek olduğunu belirlemişlerdir.

Bozkurt vd., (2013). Araştırmaya dayalı öğrenme yönteminin 5.sınıf öğrencilerinin fen dersindeki başarıları ve derse yönelik tutumlarına etkisini incelemişlerdir. Araştırma sonucunda araştırmaya dayalı öğrenme metodunda yer alan deney grubundaki öğrencilerin ve fen bilgisi dersine karşı olan tutumlarının ve akademik başarılarının, kontrol grubundaki öğrencilere nazaran anlamlı düzeyde artış gösterdiğini belirlemişlerdir. Ayrıca yöntem ile alakalı olarak öğrencilerin öğrendiklerinin daha kalıcı olduğu ve konuları daha iyi kavradıkları saptamışlardır.

Atun (2016) beşinci sınıf öğrencileri için sorgulamaya dayalı fen öğretiminin öğrenmeye yönelik olan öz düzenleme kabiliyetlerine etkisini belirlemek için yaptığı araştırmada sorgulamaya dayalı deney grubu kapsamındaki öğrencilerin öğrenmeye yönelik bazı öz düzenleme yeteneklerinin geliştiği saptamıştır. (Batır, 2018) tarafından yedinci sınıf öğrencilerin fen bilimleri dersinde "Elektrik Enerjisi" ünitesinin laboratuvar ve geleneksel yöntemi ile öğretilmesinin karşılaştırılması yoluyla başarısına etkisi araştırılmıştır. Sonuç olarak laboratuvar metodu ile öğretimin geleneksel öğretime nazaran, öğrencilerin hislerini daha verimli kullanmalarına olanak sunduğu tespit edilmiştir.

Mabie ve Baker (1996), yaptıkları araştırmada deneysel öğretimin öğrencilerin bilimsel süreç becerilerini geliştirip geliştirmeyeceğine yönelik

araştırmalarında deney grubundaki etkinliklere katılan öğrencilerde kontrol grubuna nazaran çok daha fazla başarı göstermenin yanında; bilimsel süreç becerilerinin daha fazla geliştiği görülmüştür. (Kala, 2005) tarafından laboratuvar becerilerinin etkisi belirlemek için öğretim görevlisi ve öğretmen adayları ile çalışma yürütmüştür. Araştırmada öğretmen adaylarının ilköğretim 7. ve 8. Sınıfta kimya konularına ilişkin laboratuvar yeteneklerini yeterli şekilde geliştiremedikleri tespit edilmiştir. Araştırmacı bu çalışmada fen laboratuvarlarının fiziksel olanaklarının iyileştirilmesini, fen bilgisi öğretmeni yetiştirme programında laboratuvar uygulamalarına daha fazla önem verilmesini ve öğretmen adaylarına laboratuvarda rehberlik edebilecek öğretim elemanlarının sayısının arttırılması gerektiğini önermiştir.

Teerasong vd. (2010) tarafından yürütülen araştırmada, tahmin et gözle açıkla yöntemini temel alan bir gösteri deneyi geliştirilmiştir. Araştırmalarında, öğrencilerin tahmin et gözle açıkla yaklaşımına karşı olumlu tutum geliştirdikleri görülmüştür. Bu konu ile ilgili yürütülen başka çalışmada ise (Hsu vd., 2011), okul öncesi çocukların ışık ve gölge ile ilgili fen kavramlarında kavramsal anlamaları artırmak için Tahmin Et Gözle Açıkla yöntemi destekli bir bilgisayar oyunu uygulayarak etkilerini araştırmışlardır. Araştırmada deney grubunda yer alan öğrencilerin kontrol grubundakilere göre nispeten önemli ölçüde iyi performans sergiledikleri tespit edilmiştir. (Hong vd.,2014) araştırmalarında, yeşil enerji üretimi öğrenme programını tasarlamak ve katılımcıların bilişsel ve duygusal olarak ne düzeyde etkileneceklerini tespit etmek amacıyla "tahmin-gözlem-sınav-açıklama (POQE)" modeli kullanmışlardır. Araştırmada, e-öğrenme tasarımcılarının, öğrencilerin daha iyi kavram öğrenmeleri amacıyla "POQE" modelinin kullanılmasını önermişlerdir. Ayrıyeten "POQE" metoduyla yeşil enerji öğrenme öz yeterliliği arasında pozitif ilişkinin varlığını belirlemişlerdir.

3. Kuramsal Temeller

3.1. Fen Bilimleri ve Laboratuvarın Tarihsel Gelişimi

Okul dönemindeki bireylerin var olan ilgisinin devamlı olması için eğitmenlere çok önemli yükümlülük ve görevler yüklemektedir. İnsanoğlunun tarihi dikkate alındığında, geçmiş dönemlerde okula gidemeyenlerin, günümüzün metotlarına benzeyen deneme-yanılma ilkelerinden yararlanıp çevresini tanımaya ve öğrenmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bunla birlikte insanlığın ilk dönemlerinde bireyler risklerden uzak kalma ve yiyecek, içecek ve barınak temin etme konularında ortaya çıkan sorunlar ile alakalı çeşitli

gözlemler yaparak çözüm yolu üretmeye çalışmışlardır (NRC, 1996). Söz konusu olan insan topluluğun her birinin merakla, çeşitli sorular sorup ve bu sorulara değişik cevaplar verip sorgulayıcı ve araştırmacı bir hal takındıkları anlaşılmaktadır. İnsanlığın her hangi bir soruna kolayca çözüm üretemediği durumlarda sorgulama dönemi ortaya çıkar. Bunun sonucunda bireyler, çeşitli şekillerde meydana gelen olayları/sorunu çözmeyi arzu ederler (Kartal, 2014).

Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine geçen ilk eğitim/öğretimi programının 1915 tarihlinde yayımlanan "Mekatib-i İbtidaiyeyi Umumiye Talimatnamesi" olduğu görülmektedir. Anılan eğitim/öğretimi programının altı sınıflı ve üç devreli ilkokul düzeyinde için hazırlanmış olup bu program, 1924 yılına kadar hiç değiştirilmeden tatbik edilmiştir. Bu programın kapsamında, fen bilimleri ile alakalı "Ziraat" adlı dersin olduğu görülmektedir. Cumhuriyet ilan edildikten sonra 1924 yılında başka bir eğitim öğretim programı düzenlenmiştir. Anılan programdan "Hıfzısıha, Tabiat tetkiki ve Ziraat" adlı derslerin birinci ve beşinci sınıfların hepsinde olmasına karar verilip, bir ve ikinci sınıflar için üçer saat, üç, dört ve beşinci sınıflar için ikişer saat olması planlanmıştır. Bu eğitim öğretim programının 1926 yılında düzenlenen yeni eğitim programı ile ortadan kalktığı görülmektedir. 1926 senesindeki programın "İlk Mektep Müfredat Programı" kapsamında John Dewey tarafından hazırlanan "İş Okulu, Hayat Bilgisi ve Toplu Tedris" kavramlarının olduğu görülmektedir. Bu programla birlikte bilhassa ilk üç sınıfta yer alan derslerin toplum ve yaşamı ilgilendiren konular kapsamında olması söz konusudur. Cumhuriyet dönemin ikinci öğretim programının ilkokullarda okullar iki devreli planlanırken "Tabiat" dersi ise dört ve beşinci sınıf düzeylerinde ikişer saat olmuştur (Cicioglu, 1985).

Cumhuriyet döneminde ise uzun süre eğitim programı olarak adlandırılmayıp müfredat programı olarak ifade edilmiştir. 1950 yılına kadar müfredat programı kavramının kullanıldığı görülmektedir. Cumhuriyet döneminde 1924 yılından bu yana eğitim faaliyetlerinde müfredat programı kullanılmıştır (Tekışık, 1992). Cumhuriyet döneminde ilk kullanılan müfredat programının 1924 yılındaki hazırlanan İlkokul Programında tatbik edilmiştir.

1926 yılı itibari ile geliştirilen İlkokul Programı Cumhuriyet döneminin en teferruatlı programı olmuştur. 1936 yılı itibari ile hazırlanın İlkokul Programının birinci kademesinde verilen fen bilgisi dersleri, Hayat Bilgisi şeklinde birinci sınıf düzeyinde beş, ikinci sınıf düzeyinde altı, üçüncü sınıf düzeyinde 7 saat şeklinde verilmiştir. İkinci kademede ise tabiat bilgisi olarak dördüncü ve beşinci sınıf düzeylerinde üç saat olarak sunulmuştur. 1948 tarihli eğitim programında bir takım eleştiriler söz konusudur. Bunlar; derslerin fazla olması,

işlenen konuların ve ünitelerin gereğinden fazla olması, öğrencilerin zihinsel kapasitelerinin üzerinde olması ve dersler arasındaki koordinasyon ve bağın olmaması, konulara yeteri kadar zaman ayrılamaması, çok fazla teorik bilginin olması, alışkanlık ve yetenek elde etmek için olanak sunulmaması, esnek olmaması, bireysel farklılıklara yer ayrılmamasıdır. Bu eleştirilere ek olarak "birleştirilmiş sınıflarda öğretim güçlüğü" sorunu aktarılabilir (Akbaba, 2004). İkinci dünya savaşı sırasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Japonya'ya atom bombası atması ile birlikte fen bilgisini dersinin önemi çok daha artarak bu alanda yeni yaklaşımlar ve çağdaş uygulamalar tatbik edilmeye başlanmıştır (Aydoğdu ve Kesercioğlu, 2005).

1968 yılında hazırlanan program; birleştirilmiş sınıflarda ve iki devreli eğitim ve öğretim işlevinin uygulandığı okullarda koordinasyonu sağlamak ve etkinlikleri daha elverişli hale getirmek maksadıyla tatbik edilmiştir. 1969-1970 eğitim-öğretim dönemine kadar kimya, fizik tabiat bilgisi derslerinin birleştirilmesi ile fen bilgisi dersi aktarılmıştır. Böylelikle modern fen eğitiminin 1970-1971 eğitim- öğretim döneminde kademeli şekilde tatbik edilmeye başlanmıştır. Bununla beraber modern ya da çağdaş fen bilimlerinin öğretiminde amaç ve hedeflerine yönelik ayrıntılara yer verilmemiştir (Demirbaş ve Yağbasan, 2005). 1992 fen bilgisi öğretiminde üniteler; konu, gaye, hedef ve davranışları kapsayacak biçimde meydana getirilmiştir. Bununla beraber program da öğrencilerin yaş düzeylerine göre öğretim modeli dikkate alınmıştır (Demirbaş ve Yağbasan, 2005).

2001-2002 öğretim yılı itibari ile uygulanmak üzere Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığınca kabul edilen fen bilgisi öğretim Programı hazırlanmıştır. Bu programda fen bilimleri dersi denenmek ve geliştirmek amaçlı olarak ilköğretim kademelerinin 4., 5.,6., 7. ve 8. sınıf düzeylerinde öğrencilere aktarılmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığının bu program ile amaçları; ülke ve dünyada faal şekilde alakalı olan, bilimsel açıdan sorular üreterek bunlara gözlem, hipotez, varsayım ve yanıtlar üretebilen, gereksinim duyulan verileri toplayıp ve analiz edip yorumlayabilen, kazandıkları bilgiyi değerlendirebilen ve aktarabilen insanlar yetiştirmektir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2000).

2004 yılı itibari ile hazırlanan ilköğretim programları kapsamından fen bilgisi eğitim ve öğretim programı tekrar gözden geçirilerek hem yapısal hem de fen bilgisi dersinin içeriğinde çok önemli değişikliklere gidilmiştir. 2005 yılı itibari ile dördüncü ve beşinci sınıf düzeyinde fen dersleri, fen ve teknoloji dersi öğretim programı çerçevesinde "kavrama, yetenek, tutum ve değerle alakalı dokuz öğrenme alanları" meydana getirilmiştir. Bu alanların kapsamında "Tutumlar

ve Değerler", "Fen-Teknoloji Toplum Çevre" ve "Bilimsel Süreç Becerileri" ile alakalı öğrenci kazanımları yer almaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2004). Laboratuvar çalışmalarında, geziler ve gözlemler ve bu faaliyetlere benzeyen pek çok unsurlar yer almaktadır. Bunun nedeni fen dersindeki pek çok soyut konuların somutlaştırılması ancak gezi faaliyetleri ve laboratuvar uygulamaları ile yapılabilir. Laboratuvar faaliyetleri ile teorik bilgi deneyler ile pratik hale getirilerek öğrencilerin yaşayarak ve uygulayarak öğrenmesi ve aynı zamanda bu alanda okuryazar yetişmesi sağlanır (Başer, 2006).

3.2. Fen Bilimleri ve Öğretimi

Fen bilimleri; Doğal çevreyi incelemede kullanılan çeşitli aşamalarla beraber bu süreçlerin çıktısı olan düzenli bilgilerden kurulu bir bütündür" (Çilenti, 1985). Tutum ise kişilerin kendisi, başkaları, vakaları, başka nesnelere veya problemlere yönelik genel değerlendirmeleridir (Petty, 1986'dan akt.; Güzel, 2004). Wallace (1997) tarafından bu kavram; öğrenme ile ilintili olaylar, vaziyetler, insanlar ve objeleri değerlendirmek için bireylerin öğrendiği duygular şeklinde ifade ediliş formudur. Eğitimden beklenilenin bir ifadesi olan amaçlar, birey ve toplumun eğitim ihtiyaç ve taleplerini içermektedir. Bu amaçla eğitim fakültelerinde öğretmen adaylarına hızlandırılmış olarak pedagojik eğitim kursları verilmektedir. Burada verilen kurslar ile öğretmen adayları eğitim öğretim faaliyetleri sırasında ihtiyaç duydukları çeşitli eğitim yöntem ve ilkeleri aktarılmaktadır (Çepni vd., 2009).

Fen öğretimin temeli, ilköğretim kademesinde bilim eğitimine dayanır. Bireyler bilimsel bilgiyi ifade ederken fen öğretimi gündelik hayatlarında daha elverişli bir biçimde değerlendirebilecektir. Bilimsel bilgi araştırmacıların hayal kurma kabiliyetine dayalı olması, deneylere ve incelemeye dayalı olması, farklılaşabilir olması, kültürel ve sosyal koşullardan etkilenmesi ve onları etkilemesi gibi farklı nitelikleri bulunmaktadır. Araştırmacılar deney ve gözlemler gerçekleştirerek buldukları veriler, hayal ve yaratıcılık yeteneklerini de kullanarak yorumlamaları geçerli bilimsel iddialar olarak sunulmaktadır (American Association for the Advancement of Science [AAAS], 1990). Doğanay ve Sarı (2012), araştırmacılar bilginin tespit edilmesinde deney etkinlilerinden yardım almaktadırlar. Bundan dolayı bilimde doğrudan olmayan deliller ve bunların yorumlanması çok ehemmiyetli bir yer tutmaktadır (İrez ve Turgut, 2008). Fen eğitiminde laboratuvar uygulamaları öğrenciye sorgulayıcı olmayı, sorunlara çözüm üretmeyi ve çevresinde var olanlar ile koordinasyon içerisinde kalarak çözümleyici olmayı sağlar. Buna göre fen eğitiminde laboratuvar uygulamaları derslerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlar (Ekici vd., 2002).

Fen öğretiminde öğrencilerin yüksek oranda elverişli, yeterli ve etkili öğrenim görmelerinde Şekil.1' de görüleceği üzere üç önemli unsur bulunmaktadır. Burada ifade edilen üç önemli unsur şöyle ifade edilebilir.

• Doğal vakalar neticesinde meydana geliş bilgilerin geliştirilmesi
• Öğrenci tutumlarının gelişmesi
• Düşünme yetilerinin ve kinestetik yeteneklerinin ilerlemesi (Doğru ve Aydoğdu, 2003).

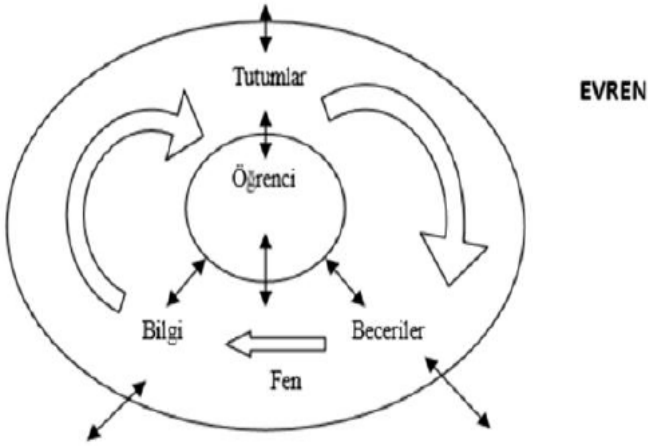

Şekil . 1. Fen Öğretiminde Üç Önemli Unsur (Kaptan,1999)

Fen bilimleri, organize biçimde doğal olayları ve doğayı inceleme aşamalarıdır. Bununla birlikte bu aşamalar sonucunda ortaya çıkan bilgileri ve bu bilginin kaynağını belirlemek olduğu söylenebilir. (Turgut ve Baykul, 2012) tarafından eğitim öğretim faaliyetlerinde aktarılan fen bilimleri derslerinin genel olarak üç gayesi şu şekilde ifade edilmiştir:

• Fen dersi konuları ile alakalı genel bilgi aktarmak,
• Fen dersleriyle öğrencilerin el kabiliyetlerinin ve zihinsel kapasitelerin gelişmesini sağlamak
• Fen ve teknoloji sahaları için mesleki eğitimi açısından bir temel meydana getirmek.

Okullarda fen ve teknoloji dersinde yalnızca teorik bilgiler öğrencilere sunulmayıp; anlayan, sorgulayabilen, inceleyen, çevresine farklı bir açıdan bakabilen, gündelik yaşamda yüzleştiği problemlerle fen bilgisi olguları arasında

bağıntı geliştirilebilen, fen ve teknolojiden faydalanma biçimlerini bilen, hızlı farklılaşan ve ilerleyen ilim ve teknoloji çağına adapte olabilen, bireyleri yetiştirmeyi gaye edindiği anlaşılmaktadır. Fen ve teknoloji dersinde teorik bilgiler, hazır olarak sunmaktan ziyade; bu dersin öğrencileri tamamen bir ilim adamı gibi teşvik edilmeli, laboratuvar uygulamalarıyla gözlem yapan, inceleyen sorgulayan bireyler, olarak yetişmeleri teşvik edilmelidir (Akgün, 2001: 66). Fen eğitiminde yer alan teknikleri tümdengelimci bir mantık çerçevesinde bulunduğundan her hangi bir konunun işlenmesi sürecinde bir teknik ya da metot dikkate alınırken diğer bir konunun işlenmesi sürecinde birden çok tekniğin birleşimi dikkate alınabilir (Çetinkaya, 2016). Fen eğitimindeki bu metotların değerlendirilmesi daha elverişli görülmekle beraber metotlar hususunda eğitim ve öğretim faaliyeti almadan başarıya erişmek pek olanaklı değildir (Şimşek, 2002).

Öğrencilerin teknolojin zamanında, yerinde ve doğru değerlendirilmesi hususundaki kabiliyet ve bilgi düzeylerini ilerletebileceği başlıca derslerinden birisi ilkokul kademesindeki sınıflarda verilen fen dersleridir. Fen eğitimi programlarını tatbik etme konusunda çeşitli ortamlar yer almaktadır. Bunlardan birisi uygulama ve etkinliklerin gerçekleştirildiği fen laboratuvarlarıdır. Laboratuvar uygulamaları öğrencilerin yaratıcı düşünce kapasitesini, sorgulayıcı olmayı, problemler üretebilmeyi, herhangi bir doğa olayını derinlemesine incelemeyi yeniliklere açık ve topluma yararlı bireyler olmayı gerçekleştirmektedir (Ekici, 2015).

Laboratuvar etkinlikleri bireyleri eleştiriye açık düşünce yeteneğini geliştirmeyi, ilmi olguları daha kolay anlayabilmeyi, bilgiyi hayatında tatbik etmeyi ve işlevleri yerine getirme kapasitesini iyileştirmeyi sağlamaktadır. Ayrıca yeni bir problemi belirlemeyi ve gözlemlemeyi de gerçekleştirmesine katkı sunmaktadır (Kesercioğlu vd., 2004). Laboratuvar kullanımı konusunda eğitmen ve öğrenci olmak üzere iki önemli unsur yer almaktadır. Ders çerçevesinde değerlendirilen araç, gereç ve materyaller eğitmenin aktif olmasını sağlarken öğrencinin de derse olan alakasını geliştirmektedir. Derslerde değerlendirilen farklı materyaller zamanın daha efektif kullanılması sağlarken işlenen konunun daha somut hale gelmesi hususunda eğitmene de destek sunar (Gürkan, 1988).

3.3. Fen Öğretiminin Niteliği

Fen bilimlerinde laboratuvarlar çalışmaları yapılarak, dersler öğrencilere uygulamalı olarak aktarılmalıdır. Böylece öğrencilerin yaşayarak ve yaparak öğrenme süreçlerine katılımı sağlanır. Sosyo-ekonomik açıdan gelişen devletlerin fen bilimlerine verdiği ehemmiyet giderek artmaktadır. Türkiye

fen eğitimi programında TIMSS-R (Third International Mathematics and Science Study) 'nin tespit ettiği fen bilgisi konularından biliminin tabiatına ve araştırmaya elverişli olan uygun alt konuların %67'sini öğrencilere öğretme plan ve programını hedeflemektedir (Kılıç, 2006). Bu duruma birçok ülke önem atfetmektedir. Akgün (2001), tarafından fen bilimleri dersinde ilmi gerçekler vasıtasıyla doğa vakalarını meydana çıkarmak maksadıyla değerlendirilen fikir ve düşünce işlemlerinin ilmi aşama şeklinde isimlendirildiği ve bu olguların deneysel ve temel aşamalar şeklinde iki kısma ayrıldığı görülmekledir.

Tablo 1. Temel ve Deneysel Aşamalar

Temel Süreçler	**Deneysel Süreçler**
a. Gözlem yapma	**a.** Hipotez kurma ve yoklama
b. Sınıflama	**b**.Değişkenleri tespit etme ve denetleme
c. Ölçme, sayı ve sembolleri	**c.** Yaparak tanımlama kullanma
d. Uzay – zaman ilişkilerini	**d.** Model meydana getirme kullanma
e. Betimleme	**e**. Deney organize etme ve uygulama
f. Bilinen bilgilerden hareket ederere gözlenemeyen vaziyetler için kestirimler yapma	**f.** Neden – sonuç ilişkilerini kavrama
g. Gelecekteki muhtemel	**g**. Olaylar için tahminler yapma

Bu doğrultuda başka araştırmacılardan Howe ve Jones'da ilkokul fen bilgisi dersinin amacını şu şekilde açıklamıştır.

• Yer yüzeyi hakkında bireylerin ilgilerini ilerletmek ve bunun devamlılığını gerçekleştirmek,

• Bireylerin çevrelerini incelemelerine ve gözlemlemelerine olanak sağlamak, bu deneyimleri düzenlemek,

• İleriki aşamalarda gerçekleştirilecek fen bilimleri dersi faaliyetlerinde gereksinim duyulan ilmi ve teorik deneyimlerini ilerletmek,

• Hayat ile okullarda öğrenilen bilgilerin arasındaki bağıntıyı kurmak,

Başka bir bilimsel araştırmacı Martin, ilköğretim kademesinde sunulan fen bilgisi eğitimin başlıca amacının, gündelik hayatta fen bilimlerini kavramak şeklinde açıklanan "bilimsel okuryazarlığın" ilerletilmesini vurgulamıştır. Çağdaş ve etkin bir fen eğitimi gerçekleştirebilmek amacıyla bu sahadaki

ilerlemeleri takip etmek ve fen eğitiminde gelişmiş devletlerin ne gibi stratejileri değerlendirdiğini izlemek gerekmektedir. Buradaki amaç doğrultusunda, gelişmiş devletlerin sunmuş oldukları fen eğitimindeki ana unsurları ve yapıları göz önüne almakta yarar vardır (Bıkmaz, 2001).

3.4. Fen Bilimleri ve Laboratuvar

Laboratuvar, fen eğitimindeki anlaşılması güç ve soyut kavramların öğretilmesinde etkili olmasının yanında, öğrencilerin fen eğitimi ilgili etkinliklere katılmalarına, bilimsel yöntemi tanıyarak takdir etmelerine; gözlem yapma, düşünme, fikir üretme ve yorum yapma gibi yeteneklerinin gelişmesine katkıda bulunur (Kırpık ve Engin, 2009). Laboratuvar çalışmalarıyla öğrencilerin elde ettiği bilgilerin sürekliliği sağlanır. Ayrıca bu uygulamalı çalışmalar ile işlem yapabilme kapasitesini geliştirme, eleştirel fikir yürütme, psikomotor kapasitesini büyütme, ilimi kavrama ve öğrencilerin teorik bilgiyi gerçek hayatlarına aktararak değerlendirme fırsatı elde eder (Kesercioğlu vd., 2004).

Fen bilimlerinde yöntem seçimi önemli bir yer tutar. 19. yüzyılın ortalarından itibaren laboratuvar yöntemi fen bilimleri öğretiminin temel ögelerinden biri olarak kabul edilmiştir (Wheatley, 1975). Fen dersi öğreticileri laboratuvar içerisinde kendine güvenmeli ve rahat tutumlar sergileyerek öğrencilerin laboratuvar içerisinde kolay ve güvenli hareket etmelerini sağlamalıdır (Kanlı ve Yağbasan, 2008). Fen ve teknoloji konuları ve laboratuvar hakkında yeterli bilgi ve donanıma sahip olması öğrencilerine bu dersi başarılı bir şekilde aktarma olanağı sağlayacaktır. Bundan dolayı eğiticilerin doğru şekilde öğretim metodoloji kullanması çok önemlidir (Duban, 2010).

Fen bilgisi, tabiatta bulunan canlı ve cansız unsurların neler olduğu, aralarındaki bağıntıyı organize bir tarzda meydana getiren, gözlenmemiş vakalara dair bir düşünce ortaya koyma yeteneği sağlayan, ilmi fikir kabiliyeti geliştiren bir bilim dalıdır. Fen bilgisi incelendiğinde, kapsamını unsurlar, terimler, tabiat yasaları, kaideler ve kuramlar meydana getirmektedir. Fen bilgisinin tabiatını kavrayabilmek amacıyla kapsamının hangi faktörlerden oluştuğunun bilinmesinde yarar vardır. Unsurlar; tabiat varlıklarının ve vakalarının tamamını meydana getirir. Tümünü meydana getiren disiplinler arasında bir bağıntı vardır. Fen bilgisi kapsamında kavramlar ise; araç, gereç, vaka, bireyler ve fikirleri benzer olanlara dayalı kategorize edildiğinde farklı grup isimleri ortaya çıkar. Tecrübeler neticesinde iki ya da daha çok unsuru müşterek niteliklerine göre gruplandığında her bir grup ayrı ayrı gruplandırılmış olmaktadır. Buradaki gruplamada aklımızdaki bir fikir yapısını ifade eder. İlkeler de; kavramlar

arasındaki bağıntıyı ortaya koyan genel unsurlardır. Laboratuvarlar, hem öğrenmeyi hem de öğretilmeyi istenilen bir kavram ya da olgunun yapay bir tarzla direkt olarak kendisi tarafından gerçekleştirilmesi olarak veya eğitici ile gösterilen ortamlar şeklinde ifade edilebilir. Laboratuvar etkinlikleri, bireyin yargılama kültürünü, sorgulayıcı fikir yeteneğini, ilmi ve araştırmayı kavramayı ve işlevsel kabiliyetlerini geliştirmektedir. Bundan dolayı fen laboratuvarlarında başta deneyler olmak üzere gerçekleştirilen etkinlikler fen bilgisi eğitim ayrılmaz bir parçasıdır (Milli Eğitim Bakanlığı, 1997).

Laboratuvar etkinlikleri bireyin ihtiyaç duyduğu, ilgi – alaka ve kabiliyetlerine elverişli bir düşünme ve kavrama yeteneği elde etmesini ve bu elde etmiş oldukları değerleri uygun bir metodoloji ile geliştirmelerini sağlamaktır (Millar, 2004:1). Öğrencilerin içeriği ezberlemelerini sağlamak yerine, problem çözme becerileri ile donatılmaları gerekmekte, bilgiye nasıl erişecekleri ve bilgiyi nasıl yapılandıracakları gösterilmelidir (Gedik vd., 2002:162). Laboratuvar uygulamaları; öğrencilerin bilimsel düşünme, gözlemleme, yaratıcı düşünme, çeşitli durumlar üzerinde yorum yapma, veri toplama ve veri analizi yapma becerilerinin gelişmesine yardım eder ve bu amaçların gerçekleştirilebilmesi için laboratuvar etkinlikleri çok önem arz etmektedir (Ausubel, 1968:112).

Okullarda sınıf mevcutlarının kalabalık olması bir sınırlılık yada dezavantaj şeklinde bilinmektedir (Lang vd., 2005:304). Laboratuvar çalışmalarına katılan öğrenci sayısının fazla olması deneylere her öğrencinin katılımı engelleyecektir. Ekip şeklinde gerçekleştirilen deneyler ekip sayısının az ve her bir ekipteki öğrenci sayısının çok olması sebebiyle öğrenciler laboratuvar deneylerine etkili bir şekilde katılamayıp çalışmadan verim alamadıklarını belirtmişlerdir (Ayas vd., 2002:51).

3.5. Laboratuvar Çalışmaları ve Yöntemi

Laboratuvar uygulaması bireyleri incelemeye, araştırıp öğrenmeye kanalize eder ve ne şekilde öğrenileceğine entegre eder. Laboratuvar uygulaması yararlı ve güzel bir fen bilimleri eğitimin bölünmez bir parçasıdır. Bazı laboratuvar etkinleri de çok az veya hiçbir alete gereksinim olmadan doğal sahalarda ve alanlarda gerçekleştirilmektedir (Karatay vd., 2013). Fen bilimleri laboratuvar etkinlikleri fen eğitimin kalbi konumundadır. Laboratuvar çalışmaları bireylerin ferdi gayretleriyle yaptıkları gözlemlerin neticesinde ulaştıkları bulgularla yeni bilgileri keşfetmelerine olanak sağlar. Teorik bilgiler ile terimler arasında geliştirdikleri bağıntılarla somutlaşmış bilgileri deneyimler. Colletge ve Chiappetta (1989) tarafından fen bilimleri eğitiminde laboratuvar

çalışmalarının dört temel sebebi olduğu vurgulanmıştır. İlkokul ve ortaokul kademelerinde fen eğitimi, bireylerin somut olmayan pek çok konuyu kolayca öğrenemeyeceği konulara kapsamaktadır. Uygulamalı deneyimler büyük oranda genelleştirilebilir sonuçlar ile yeteneklerin gelişmesine ön ayak olur. Bu sebeple bireylerin uygulamalı etkinlikler ile fen dersine ilgileri artar, dersler daha eğlenceli hale gelir ve ilgi ve alakaları gelişir (Karatay vd., 2013).

Laboratuvar derslerinde bireyler görerek konuları somutlaştırdıklarından dolayı bir olguyu inceleme olanağı elde etmekte, yaşayarak ve yaparak deneyimler kazanmakta ve işlenen konuları daha iyi şekilde öğrenmeleri gerçekleşmektedir (Dindar ve Yangın, 2007). Öğrenci laboratuvar alanında yaşayarak ve görerek gerçekleştirdiği incelemeleri ve konuları gündelik yaşamındaki olgular ile bağlantı kurabilmektedir. Bunun sonucunda laboratuvar çalışmaları sonucu birçok soyut unsur öğrencinin kolayca anlayabileceği somutlaşmış unsura dönüşebilmektedir. Pek çok bilimsel araştırmacının bulgularına göre sadece duyuma dayalı bilgi ve kavramlar kolayca unutulabildiğinden dolayı mümkün olduğunca fen bilgisi dersleri uygulamalı şekilde öğrencilere aktarılmalıdır (Karademir Alkan, 2012).

Fen eğitiminde laboratuvar uygulamaları bireylere uygulayarak yapmayı, hipotezler geliştirmeyi, problemleri ortaya koyabilmeyi ve çevresinde var olanlar ile koordineli çalışarak çözümler ortaya koyabilmeyi, eleştirel düşünceyi geliştirmeyi, düşünce ve anlama kabiliyetini iyileştirmeyi, yeni keşifler ve düşünceler ortaya koyabilmeyi kazandırmaktadır. Bütün bunların haricinde laboratuvar uygulamaları bilimsel araştırmaların aşamaları izlendiğinde öğrencilerin anlama ve kavrama kabiliyetlerinin gelişmesine imkan sunmaktadır (Kanlı ve Yağbasan, 2008). Fen bilimi eğitimin en önemli unsurlarından birisi olarak çevreyi bireylerin sorgulayıcı şekilde detaylandırmaları gerekir. Bireylerin çevre veya etrafında yer alan olay ve vakalara ilgi ve alaka gösterdiklerinde asıl öğrenme gerçekleşmektedir (Kılıç vd., 2008).

3.6. Laboratuvar Destekli Fen Öğretimi ve Karşılaşılan Olumsuzluklar

Devletlerin sosyoekonomik açıdan gelişmesinde fen bilimleri ve bu bilme dayalı teknolojinin tesiri oldukça fazladır. Bundan dolayı sosyoekonomik açıdan büyüme sağlamayı arzulayan devletlerin fen bilgisi öğrenimine daha çok ehemmiyet göstermelidirler. Fen bilimleri sahasında ilerlemenin temelini de laboratuvar etkinlikleri oluşturmaktadır (Ensari, 2008). Deneyler yolu ile bireyler materyalleri doğru şekilde değerlendirmeyi, veriler toplayabilmeyi, kendi kendine deneyler kurmayı, ferdi olarak fikirler üretmeyi ve gözlemler yapabilmeyi öğrenmektedirler (Atıcı ve Atıcı, 2012).

Öğrenciler deney yaparken birden çok duyu organını kullandıklarından öğretim değeri çok büyüktür. Öğretmenden çok öğrenci aktiftir. Bu durum öğretimin temel ilkelerinden biridir. Çünkü öğrenecek olan öğretmen değil öğrencidir. Laboratuvar, öğrenciyi yaratıcı ve eleştirel düşünmeye yöneltir.

Tamir (1991) tarafından fen eğitimde laboratuvarların kullanım gayelerine ilişkin dört unsurdan bahsedilmiştir;

- Fen derslerinde somut materyallerle deneyimler kazandırmak.
- Öğrencilere problem çözme, inceleme ve genelleme yapma gibi bilişsel süreç becerileri kazandırmak.
- Öğrencilerin günlük hayatta kullanabilecekleri yeteneklerinin gelişmesini sağlamak.
- Öğrencilerin fen bilimlerine karşı tutumunu iyileştirmek (Aktaran: Erökten, 2010).

Laboratuvar metodu bireylerde deney ve metot neticelerine dayalı bir fikir yapısının meydana gelmesini amaç edinmekte ve eğitim sürecinde bireylerin çok daha faal olmalarını sağlamakta, incelemeye ve gözleme karşı ilgi ve isteklerini ilerleterek üretken bir düşünceye yönlendirmektedir (Karamustafaoğlu, 2000). Bireylerin fen eğitimde yüksek verimlilik ve fen bilimlerine karşı müspet davranışlar oluşturmada laboratuvar etkinliklerinin ehemmiyetli ve anlamlı düzeyde tesiri olduğunu pek çok fen bilgisi eğitmeni kabul etmektedir (Renner vd., 1985).

Laboratuvar uygulamaları sayesinde öğrenci, kavramları anlar, yaşam ve çevresiyle ilişkilendirir. Hiç bir fen dalı deneyler olmadan öğretilemez, yani soyut bilgiler somuta dönüştürülmeden anlaşılamaz. Kısacası laboratuvarda teorik bilgiler pratiğe dönüştürülür, deneyim kazanılır, bilim anlaşılır, el becerileri geliştirilir, öğrenciler birlikte çalışmayı ve paylaşmayı öğrenir. Buna göre fen bilimleri laboratuvarlarının yararları şu şekilde sunulabilir (Cem, 2002).

Programlı öğrenme ve öğretim makinaları konulu bir makalede birçok alandaki bilgilerin çok hızlı bir değişime maruz kaldığından ve her bireyin kendi uzmanlık alanında sahip olduğu bilgilerin birkaç yıl içerisinde alt üst olduğundan ve bu durumun yeniden öğrenmeyi gerekli kıldığından bahsedilmiştir (Cema, 2002). Sonuç olarak bu durum her bir ferdin değişen şartlara uygun olarak yetiştirilmesi gibi bir problemi ortaya çıkardığı fakat bu aşırı ihtiyacı karşılamaya yönelik öğretim metotları ve bu amaçla kullanılan araç gereçlerin yeterli olmadığı belirtilmiş ve bu problemin çözümü için öğrenim sürecinde kullanılan metotlarda yeni düzenlemeler yapmak gerektiğine dikkat çekilmiştir (Cemb, 2002).

Ayrıca fen bilgisi ve diğer alanlarının (fizik, kimya ve biyoloji) programlarının değişen toplum ihtiyaçlarına göre değiştirilmediği, laboratuvarların araç - gereç ve kaynak bakımından yetersiz olması ve ekonomik güçlüklerden dolayı araştırmaya yönelik çalışmaların takip edilememesi gibi nedenlerle öğretmenlerin laboratuvarlarda araştırmaya yönelik ve bireysel olarak deney yapma imkânlarının bulunmadığı problemlerinin de açıkça ortada olduğu görülmektedir. Bu nedenle fen bilgisi ve diğer alanların programlarının bilim ve teknolojideki gelişmeler ve değişen toplum ihtiyaçlarına göre yeniden gözden geçirilmesine-geliştirilmesine, hazırlanmasına gereksinim duyulmaktadır (Ceyhun vd., 1994).

Bilginin üretildiği yer olan laboratuvara gereken önemin verilmesi ve telkin etmeye dayalı, sözel okul sistemi yerine laboratuvarlarında bilgi işleyen, bilgi üretim metotlarını öğreten okul sisteminin desteklenmesi uygulama yapmanın önemini arttırabileceği gibi doğabilecek güçlüklerin önlenmesini sağlayacaktır. İlk ve orta dereceli okullarda ders araçları ile ilgili yapılan bir ön araştırmada ise, sınıf mevcutlarının çok kalabalık ve laboratuvar sayılarının yetersiz olduğu belirlenmiş, bunların laboratuvar kullanma olasılığını ortadan kaldırmada etkili oldukları sonucuna varılmıştır. Okullardaki yönetici ve öğretmenlerin eğitim araçlarını kullanmalarını etkileyen faktörler olarak sıralamıştır (Kayhan, 1989).

4. Yöntem

Çalışma kapsamında "Fen Laboratuvarlarına Yönelik Tutum Ölçeği (FLYTÖ)" kullanılmıştır. Söz konusu ölçek, Yıldız (2004a)' ın FLYTÖ' in, ilgili araştırmacı tarafından ilköğretim düzeyine uygun olarak hazırlanmış ve hazırlanan yeni maddelerin likert tipi beşli derecelendirme sistemine göre geliştirildiği ve her tutum ifadesi için "tamamen katılıyorum", "katılıyorum", "kararsızım", "katılmıyorum" ve "hiç katılmıyorum" düzeylerinin kullanıldığı 20 maddeden oluşan ölçeğin güvenirlik katsayısının a = 0.83 olarak bulunduğu belirtilmiştir.

4.1. Çalışma Grubu ve Veri Toplama Araçları

Araştırmanın örneklemini Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı 3 okul oluşturmaktadır. Bu okullar; Haliliye Ortaokulu, Vatan Ortaokulu ve Ziyaeddin Akbulut Ortaokuludur. Öncesinde gerekli tüm resmi izinler alınmış olup araştırma kapsamında 5,6,7 ve 8.sınıf öğrencileri ile yüz yüze anket yöntemi kullanılarak veri toplanmıştır.

Araştırma kapsamında Haliliye Ortaokulu'ndan 142 öğrenci, Vatan Ortaokulu'ndan 133 öğrenci ve son olarak da Ziyaeddin Akbulut Ortaokulu'ndan

156 öğrenci olmak üzere toplam 431 öğrenci ile görüşülmüş ve veri alınmıştır. Araştırmanın veri toplama süreci, öncelikle taramaların gerçekleştirileceği veri tabanları (YÖK Ulusal Tez Merkezi, ULAKBİM TR Dizin ve Dergi Park) ve bu veri tabanlarında taratılacak anahtar kelimeler ("öğrencilerin laboratuvara karşı tutumları") belirlenmiştir.

4.2. Araştırmada Kullanılacak Analiz Yöntemleri

4.2.1. Güvenilirlik Analizi

Güvenilirlik analizi, belli bir ölçeğe göre hazırlanmış anket verilerinin tutarlılığını veya güvenilirliğini ölçer. Güvenilirlik, alfa katsayısıyla ölçülür. Alfa Katsayısı, bireysel puanların k soru içeren bir ölçekte sorulara verilen cevaplanan toplanması ile bulunduğu durumlarda soruların birbirleri ile benzerliğini, yakınlığını, ortaya koyan bir katsayıdır. α katsayısının 0.70′den büyük olması beklenir. $0{,}60 \leq \alpha < 0{,}80$ ise ölçek oldukça güvenilirdir.

4.2.2. Varyans ve t-testi Analizi

Bir araştırmada parametrik analizlerin yapılabilmesi için çarpıklık ve basıklık istatistiklerinin -2 ile +2 aralığında yer almaları beklenir (George ve Mallery, 2016). Tek yönlü varyans analizlerinde, sıfır hipotezi reddedildiğinde, sadece en az bir ortalamanın diğerlerinden farklı olduğunu anlayabiliyoruz. Ancak hangi ortalamanın diğerlerinden farklı olduğu konusunda en küçük bir fikir sahibi bile olmadığımız açıktır. İkişerli guruplarda, t testiyle farklılıklarını belirlemek gerekmektedir. Varyans analizi iki ve daha fazla örnek için bir karşılaştırma yöntemidir (Miran, 2021). Üç veya daha çok ana kitlenin aralık veya oran ölçeğindeki gözlenen verilerine dayanarak, ana kitle ortalamalarının birbirinden farklı olup olmadığını belirlemek istiyorsak, varyans analizine başvurabiliriz. Yöntem, iki örnek ortalamasının karşılaştırılmasında da kullanılabilir. Varyans analizi, verilerdeki toplam değişkenliği bileşenlerine ayırır (Miran, 2021).

5. Araştırma Bulguları

Tablo 5. 1: Betimleyici İstatistik Tablosu

		N	%
Sınıf	5. Sınıf	110	25,5%
	6. Sınıf	92	21,3%
	7. Sınıf	117	27,1%
	8. Sınıf	112	26,0%
	Toplam	431	100,0%
Cinsiyet	Kadın	228	52,9%
	Erkek	203	47,1%
	Toplam	431	100,0%
Okul	Haliliye O.	142	32,9%
	Vatan O.	133	30,9%
	Ziyaeddin A. O.	156	36,2%
	Toplam	431	100,0%

Tablo 5.1'de görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin okul ve sınıf durumuna göre cinsiyet istatistikleri aktarılmıştır. Kadın ve erkek öğrenciler genel anlamda sayı olarak birbirlerine yakındırlar.

5.2. Ölçeğe İlişkin Bulgular

Tablo 5. 2. Ölçek Maddelerine Ait Ortalama Değerler

		N	Ortalama	Minimum	Maksimum	Std Sapma
Sınıf	5. Sınıf	110	1,81	1,00	4,70	,69
	6. Sınıf	92	2,20	1,00	4,75	,72
	7. Sınıf	117	2,21	1,00	4,80	,87
	8. Sınıf	112	2,11	1,00	5,00	1,08
Cinsiyet	Kadın	228	2,07	1,00	4,75	,89
	Erkek	203	2,09	1,00	5,00	,86
Okul	Haliliye	142	2,48	1,05	4,30	,66
	Vatan O.	133	1,96	1,00	5,00	,87
	Ziyaeddin AO.	156	1,82	1,00	4,80	,92

Tablo 5.2. incelendiğinde Haliliye Ortaokulunda öğrenim gören öğrencilerin fen laboratuvarlarına yönelik tutum ölçeğinin ortalamasının en yüksek olduğu görülmektedir. Erkek öğrenciler ile kadın öğrencilerin ölçek ortalaması birbirine çok yakın gerçekleşmiştir. Sınıf düzeyinde de 8. Sınıf öğrencilerinin ölçek ortalamasının en yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

5.3. Güvenilirlik Analiz Sonuçları

Tablo 5. 3. Güvenilirlik Analiz Tablosu

Cronbach's Alpha Değeri	Ölçekteki Soru Sayısı
,884	20

Tablo 5.3'te bahsedildiği gibi ölçeğin alfa katsayısı 0.884 olduğundan çalışmanın verileri yüksek derecede güvenilirdir. (George ve Mallery, 2016; Kılıç, 2016).

5.4. Çarpıklık ve Basıklık Değerleri Analiz Sonuçları

Tablo 5.4'de görüldüğü üzere ölçeğin çarpıklık ve basıklık değerleri -2 ile +2 aralığında olduğundan varyans analizi ve t testi yapılabileceği anlaşılmıştır.

Tablo 5. 4. Ölçeğe Ait Çarpıklık Basıklık Değerleri

Ortalama	2.0805
Çarpıklık	0,833
Basıklık	0,309

Analiz sonuçlarının bundan sonraki kısmında hipotez testleri ve sonuçları aktarılacaktır;

Tablo 5. 5. Fen Laboratuvarlarına Yönelik Tutum Ölçeğinin Öğrencinin Sınıf Düzeyine Göre Analizi

	Kareler Toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	p
Gruplar arası	11,52	3	3,84	5,15	,002
Grup içi	317,98	427	0,74		
Toplam	329,50	430			

Tablo 5. 6. Fen Laboratuvarlarına Yönelik Ölçeğinin Sınıf Düzeyine Göre Ortalamaları

	Öğrencinin Sınıf Düzeyi			
	5. sınıf	6. sınıf	7. sınıf	8. sınıf
Ölçek Ort.	$1,81_{a}$	$2,20_{b}$	$2,21_{b}$	$2.11_{a\,b}$

H_0: Fen laboratuvarlarına yönelik tutum ölçeği öğrencinin sınıf düzeyine göre farklı değildir.

H_1: Fen laboratuvarlarına yönelik tutum ölçeği öğrencinin sınıf düzeyine göre farklıdır.

p değeri (0.000) > 0.05 olduğundan sıfır hipotezi reddedilir. Sınıf düzeyi ölçek üzerinde etkilidir.

Sınıf düzeylerine göre öğrencilerin ölçek ortalamaları arasında fark vardır. 5.sınıf öğrencilerin ölçeğe katılım düzeyleri 6. ve 7. sınıfların katılım düzeylerinden farklıdır. 8. Sınıf öğrencilerin ölçeğe katılım düzeyi ise diğer kademedeki öğrencilerin katılım düzeyleri ile aynıdır. 6 ve 7. sınıfların ölçek ortalaması, 5. Sınıfların ölçek ortalamasından anlamlı düzeyde daha büyüktür.

Tablo 5. 7. Fen Laboratuvarlarına Yönelik Tutum Ölçeğinin Öğrencinin Cinsiyetine Göre T Testi Analizi

Cinsiyet	N	X	S	Sd	t	p
Kadın	228	2,07	0,89	429	-	,830
Erkek	203	2,09	0,86	,215		

Tablo 5. 8. Fen Laboratuvarlarına Yönelik Tutum Ölçeğinin Öğrencinin Cinsiyetine Göre Ölçek Ortalaması

	Öğrencinin Cinsiyeti:	
	Erkek Ort.	Kadın Ort.
Ölçek Ortalaması	$2,07_{a}$	$2,09_{a}$

H_0: Fen laboratuvarlarına yönelik tutum ölçeği öğrencinin cinsiyetine göre farklı değildir

H_2: Fen laboratuvarlarına yönelik tutum ölçeği öğrencinin cinsiyetine göre farklıdır

p değeri (0.830) > 0.05 olduğundan sıfır hipotezi reddedilmez.Cinsiyet ölçek üzerinde etkili değildir. Kadın ve erkek öğrencilerin ölçek ortalamaları arasında fark yoktur.

Tablo 5. 9. Fen Laboratuvarına Yönelik Tutum Ölçeğinin Öğrencinin Okuluna Göre Analizi

	Kareler Toplamı	**Sd**	**Kareler ortalaması**	**F**	**P**
Gruplar arası	35.701	2	17,850	26,004	,000
Grup içi	293,801	428	,686		
Toplam	329,501	430			

Tablo 5. 10. Fen Laboratuvarlarına Yönelik Tutum Ölçeği Öğrencinin Okuluna Göre Ölçek Ortalaması

	Öğrencinin Okulu		
	Haliliye Ortaokulu	Vatan Ortaokulu	Ziyaeddin Akbulut Ortaokulu
Ölcek rOrtalaması	2.48_a	$1,96_b$	$1,82_a$

H_0: Fen laboratuvarlarına yönelik tutum ölçeği öğrencinin okuluna göre farklı değildir

H_3: Fen laboratuvarlarına yönelik tutum ölçeği öğrencinin okuluna göre farklıdır

p değeri (0.000) > 0.05 olduğundan sıfır hipotezi reddedilir. Okul ölçek üzerinde etkilidir. Okullara göre öğrencilerin ölçek ortalamaları arasında fark vardır. Vatan Ortaokulu ile Haliliye Ortaokulu birbirinden farklı, Haliliye Ortaokulu ile Ziyaeddin Akbulut Ortaokulu birbiriyle aynıdır. Vatan Ortaokulu ile Ziyaeddin Akbulut Ortaokulu birbirinden farklıdır.

6. Sonuç ve Öneriler

Tutum, kişinin sahip olduğu değerler sistemine bağlı olarak bir simgeyi, bir nesneyi, bir kişi ya da dünyayı iyi veya kötü, yararlı veya zararlı yönleri ile algıladığı bir ön düşünce biçimidir (Demir, 2005). Tutumların öğrencinin kendine duyduğu özgüven, ailesinin sosyoekonomik durumu, okulun fiziksel durumu, cinsiyet, yaş, öğrencinin güdülenme düzeyi, öğretmenin tutumu ve

ders işlenmesi sırasında kullandığı öğretim yöntem ve teknikleri ile ilişkisi de incelenmiştir.

Ölçek ifadelerine göre katılımcılar tarafından en çok ilgi gören ifadeler,"Laboratuvarda çalışırken kendimi bilim adamı gibi hissederim." (ort: 3,74), "Bir fen deneyi içinde neyi araştırmam gerektiğini genellikle anlamam"(ort:2,15) olmuştur. Laboratuvarların öğretimdeki rolü ve önemi teorik olarak benimsenmiş olsa da, yetersiz laboratuvarlar, kalabalık sınıflar ve laboratuvarın öneminin öğretim elemanları tarafından yeterince anlaşılmaması, geleneksel yöntemle yürütülen öğrenci merkezli olmayan laboratuvar uygulamaları, fen öğretiminde noksanlıklara ve verimsizliğe yol açmaktadır (Domin, 2007; McDonnell vd., 2007; Hofstein ve Lunetta, 2004). Fen laboratuvarlarına yönelik tutum ölçeği ortalamalarının sınıf düzeyinde farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Sınıf düzeyinin ölçek üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre 6 ve 7. sınıfların ölçek ortalaması, 5. Sınıfların ölçek ortalamasından anlamlı düzeyde daha büyüktür.

Çakmak (2008) çalışmasında, fen bilgisi öğretmen adaylarının laboratuvar tutumları ile fen bilgisine yönelik tutumları arasındaki ilişkiyi tespit etmiştir. Çalışmasında, cinsiyetin laboratuvar tutumları üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı fakat kızların fen bilgisi dersine yönelik tutumlarının erkeklerden daha olumlu olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmamızdan elde edilen bulgulara dayanarak bazı öneriler sunulmuştur.

- Fen bilgisi eğitimi deneysel genellemeleri içeren teorik ve uygulamalı eğitim - öğretime uygun laboratuvar donanımları eksiksiz olmalı.
- Bunlara ek olarak, aynı bölgede öğrenim gören öğrencilerin laboratuvar tutumlarının farklılık göstermesinin sebepleri nitel bir çalışma ile araştırılabilir.
- Öğretmenlerin, laboratuvar da öğrencilerin konuyu öğrenmesi için kullandığı yöntem ve teknikler ele alınarak araştırma yapılabilir.
- Veri kaynağı çeşitlemesi programların çok yönlü değerlendirilmesi için oldukça önemlidir. Bu yönüyle yeni çalışmalarda çeşitli veri kaynaklarına ulaşılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Akbaba T. (2004) Cumhuriyet döneminde program geliştirme çalışmaları. ***Aklın ve Bilimin Aydınlığında Eğitim****,* 5(54-55).

Akgün, Ş. (2001). Fen bilgisi ögretimi*,* ***Pegema Yayıncılık***, Ankara.

Alkan, F. (2012). Kendi kendine öğrenmenin kimya laboratuvarında öğrenci başarısına, öğrenme hazır bulunuşluğuna, laboratuvar becerilerine yönelik tutumuna ve endişesine etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ***Hacettepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,*** Ankara.

American Association for the Advancement of Science (AAAS), (1990). ***Science for All Americans***. New York: Oxford University Press.

Akpullukçu, S. ve Günay, Y. (2013). Fen ve teknoloji dersinde araştırmaya dayalı öğrenme ortamının öğrencilerin akademik başarı hatırda tutma düzeyi ve tutumlarına etkisi, ***Ege Eğitim Dergisi***, 14 (1) , 67-89 .

Atıcı Ö. ve Atıcı, T. (2012). Fotosentez konusunun öğretiminde uygulanan laboratuar yönteminin öğrenci tutum ve başarısına etkisi, ***Türk Eğitim Dergisi***, 10 (1), 143- 166.

Atun, T. (2016). Sorgulamaya dayalı fen öğretiminin 5. sınıf öğrencilerinde öğrenmeye yönelik öz düzenleme becerileri gelişimine etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ***Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü***, Ankara.

Ayas, A., Karamustafaoğlu, S., Sevim, S., ve Karamustafaoğlu, O. (2002). Genel kimya laboratuvar uygulamalarının öğrenci ve öğretim elemanı gözüyle değerlendirilmesi, ***Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,*** (23), 50- 56

Ayas, A, (2006). Fen bilgisi öğretiminde laboratuar kullanımı, ***Anadolu Üniversitesi Yayınları,*** Eskişehir.

Aydoğdu, M ve Kesercioğlu T, (2005)**.** İlköğretimde fen ve teknoloji öğretimi, ***Anı Yayıncılık***, Ankara.

Ausubel, D. (1968). Educational psychology, Holt, ***Rinehart & Winston,*** New York.

Balkan Kıyıcı, F. ve Aydoğdu, M. (2011). Fen bilgisi öğretmen adaylarının günlük yaşamları ile bilimsel bilgileri ilişkilendirebilme düzeylerinin belirlenmesi, ***Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi,*** *5*(1), 43-61.

Başer, M. (2006). Fen ve teknoloji öğretim, ***Pegem A Yayıncılık***, Ankara.

Barrett, T., Mac Labhraiin, I ve Fallon, H. (2005). Handbook of enquiry and problem-based learning: Irish case studies and international perspectives, (p. 1-25). **AISHE and CELT,** Galway.

Bıkmaz, F. H., (2001). İlkögretim 4. ve 5. sınıf ögrencilerin fen bilgisi dersindeki basarılarını etkileyen faktörler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, ***Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,*** Ankara.

Batır, R. (2018). Ortaokul 7. sınıf fen bilimleri dersinin elektrik enerjisi ünitesinin laboratuvar temelli öğretimi ve akademik başarıya etkisi,

Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ***Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*****,** Mersin.

Bayrak, R. (2012). İlköğretim Öğrencilerinin Fen Laboratuvar Uygulamalarına Karşı Tutumlarının İncelenmesi, ***Erzincan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi****, 5*(1), 119-132.

Benzer, E. ve Sibel Demir, S.(2014). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Mikroskop Kullanım Bilgilerinin İncelenmesi, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *10* (3), 1-21

Bilir, S. (2019). İlkokul dördüncü sınıf fen bilimleri dersi basit elektrik devreleri ünitesinde laboratuvar destekli öğretimin akademik başarı ve tutuma etkisi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ***Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü****,* Ankara.

Bozkurt, O., Ay, Y. ve Fansa, M.(2013). Araştırmaya dayalı öğrenmenin fen başarısı ve fene yönelik tutuma etkisi ile öğretim sürecine yönelik öğrenci görüşleri, ***Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi***, 13(2),242-256.

Çakmak, M. (2008). Fen bilgisi öğretmen adaylarının laboratuvar tutumları ile fen bilgisine yönelik tutumları arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, ***Kafkas Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü***, Kars.

Çetinkaya, N. (2016). 4-5 yaş arası okul öncesi çocukların sosyal duygusal uyumu ile anne-babaların çocuk yetiştirme tutumları arasındaki ilişki (Kars İli Örneği), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ***Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü***, Kars.

Cem, Z. G. (2002). Biyoloji öğretiminde laboratuvar kullanımı ve laboratuvar çalışmalarında karş***ılaşılan problemler, Yayımlanmamış D***oktora Tezi, ***Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü,*** İzmir.

Ceyhun, İ. ve., Harmandar, M. (1994). Orta ögretimde kimya ve fen bilgisi ögretiminin değerlendirilmesi, ***I. Ulusal Fen Bilimleri Egitim Sempozyumu Bildirileri*** 15-17 Eylül, İzmir, 401-403.

Cicioglu, H., (1985). Türkiye Cumhuriyetinde ilk ve ortaögretim (İkinci Baskı), Ankara: **A.Ü. Egitim Bilimleri Fakültesi Yayınları**, Ankara.

Colletge, A. T. and Chiappetta, L. (1989). Science Instruction in the Middle and Secondary Schools*,* ***Merrill Puplishing,*** Ohio/USA,

Çepni, S. Ayvacı, H. Ş. ve Bacanak, A. (2009). Bilim teknoloji toplum ve sosyal değişim, (4.Baskı)., ***Celepler Matbaacılık***, Trabzon.

Çilenti, K. (1985). Fen eğitim teknolojisi, ***Kadıoğlu Matbaacılık***, Ankara.

Demir, M. K. (2005). İlköğretim fen bilgisi öğretmen adaylarının fen bilgisi alanına karşı tutumlarındaki değişimin tespiti, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. ***Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü,*** Van

Demirbaş, M., ve Yağbasan, R. (2005). Türkiye'de etkili fen öğretimi için ilköğretim kurumlarına yönelik olarak gerçekleştirilen program geliştirme çalışmalarının analizi ve karşılaşılan problemlere yönelik çözüm önerileri, ***Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi***, 6 (2), 53-57.

Dindar, H. ve Yangın, S. (2007). İlköğretim fen ve teknoloji dersi öğretim programına geçiş sürecinde öğretmenlerin bakış açılarının değerlendirilmesi, ***Kastamonu Eğitim Dergisi,*** *15*(1), 185-198.

Doğanay, A. ve Sarı, M. (2012). Yapılandırmacı öğrenme ortamı özelliklerinin düşünme dostu sınıf özelliklerini yordama düzeyi, *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *21*(1), 21-36.

Doğru, M., Gençosman, T., Ataalkın, A. (2011). Examination of natural science laboratory perception levels of students at primary education grade 6 and their attitudes towards laboratory practices of natural science course, ***The International Journal of Educational Researchers***, 2 (1), 17-27.

Domin, D. S. (2007). Students' perceptions of when conceptual development occurs during laboratory instruction, ***Chemistry Education Research and Practice***, *8*(2), 140-152.

Duban, N. (2010). Sınıf öğretmeni adaylarının fen ve teknoloji okuryazarı bireylere ve bu bireylerin yetiştirilmesine ilişkin görüşleri, ***Kuramsal Eğitim Dergisi***, 3(2), 162-174.

Eggen, P. O., Kvittingen, L., Lykknes, A., ve Wittje, R. (2012). Reconstructing iconic experiments in electrochemistry: Experiences from a history of science course, ***Science & Education,*** 21(2), 179-189.

Ensari, S. (2008). "*İzmir kent merkezindeki liselerde biyoloji derslerinde materyal kullanımı",* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ***Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü,*** İzmir.

Ergin, Ö., Pekmez, E.Ş. ve Erdal, S.Ö. (2005). *Kuramdan uygulamaya deney yoluyla fen öğretimi,* ***Dinazor Kitabevi,*** *İzmir.*

Erökten, S. (2010). Fen bilgisi öğrencilerinde kimya laboratuar uygulamalarının öğrenci endişeleri üzerine etkisinin değerlendirilmesi, ***Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi***, 38: 107-114

Ekici, M. (2015). Fen bilimleri öğretmenlerinin sanal laboratuvar hakkındaki görüşleri ve bu yöntemden faydalanma düzeyleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ***Adıyaman Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü***, Adıyaman.

Gedik, E., Ertepınar, H., ve Geban, Ö. (2002). Lise öğrencilerinin elektrokimya konusundaki kavramları anlamalarında kavramsal değişim yaklaşımına dayalı gösteri yönteminin etkisi, V**.** ***Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi***, (pp. 162-165), Ankara.

George, D., ve Mallery, P. (2016). IBM SPSS Statistics 23 Step by Step: A Simple Guide and Reference, 14e. ***Taylor & Francis***.

Gürkan, Ç. (1988). İlkokul programı ve öğretim yöntemleri, ***Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları,*** Ankara.

Güzel, H. (2002). Fen bilgisi öğretmenlerinin laboratuar kullanımı ve teknolojik yenilikleri izleme eğilimleri (yerel bir değerlendirme), ***V. Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi***, ODTÜ, Ankara.

Güzel, H. (2004). Genel fizik ve matematik derslerindeki başarı ile matematiğe karşı olan tutum arasındaki ilişki, ***Türk Fen Eğitimi Dergisi.*** 1(1), 49-58.

Hong, J.-C., Hwang, M.-Y., Liu, M.-C., Ho, H.-Y. ve Chen, Y. L. (2014). Using a "prediction–observation–explanation" inquiry model to enhance student interest and intention to continue science learning predicted by their Internet cognitive failure, ***Computers & Education****, 72*, 110-120.

Hsu, C.-Y., Tsai, C.-C., ve Liang, J.-C. (2011). Facilitating preschoolers' scientific knowledge construction via computer games regarding light and shadow: The effect of the Prediction-Observation-Explanation (POE), ***Journal of Science Education and Technology,*** *20*(5), 482-493.

Kala, N. (2005). Fen bilgisi öğretmenlerinin ilköğretim 7. ve 8. Sınıftaki kimya konularına yönelik laboratuar becelerilerini geliştirmede eğitim fakültelerin yeterliliği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ***Kafkas Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü***, Kars.

Kanlı, U. ve Yağbasan, R. (2008). 7E modeli merkezli laboratuvar yaklaşımının öğrencilerin bilimsel süreç becerilerini geliştirmedeki yeterliliği, ***Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,*** 28(1), 91-125.

Kaptan, F., (1999). Fen bilgisi öğretimi, ***Anı Yayıncılık***, 1-138, Ankara.

Karamustafaoğlu, O. (2000). Fizik öğretiminde laboratuvar uygulamalarının yürütülmesinde karşılaşılan güçlükler, ***Türk Fizik Derneği 19. Fizik Kongresi,*** Elazığ.

Kartal, T. (2014). ***Sorgulamaya dayalı öğrenme-öğretme yaklaşımı***", Pegem Akademi, Ankara.

Keskin Geçer, A. (2018). Fen bilimleri öğretmenlerinin laboratuvar uygulamaları ile ilgili yeterlilikleri, tutumları ve karşılaşılan problemler,

Yayımlanmamış Doktora Tezi, ***Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü***, Elazığ.

Kesercioğlu, T., Balım, A.G., Öztürk. İ. ve Çavaş, B. (2004). Biyoloji uygulamaları, ***Gema Gelişim Basın Yayın***, İzmir.

Kılıç, S. (2016). Cronbach'ın Alfa Güvenirlik Katsayısı, ***Journal of Mood Disorders***, 6(1):47-8.

Koştur, H. İ. (2016). Bilim tarihi temelli laboratuvar öğretiminin sınıf öğretmeni adaylarının fen bilimleri dersi beceri ve duyuş öğrenme alanlarına etkisi*,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, ***Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü***, Ankara.

Kozcu, N. (2006). Fen bilgisi dersinde laboratuvar yöntemiyle öğretimin öğrenci başarısına, hatırda tutma düzeyine ve duyuşsal özellikleri üzerine etkisi*,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ***Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü***, Muğla.

Lang, Q. C., Wong, A. F., & Fraser, B. J. (2005). Student perceptions of chemistry laboratory learning environments, student–teacher interactions and attitudes in secondary school gifted education classes in singapore, ***Research in Science Education*****,** (35), 299-321.

Mabie, R. ve Baker, M. (1996). A comparison of experiential instructional strategies upon the science process skills of urban elementary students, ***Journal of Agricultural Education, 37*****, 1-7.**

McDonnell, C., O'Connor, C. & Seery, M. K. (2007). Developing practical chemistry skills by means of student-driven problem based learning miniprojects, ***Chemistry Education Research and Practice*****,** *8*(2), 130-139.

Milli Eğitim Bakanlığı, (1997). Fen laboratuvarları kılavuzu, ***MEB Yayınevi*****,** Ankara.

Milli Eğitim Bakanlığı, (2000). ***Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi***, 63.

Milli Eğitim Bakanlığı, (2004). **İlköğretim fen ve teknoloji dersi 4 ve 5. sınıflar öğretim programı***, **MEB Yayınları***, Ankara.

Millar, R. (2004). The role of practical work in the teaching and learning of science, :***Paper presented at the National Academy of Sciences.*** Washington, D.C

Miran, B. (2021). Temel istatistik (Genişletilmiş Baskı), ***Google Books***, İzmir.

NRC, (1996). National science education standards, ***National Academy Press,*** Washington, DC.

Orbay M, Özdoğan T, Öner F, Kara M ve Gümüş S, (2003)**.** Fen bilgisi laboratuar uygulamaları I-II dersinde karşılaşılan güçlükler ve çözüm önerileri, ***Milli Eğitim Dergisi***, Sayı 157.

Önder, K. (2007). *İlköğretim 6. sınıf fen ve teknoloji dersi canlılarda üreme, büyüme ve gelişme ünitesinin öğretiminde laboratuvar yönteminin öğrenci başarısına etkisi,* Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, ***Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü***, Konya.

Ören Şaşmaz, F., Ormancı, Ü., Babacan, T., Çiçek, T. ve Koparan, S. (2010). Analoji ve araştırma temelli öğrenme yaklaşımına dayalı rehber materyal uygulaması ile buna yönelik öğrenci görüşleri, ***Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi***, 1(1), 33-53.

Renner, J.W., Abraham, M.R., Burnie, H.H. (1985). Secondary school students beliefs about the physics laborator, ***Science Education***, 69, 649–663.

Sarı, M. (2011). Lise yaşam kalitesi ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(3), 253-266.

Sarı, M. (2013). İlköretim fen ve teknoloji dersinde yer alan fizik konularının öğretiminde laboratuvarın yeri ve basit araç-gereçlerle yapılan fizik deneylerinin öğretmen adaylarının görüşlerinden yararlanarak değerlendirilmesi, ***Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi,*** 2(2), 115-121.

Seferoğlu, S. (2004). Öğretmen adaylarının öğretmenliğe yönelik tutumları, ***XII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Bildiri Kitabı,*** Ankara, 413-425.

Şimşek, N. (2002). BİG 16 öğrenme biçemleri envanteri, ***Eğitim Bilimleri ve Uygulama***, 1(1), 34-47.

Tamir, P. (1991). Practical work in school science: An analysis of current practice. In B. E. Woolnough (Ed.). Practical Science: The role and reality of practical work in school science (pp. 13-20.). ***Open University Press***, Milton Keynes:

Teerasong, S., Chantore, W., Ruenwongsa, P. ve Nacapricha, D. (2010). Development of a predict-observe-explain strategy for teaching flow injection at undergraduate chemistry, ***International Journal of Learning****, 17*(8), 137-150.

Tekışık, H. H. (1992). Öğretmenlik mesleği ve sorunları, Çağdaş Eğitim, Sayı: 183, 3

Turgut, M. F. ve Baykul, Y. (2012) . Eğitimde ölçme ve değerlendirme, ***Pegem Akademi***, Ankara.

Ünal Baş, A. (2013). Mikroskop kullanımında ortaöğretim öğrencilerinin öz yeterlik inançlarının incelenmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ***Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü***, İzmir.

Wallace, R. S. (1997). Structual equation model of the relationships among ınquiry-based ınstruction, attitudes toward science, achievement in science and gender", Unpublished PhD Dissertation, ***Northon Illinois University***.

Wheatley, John C. (1975). Experimental properties of superfluid, ***Reviews of Modern Physics***, 47 (2). 415-470

Yıldız, R. (2004).Öğretim araç-gereçlerini etkili kullanma öğretim, teknolojileri ve materyal geliştirme, (Editör: Rauf Yıldız), ***Atlas Kitabevi***, ss. 33-50, Konya.

ISBN 978-2-38236-727-8

LIVRE DE LYON

livredelyon.com

livredelyon

livredelyon

livredelyon